821.161.2.09(07)
О-596

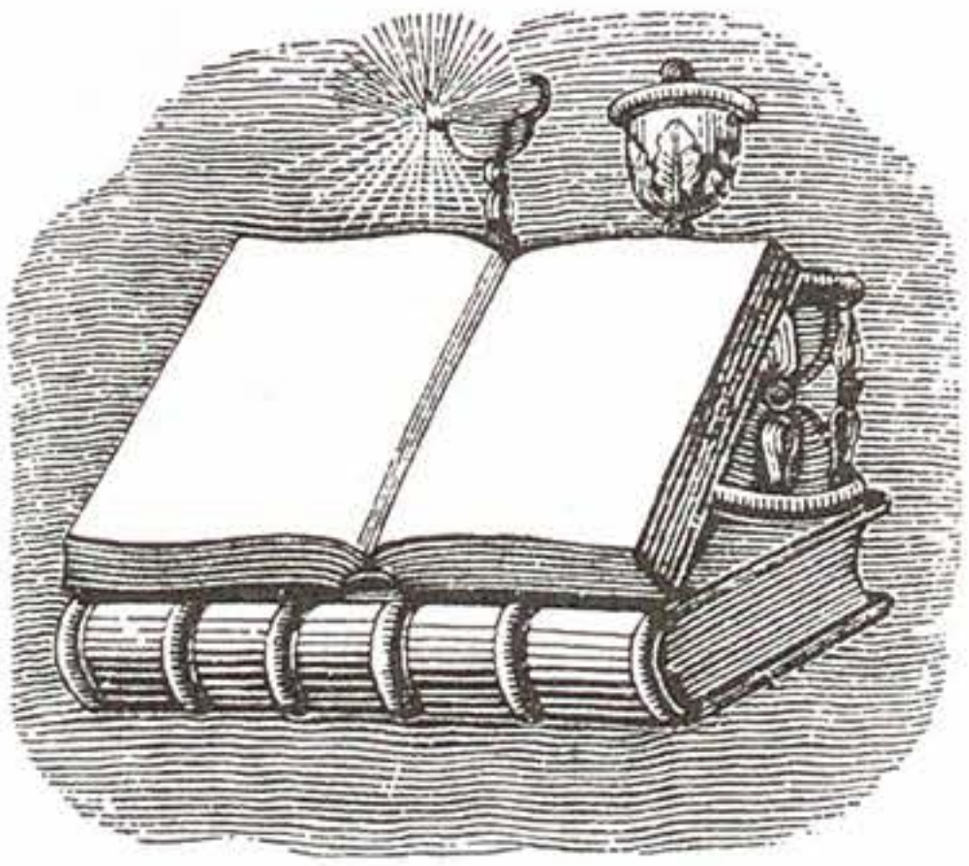
Леся СИЛЕНКО-ТИХОВСЬКА

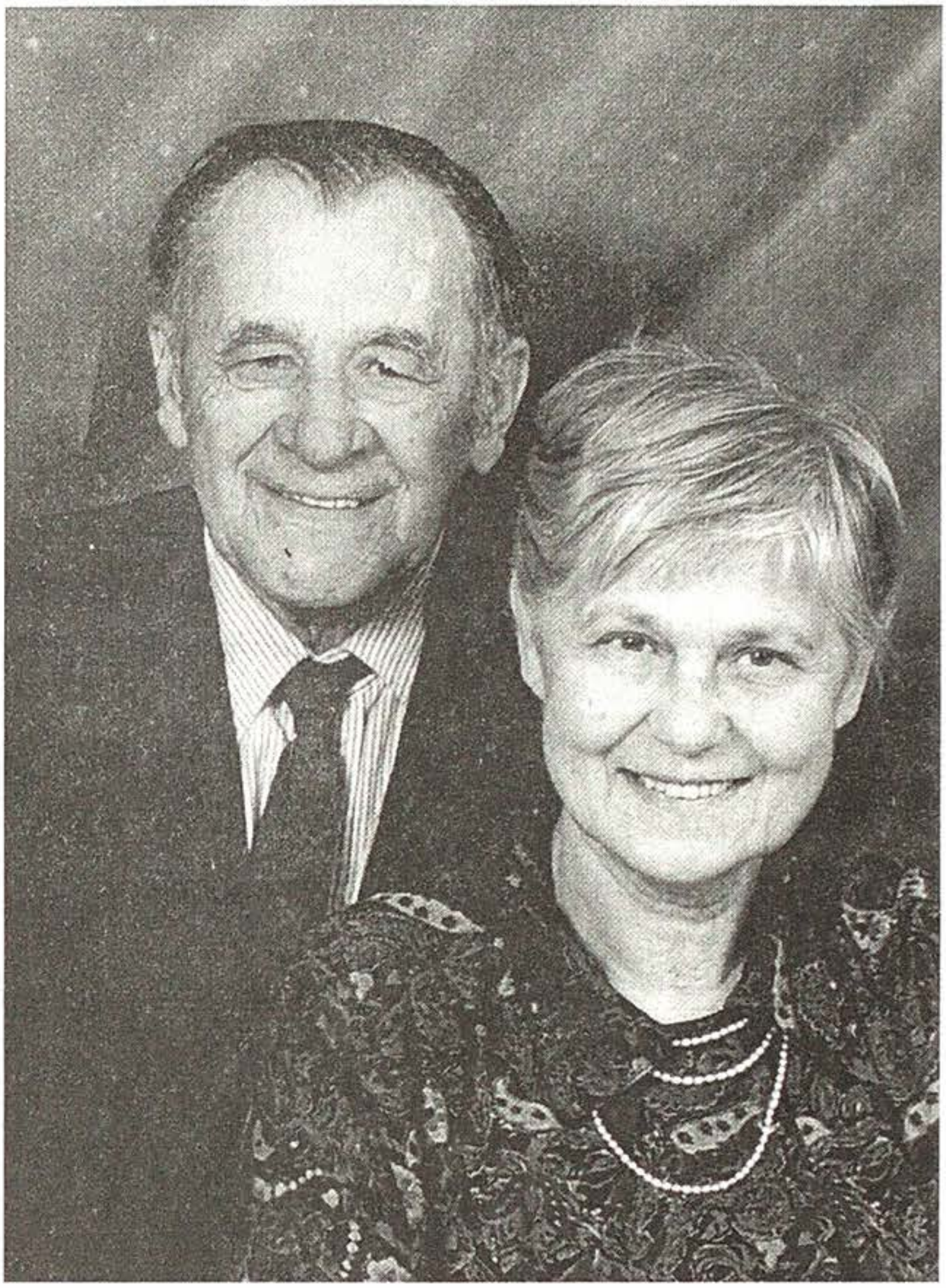
ЛЕКЦІЇ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!

Хто визволиться сам, той буде вільний,
Хто визволить кого, в неволю візьме.

Леся Українка





Василь і Лєна ТИХОВСЬКІ

2001 р. Канада

Лекції з української літератури оформлені й обґрунтовані на публікаціях поза межами володінь Москви і Совєтського Союзу.

Твори українських письменників використовуються на тих самих основах для поповнюючого ознайомлення українського письменства, його неперервним розвитком у діяспорі, а також ознайомлення чужинців з українською культурою.

Лекції спрямовані з метою, щоб ті, що будуть користуватися матеріялами, зокрема могли витягати висновки, як і ідеї, з творів українських письменників, мали свою оцінку їх значення в розвитку й збагаченні української літературної спадщини.

Лєна Тиховська

821.161.2.09(07)
О-596

Лєна ОНУШКО-ТИХОВСЬКА

ЛЕКЦІЇ
З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ле Н



Видано накладом Василя Тиховського-Чупіль з частинним фінансовим вкладом Філії Українського Національного Об'єднання Канади в Ст. Кетеринс. Онтаріо.

Київ
Видавництво імені Олени Теліги
2006

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

ББК 84.4 УКР. я43
О-59

Онушко-Тиховська Лєна

О-59 Лекції з української літератури. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. — 392 с.; іл.

ISBN 966-7601-59-5

У «Лекціях з української літератури» подано твори, опубліковані в різний час українською діяспорою. Ці лекції спрямовані на ознайомлення усіх бажаючих з українською літературною спадщиною.

ББК 84.4 УКР. я43

Правопис і контекст книжки
подано з дотриманням побажань авторки.

ISBN 966-7601-59-5

© Онушко-Тиховська Лєна, 2006

УКРАЇНА

Україна положена в південній частині Східньої Европи. Починаючи з Чорного моря, межує з Румунією, Молдовою, Мадярщиною, Словаччиною, Польщею на південному заході й заході та Беларуссю і Росією на півночі і сході.

Територіально Україна займає друге місце в Европі, не включаючи етничні території поза межами державних кордонів здебільша в Росії та Польщі. Населення України підходить близько 50-ти мільонів.

Україна має надзвичайно родючі земельні шари европейського континенту і вважалася «житницею Европи». Також багата на природні ресурси, на що й посягали сусідні народи.

Український нарід належить до слов'ян, має свою відмінну мову від інших слов'янських народів — українську, має свою історію й літературу. Тарас Шевченко, Іван Франко і Леся Українка піднесли українську літературу до високого рівня. Українці прийняли християнство в 988 році.

Україна мала читкі періоди народної державности. Перший період тривав від дев'ятого (IX) століття до тринадцятого (XIII) століття. В цьому періоді за князівства Ярослава Мудрого (1019 —1054) уведено законодавство «Руську Правду» півстоліття перед славетною англійською законодавчою «Маґною Картою Лібертатум» 1112 р.

Козацький період тривав від XVII століття до кінця XVIII століття.

Наступний період державности розпочався з розрухом царської Росії й утвердженням українського уряду — Центральної Ради в 1917 р. В наслідок совєтської інвазії Україна втратила незалежність, її включено в склад комуністичної системи — Союзу. Деякі землі віддано Чехословаччині, Румунії й Польщі.

Під час Другої світової війни Україна опинилася між двома тоталітарними диктаторами: Гітлером і Сталіном. Українська Повстанська Армія — УПА вела партизанську боротьбу проти німців і російської комуни.

Починаючи при кінці XIX століття, численна імміграція поза межі України з різних причин: економічних, політичних, релігійних — створила сильну діяспору, засновуючи церковні громади, організації, установи з денними, тижневими й місячними виданнями часописів, журналів і публікацій, обороняючи у вільному світі права українського народу, віковічне стремління досягти мети — мати незалежну державу — Україну.

24 серпня 1991 року Актом Проголошення Незалежности України створено самостійну українську державу — Україну. Цей Акт набрав чинности з моментом його схвалення. Україна визнана як незалежна держава країнами світу.

Герб України — тризуб.
Прапір України — блакитно-жовтий.
Гимн — «Ще не вмерла Україна».
Столиця — Київ.
Державна мова — українська.

Лєна Тиховська

ДНІПРО

Дніпро-Славутич розстелився,
Збирає води звідусіль,
Несе далеко в Чорне море,
Несе народу сльози й сміх.

На тлі води життя-картини
Одна за одною пливли,
І перемоги, і невдачі
Неслись на хвилях сивини.

Землю твою на роздоріжжі
Від орд прийшлося боронить,
Віками в битвах кров лилася,
Щоби чужинців зупинить.

Орда спокою не давала,
Огненний меч завжди несла,
Атили жезл, копита коней
Водами пестились Дніпра.

На захід з пилом пронеслася
Орда, й Атила там сконав,
Назад в степи не повернувся,
В Дніпрі коня не напував.

Усівся пил, Дажбог неначе
Весну щорічно зустрічав,
Вода пливла, неслась безжурно,
А пишну зелень люд вітав.

Кий, Щек, Хорив і Либідь
Лишили тінь свою в Дніпрі,
Що сонцем світить променистим
У кожній праведній душі.

Дніпро шумів, князі відважні
Збагнули велич і красу,
Пустили корінь і з народом
Кріпили гордо Русь одну.

Ти шлях створив з варяг у греки,
Щоб ним всі цінності пливли,
Твого народу, Дніпр широкий,
По світі славу понесли.

В твоїй воді народ хрестився,
Тебе прославили князі.
Щитом, прибитим в Царгороді,
Здобули славу русичі.

Батий настиг, спаливши Київ,
Бичем всі води подолав,
У темряві, в орди полоні
Ганьбу народ переживав.

Із заходу прийшли, як хмара,
Народ прибрались просвіщать
І береги твої навіки
У Посполиту закріплять.

В лісах на півночі прозріли,
Схотіли царство розширить,
Дніпро і гори, степ широкий
Своїм ще коренем зробить.

Як хвилі, хмара бусурманів
Хрещений люд в ясир вела,
Козацтво славне боронило,
Стогнала вся твоя земля.

Над берегами ще й донині
Могили декуди стоять,
А скільки слави в них спочило,
Про що вітри лиш гомонять.

Не стало Січі, Дніпре славний,
Затихли плавні і степи,
Чужі на землях панували,
А випить не змогли води.

В Дніпрі купались і сміялись,
Що святощі води збагли,
Народ вже цілком підтоптали,
Сліди навік його змели.

Страшили з півночі Сибіром,
Льодами скутими завжди:
«Хто схоче вольностей шукати,
То хрест тяжкий буде нести».

Сини батьків, а батько сина
Панам в послуги прирікав,
Служить, щоб вислужитися гідно,
Але й похвали не дістав.

Твоя вода, могутній Дніпре,
Чужим святою не була,
Мордва хотіла щось цілюще,
Щоб вічно правною жила.

Неслась вода в далеке море,
Сліди козацькі поросли,
Лиш в думах журно просякали
Народу славного сліди.

Кобзар, як святощі небесні,
Обвіяв гори і Дніпро,
Минуле, нинішнє й майбутнє
Назавжди він скував в одно.

Вікно в Европу прокладали
Кістки козацькі для царів,
А скільки костей, Бог сам знає,
Лягло, корчуючи Сибір.

Ота Сибір неісходима,
Земля сувора і чужа,
Ненародженим, живим і мертвим
Віками пострахом була.

І одчайдушність проривалась
В словах забутого Махна,
Неслася степом над водою
По кручах древнього Дніпра:

«Бий білого, поки почервоніє,
Червоного — поки стече,
Чи біла зграя, чи червона,
В народу вільність відбере».

Батьки в колиску промовляли
Словами прадідів своїх,
Навчали перш своє любити,
Не визичати від чужих.

Навчали, що душа народу
Не вмре і не загине,
Настане час, що ще воскресне
Слава України.

Вода твоя не лиш святою,
Євшаном-зіллям ще була,
Вона пливла, пливе й пливтиме
Народу вічная душа.

І синьо-жовтий стяг замаяв,
Відбився він на тлі води,
Діждався люд, й Дніпрові води,
За що боролись з сивини.

Пливе свята, а з нею слава,
Слава народу і землі,
Нащадків прадідів дебелих,
Нащадків древньої Русі.

1996

ЛІТЕРАТУРА

Кожний вид мистецтва для створення художніх образів, для показу дійсности користується своїм особливим матеріялом.

У літературі художні образи створюються за допомогою слова мови. Отже, слово *література* в широкому розумінні означає писані твори, які містять у собі знання з тієї чи іншої галузі (ділянки) науки.

Ми говоримо політична, математична література, природнича, медична, технічна література і інша.

Але слово *література* ми вживаємо в значенні художніх творів, щоб відзначити їх від наукових книг, ми часто називаємо їх художньою літературою. Художня література охоплює не тільки писані твори, але й твори народнопоетичної творчости, які називаються **фолкльором**.

За допомогою слова письменник зображує людські характери, показує вчинки, поведінку людей, їх боротьбу з силами природи за своє краще майбутнє, описує їх зовнішність, розкриває їх думки, переживання й почуття. Перед читачем постає яскрава картина життя людей тієї чи іншої епохи.

Художня література має велике пізнавальне і виховне значення, вона допомагає нам вивчати життя народів у різні часи, пізнавати їх минуле й сучасне, вона формує естетичні смаки читачів, вчить розпізнавати прекрасне і потворне, гарне й негарне.

Художні твори пишуться прозою і віршами. Проза — це літературна розповідь.

Усна народна творчість, або фолкльор, — це усна народна словесність, що передавалася з уст до уст з покоління до покоління. Скарбниця української народної творчости багата і дуже цінна.

Мова — це засіб порозуміння. Вивчаючи мову, вивчається, розвивається і удосконалюється засіб порозуміння.

ЛІТЕРАТУРА, ЇЇ ЗАВДАННЯ І ЗНАЧЕННЯ

Слово *література* походить від слова «літера» (буква) й колись означало всі писані твори. Сьогодні література має тісніше значення. Не всі писані й друковані твори належать до літератури в її тіснішому значенні. Тільки ті твори є літературними, які розбуджують людські почування: радість, тугу, смуток або хвилюють людську увагу.

Література має на меті розважати людей, захопити високими ідеями, зворушити описами подій, образами людського життя, розбудити естетичні почування різними засобами, висловом, його красою, музикою слова.

Література кожного народу складається з двох галузей: із писаних творів і усної народної творчости: казок, переказів, пісень, приказок, що їх нарід передавав із уст до уст, із покоління в покоління. Обидві галузі розвиваються рівнобіжно, часом збігаються, взаємно впливаючи на себе, то розходяться. Обидві творять національну літературу, яка є дзеркалом душі народу та в якій виступають характерні риси вдачі та життя народу.

У житті народу література має велике значення. Твори визначних письменників розбуджують і розвивають у народу почування любови до рідного краю, поривають і захоплюють високими ідеями добра, правди і краси. Розвиток літератури, її досягнення свідчать також про рівень духової культури народу і є мірою того, які права здобув собі той нарід до повного національного і державного життя та творчість праці в гурті культурних народів світу.

Українська література ділиться на три доби: давню добу, середню добу і нову добу.

Давня доба триває від X століття до кінця XV століття. В давній добі літературною мовою була церковнослов'янська (старобол-гарська) мова.

Середня доба триває від початку XVI століття до XVIII століття. Літературною мовою середньої доби була так звана слов'яноукраїнська мова, це є давня церковнослов'янська мова з примішками слів з української народної мови й елементами польщини та білорущини.

Нова доба триває від кінця XVIII століття по сьогоднішню днину. Літературною мовою нової доби стала жива українська мова, тобто розговірна мова українського народу.

Запитання:

1. Чи всі писані й друковані твори належать до літератури?
2. З яких галузей складається література кожного народу?
3. Яке значення має література в житті кожного народу?
4. Як поділяється українська література?
5. Яка мова була літературною мовою давньої доби?
6. Що має на меті література?

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

В Україні перед уведенням християнства не було письменної літератури, письменства. Були тільки твори усної народної творчости, фолкльору. Ця усна народна творчість була багата й різнородна.

До усної творчости належать: пісні, казки, перекази, прислів'я, приповідки, загадки й замовлювання.

Багата була скарбниця народних пісень, з яких велика частина пов'язана була з давнім поганським культом сил природи.

Із святом у честь сонця пов'язані були колядки, щедрівки й купальні пісні.

З весною були пов'язані веснянки або гагілки.

Весільні пісні належали до обряду вінчання.

Похоронні голосіння пов'язані були з обрядом похоронів.

Були також пісні історичного характеру, так звані «старини», в яких славлено багатирів, наділених надзвичайною силою, і їх перемоги.

Поруч із піснями вже в давніх часах улюбленими творами усної творчости були казки й перекази. Казки діляться на групи:

фантастичні, в яких виступають різні дивовижні істоти: баба-Яга, Кощей Безсмертний, багатоголовий змій тощо;

казки про звірів («Пан Коцький», «Лисичка-сестричка та вовк панібрат» й інші);

казки моралістичні (повчальні);

казки побутові.

У казках виявилась гостра спостережливість народу до оточуючого життя. У них правдиво зображені характери людей, а симпатії казки завжди на боці чесних, відважних і розумних людей. Через те спостерігаємо в казках завжди гарний кінець: перемагає завжди добро і правда. У цьому виявляється духова сила нашого народу, його віра в перемогу добра над злом.

Мова казок проста, але поруч з тим і гарна та цілком поправна. Отже, є не тільки великим виховним чинником, а й найкращим джерелом вивчення мови.

Казки — народні твори, але тепер часто пишуть казки й письменники. Народна українська творчість належить невідомим творцям.

Запитання:

1. Яка творчість була в Україні перед уведенням християнства?
2. Що належить до усної творчости?
3. З чим була пов'язана велика частина народних пісень?
4. Які пісні були пов'язані з весною?
5. Як діляться казки?
6. Кому належить народна українська творчість?

ФОЛКЛЬОР — ЦЕ НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ АБО УСНА СЛОВЕСНІСТЬ.

Один з великих наших поетів — *Олександер Олесь-Кандиба* (1878—1944) написав у віршовій формі книжку під заголовком «Мину-ле України в піснях» (Львів, 1930). На вступі він так пише:

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Перед вами стародавні
Пройдуть хвилями часи,
Із могил до вас озвуться
Наших предків голоси.

Наших предків, що блукали
По страховищах-лісах;
Що з природою змагались
Тільки з вірою в серцях.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкруги,
І людину оточали
Духи — друзі й вороги.

Рано вдосвіта на сході
Прокидавсь ясний Дажбіг
І ходив-блукав до ночі
Синім степом без доріг.

По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких,
Грів їх вовною м'якою,
Відганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.

Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив.

Часом гнівом його серце
Наливалось, як вогнем:
Левом він ревів з-під неба
І погрожував мечем.

А в річках жили русалки,
Хапуни-Водяники,
Лісовик свистав у лісі,
І сміялися Мавки.

І змагалася людина,
І вперед непевно йшла,

Де ясним промінням-цвітом
Дивна папороть цвіла.

На луці палає ватра,
На траві йдуть танки.
Тут в вінках цвітуть дівчата,
Там співають парубки.

Завдання:

Опишіть стародавню віру наших предків. Чим займалися поганські божки? Як прославляли їх наші предки?

ОБЖИНКИ

У повісті Тараса Шевченка «Наймичка» є такий опис обжинкового походу:

Сонечко спускалося вже до обрію і своїм жовтогарячим світом позолотило і без того золоті ниви, застелені полукіпками...

От під таку вечірню годину верталися з поля на село молоді, прекрасні жниці. В той саме день жниво скінчили, тим то вони — кожна для себе і щоб посвятити в церкві, поплели вінки з колосків пшениці, жита та з волошок. Заквітчані верталися жниці в село, співаючи пісні. Перед вела вибрана ними княгиня: вона була прегарна з себе, виступала тихо, соромливо й ніби від важкого вінка на голівці спустила свою прекрасну, смаглу голову, покриту золотистим вінком і чорною косою. В руках у княгині був серп і невеличкий жмуток жита, перев'язаний зеленою берізкою. Справжня Церера (римська богиня хліборобства)! За нею йшли дівчата й на честь її співали свої журливі пісні. За дівчатами йшли молоді косарі з косами. Вони на Сулі отаву косили; тепер підспівували дівчатам. Всю оцю картину освічувало палке сонце, що вже заходило. Картина була прекрасна!..

Живуча й діяльна людська натура! З ранку до вечора на сонці: ані крихітки холодку, з ранку й до вечора жне, зігнувшись, горопашна жниця і що ж? Настане вечір, йде вона собі до господи співаючи; а дома — ледве встигла повечеряти, знов або на вулиці, або в садку, знов співає і співає без упину до самого світу...

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

Гурт жниць і косарів з своєю прекрасною княгинею повагом наближався до села, відбиваючись в ясній воді Сули. Назустріч їм повибігали діти й повиходили матірки з немовлятами. Матері поздоровляли своїх дорослих дітей з обжинками, а неня прекрасної княгині, плачучи, дякувала дівчатам за повагу до її доні і прохала всіх до своєї хати на вечерю. Батько красуні Лукії зустрів женців і прохав ласкаво завітати до його двору й повечеряти, чим Бог послав.

Женці, співаючи, ввійшли в двір. На дворі, на зеленому спориші був уже розстелений великий, білий настільник. Господарі прохали дівчат сідати; вони посідали навкруги настільника; а «свята» княгиня, знявши з голови великий свій золотий вінок, завернула навкруги косу свою чорну та розкішну, закачала рукави, взяла з рук матері пляшку й почала частувати своїх гостей.

Повечерявши, дівчата, подякувавши Богу, добрим господарям і своїй подрузі за вечерю, взяли вінки й поважно вийшли на вулицю. А тут біля частоколу та попід вербами дожидали їх чорнобриві косарі.

Неня послала постелю своїй утомленій доні, перехрестила її і поклала спати. А подруги її співали цілу ніч:

«Вийди, Грицю, на вулицю
І ти, Коваленку,
Постоїмо під вербою
В купочці тихенько»…

Лєна Тиховська

ВОЛОДАРКА СТЕПІВ

По пояс стояла в пшениці,
По плечах стелилась коса,
І пісню співала журливу
Красуня в вінку степова.

У пісні співала про долю,
Жовтіли в руках колоски,
Пшениця стелилась в простори,
В ній маки й волошки цвіли.

Колосся з квітами обвило
Смугляву голівку її,
А пісня лунала щодалі,
Далеко неслась в синяву.

Навколо все зачарувала
Дочка землі своїх батьків,
В житті своєму їй судилось
Буть володаркою степів.

1999

КУПАЛО НА ВОЛИНІ

На Волині ще у многих місцях затримався звичай справляти стародавнє свято Купала.

В Ковельському повіті справляють Купала так: звечора хлопці крадуть де-небудь солом'яника (кіш на збіжжя) старого, — власне, крадуть, бо просити не годиться. Солом'яника того звуть «ко́зубом». Того козуба хлопці тягнуть по селі, біжачи якнайшвидше і співаючи, а назустріч їм виходять люди і роблять «перейму», цебто складають на вулиці тріски, поліна, старі кошики і т. ін., все то знадоби для купальського вогнища. Хлопці збирають те все, ладують до козуба та виносять його на вигон за село. Там уже збирається цілий гурт людей, більше молодь, але й молодші молодиці, часами і з старших дехто. Співають тільки дівчата, та часом відповідають їм на співи й хлопці. Починають з котрої-будь пісні, частіше «Ой молодая молодице». Хлопці тим часом запалюють козуба, устромивши в нього високі тички, щоб вогонь горів вище. Люди, що приходять дивитися на Купала, повинні принести з собою теж різний підпал. Кажуть, що в давніші часи всякого, хто приходив з порожніми руками, хлопці били, через те й досі є купальна приказка: «Хто прийде без поліна, той піде без коліна». Поки вогнище палає, дівчата співають пісень, часом зачіпаючи хлопців у тих піснях; тоді хлопці й собі відповідають, часом піснями, а частіше жартами, часом не дуже то приличними та лагідними. Взагалі, весь час ведеться якесь жартовливе змагання дівчат з хлопцями. Так, наприклад, від часу до часу хлопці вихоплюють з вогнища віхті соломи з вогнем і кидаються з ними поміж дівчат, тикаючи їх дівчатам у лице і розганяючи дівчат по полі; але дівчата вертаються і знов віддячують хлопцям насмішливими піснями.

Коли козуб згорить до половини і вогонь трохи понижчає, тоді хлопці починають скакати через нього. Потім, коли вогонь почне пригасати, всі розходяться з піснями додому.

Вогню купальського не гасять, а лишають його, щоб сам дотлів до останку.

У Звягельському повіті кладуть вогонь, а дівчата вбирають деревце, березку. Вбирають її вінками, биндами й запаленими свічечками. Деревце теє зветься к у п а́ л о. Самі дівчата вбираються в великі вінки з різного зілля та квіток і мають при собі ще по вінку. Вони водять к о л о біля деревця і співають, а хлопці тим часом скачуть через вогонь. Часом хлопці пориваються вхопити деревце, тоді дівчата боронять його і співають на хлопців різні прикрі пісні. Врешті хлопці хапають деревце і палять його або кидають у річку, а дівчат, що пробують оборонити своє «купало», самих не раз купають в тій же річці.

Одспівавши купала, часом дівчата ворожать на вінках. Дівчина пускає на воду два вінки, один загадує на себе, а другий на якого хлопця: коли вони зійдуться докупи на воді, то значить, дівчина буде в парі з своїм хлопцем. Або так: дівчина тичкою спускає свій вінок на дно річки; коли він сплине наверх, то дівчина піде заміж у той рік.

Ой, молодая молодице,
Ой, вийди, вийди на вулицю,
Розпали дівкам купалицю!
Ой, як я маю виходити,
Вам купалицю розпалити?
В мене свекорко не батейко,
В мене свекруха не матюнка.
Положить мене пізній себе,
І збудить мене раній себе,
А до кужелю білейкого,
А до каменю важнейкого,
А до дитятка малейкого.
Кину я кужіль под лавицю
(або: полицю),
А сама вийду на юлицю.
Бодай той кужіль вогонь узяв,
Бодай той камінь у воду впав,
Тому дитятку на гочі впав!
(Варіянт:
Нехай той кужіль поклочиться,

Мені робити не хочеться).
Ой, на Купала-Купалочка
Не виспалася Наталочка.
Погнала бички дрімаючи,
На кілки ніжки збиваючи.
Ой, дай, Боже, дощі вночі
На Наталчині чорні гочі!

Темная нічка петрівочка,
Не виспалася наша дівочка,
Погнала бички дрімаючи,
На кілки ніжки збиваючи,
Приточи, Боже, більше ночі
На Наталчині чорні гочі!

Завдання:

Опишіть свято Купала на Волині. Про що співають купальні пісні?



ЗОЗУЛЯ

(Народна пісня)

Та летять галочки у три рядочки,
зозуленька попереду.
Та всі галочки по лугах сіли,
зозуля — й на калині;
та всі галочки защебетали,
зозуля закувала.
«Та чого ти куєш, чого ж ти жалуєш,
сивая зозуленько?
Чи жаль же тобі темного лугу,
чи гіркої калини?»
«Та не жаль же мені темного лугу,
ні гіркої калини,
а жаль же мені тої тополі,
що росте й у полі,
та де я літаю, та де я буваю —
на тополі спочиваю…»
«Сивая зозуленько,

не вставай раненько,
не куй так жалібненько».
«Як мені не кувати,
коли має осінь наставати».
Та кувала зозуленька у садочку,
прихиливши головоньку на листочку.
А що ж вона та, куючи, говорила?
Та чи буде зимочка, так як літечко?
Ой не буде садовина зеленіти,
тільки буде з-під сніжечку лист чорніти;
а як буде літечко та й тепленьке,
так і буде садовина та й рясненька.

КОСТИНИН СИН

(Народна казка)



Десь-не-десь, у якомусь царстві та поспорив змій із царем. Як поспорив, та й покрав з неба і сонце, і місяць, і усі зірки та й поховав у себе в підземному царстві. Журиться цар, та ніде не найде такого богатиря, щоб те все назад у змія відвоював.

А в тому царстві був чоловік Костин, та було в нього три сини, богатирі. Усі богатирської поведінки. Раз цар і посилає слуг:

— Підіть, — каже, — покличте мені найменшого Костининого сина.

Покликали.

— Що, — каже, — можеш ти мені відвоювати у змія сонце, і місяць, і все, що на небі?

— Ні, — каже, — не можу, спитайте середущого.

Покликали того.

— Ні, — каже, — і я не можу, хіба найстарший брат.

Покликали й найстаршого.

— Я, — каже, — можу з братами, тільки треба нам трьох богатирських коней. Женіть три табуни, може й виберемо.

От пригнали йому три табуни коней, він на яку коняку не покладе руку, вона з усіх чотирьох і брязне. Аж ось ззаду шкандибає коняка на трьох ногах і з одним крилом. Він поклав на неї руку — тільки на коліна впала.

— Ну, — каже, — це буде найменшому братові. Женіть ще три табуни.

Пригнали ще три табуни, він їх поваляв, а тільки саму задню з двома ногами та з двома крилами й залишив.

— Це, — каже, — середущому братові буде. Женіть ще три табуни.

Пригнали ще, він і тих забракував, тільки взяв собі найпаскуднішу, що була з однією ногою та чотирма крилами. От як повибирав, ті коні у нього й просяться:

— Пусти нас, Костинин сину, на три зорі у чисте поле сильної трави попоїсти.

Він їх пустив, а через три зорі вони отяглись, узяли тіло, стали коні хоч куди.

От виїхали брати на могилу і стали з лука стріляти: де чия стріла упаде, тому туди й їхати. Як попускали стріли, то попрощались та й подались своїх стріл шукати. Їхали-їхали, приїздять до змійового палацу — аж найменшого брата стріла лежить. От пішли вони в той палац, аж там усякі й напитки й наїдки. Закусили вони, спочили: черга йти найменшому на сторожу. Той відмагається, старший Костинин син і каже:

— Ось вам, братця, рукавички й малахаєчка; дивіться, як буде з них мило бігти, так пускайте їх, а як кров, то й самі біжіть, і коня пускайте.

А то у нього були рукавички, що самі й хватають, самі і рвуть, а малахаєчка, що сама січе, сама й крає.

Сказав, а сам пішов та й сів під містком. Коли це опівночі стукотить-гримотить, їде змій з трьома головами. З'їхав на міст, кінь і спіткнувся.

— Чого ж ти, собаче м'ясо, спотикаєшся?

— Як же мені не спотикатись, як під мостом Костинин син сидить.

— Нехай він у мужика п'ять років свині попасе, то тоді сюди ворон його кості занесе.

А Костинин син змієві:

— Брешеш! — каже. — Добрий молодець і сам зайшов.

Стали вони битись. Не дав йому Костинин син і вгору глянути, побив на мотлох, язики повідрізував і в кишеню поховав. Пішов у палац, аж брати сплять. Він їх побудив, подивився на рукавичку та малахаєчку — сухі собі. Він їм нічого не сказав, та й поїхали другого брата стрілу шукати.

От приїхали до другого палацу, знайшли середущого брата стрілу та й пішли у палац, а там напитки й наїдки ще луччі. Перекусили, спочили. Черга на середущого на сторожу йти. Той теж відмагається.

— Ну, так, — каже старший Костинин син, — я піду.

Знову наказує їм, як і той раз:

— Тільки глядіть, не проспіть! Як буде мило з рукавичок капать, мерщій пускайте їх та й коня, а коли кров, то й самі біжіть.

От сказав так, пішов під місток та й сів. Ось опівночі стукотить-гримотить, їде змій з шістьма головами; з'їхав на міст, кінь і спіткнувся.

— Стій, — каже, — собаче м'ясо, не спотикайся!

— Як мені не спотикатись, — відказує кінь змієві, — як під мостом Костинин син сидить.

— Нехай він у мужика десять років свині попасе, то й тоді ворон його кости сюди не занесе.

— Брешеш! — вигукнув до нього старший Костинин син. — Добрий молодець і сам зайшов.

Як почали ж вони битись, як почали битись! Уже з тих рукавичок та малахаєчки мило так і падає, так і падає, а брати сплять. Ледве побив він змія, язики повідрізував і пішов до братів. Зараз побудив.

— Так-то, — каже, — ви мене стережете?

Погуляли там ще трохи та й поїхали вже по його стрілу.

Приїздять до третього палацу, а його стріла як упала там, так половину палацу і знесла. Пішли вони у палац, а там напитків та наїдків — аж столи вгинаються! Підкріпились добре, а тоді й говорить старший брат:

— Тепер же, — каже, — глядіть, не спіть, та як стане кров з рукавичок капати, біжіть швидше до мене.

От сказав те, пішов та й сів під містком. Опівночі стукотить-гримотить, їде змій з дванадцятьма головами. З'їхав на міст, кінь і спіткнувся.

— Стій, — каже, — собаче м'ясо, не спотикайся!

— Як же мені не спотикатись, як під містком Костинин син сидить.

— Нехай він у мужика п'ятнадцять років свині попасе, то й тоді ворон його кости сюди не занесе.

— Ні, — каже, — брешеш! Добрий молодець і сам зайшов.

Як почали вони битись, як почали битись, уже з тих рукавичок то мило падало, а це вже й кров юшить! А кінь у стайні б'ється, аж двір розлягається. Брати як почули, прокинулись, пустили те все та й самі на коні та до нього. Тут як прибігли вони, а рукавички самі рвуть, малахаєчка січе, а кінь аж іржить, так лютує. Побили й цього змія на мотлох, спалили та й попіл з вітром пустили, так що з нього і на зазір не зосталося.

Тоді пішли у підземне царство, подіставали там праведне сонце, місяць, зірки, райдугу та й пустили їх, а самі на коні й поїхали додому. Тільки від'їхали з півпуті, Костинин син і хвалиться, що забув свої рукавички та малахаєчку. «Шкода, що таке добро та такій погані зостанеться». Перекинувсь яструбом та й полетів назад. А після тих зміїв та зо-

стались жінки та діти. Як влетів він туди, перекинувсь котиком та й грається під вікном, а діти побачили та й до матері:

— Який, — кажуть, — гарний котик, візьмім його.

— Ні, постійте, це, може, ворог наш. Дамо йому хліба з медом, а другий з нашою отрутою: як буде їсти хліб з отрутою, то наш приятель, а як з медом, то ворог. — Кинули, а він зараз до того шматочка, що з отрутою, покачав, покачав його та й загріб. «Це, — кажуть, — наш приятель», та й узяли його.

Увечері всі вони позліталися та й радяться, як би то їм звести з світу отих Костиниих синів. А у того найстаршого змія та зосталась жінка і три дочки.

— Ти, — каже мати на найстаршу, — перебіжи їм дорогу та стань ліжком: вони захотять спочити, та який ляже, так і розійдеться кров'ю; а ти, — каже на другу, — стань на дорозі криницею: як тільки вони нап'ються з тебе, так і полопаються; а ти, — каже на третю, — стань яблунею з яблуками: то тільки вони з'їдять по яблучку, так їх і розірве.

Він усе слухає, та як вислухав — до рукавичок та до малахаєчки, грається ними. Вони побачили та:

— Викиньте, — кажуть, — йому їх: це того такого-сякого, що нашого батька звів.

От викинули йому те все, він знов яструбом перекинувсь, забрав те, полетів та скоро й братів догнав.



Їдуть та їдуть, аж ось їм пишне ліжко стоїть, над ним холодок, а навколо й зелена травиця. Ті брати кинулись до нього, а він їх мерщій попередив, та як рубоне по ньому, так воно кров'ю й зійшло. Поїхали далі, аж яблунька така гарна стоїть, так яблучка самі й падають. Він знов опередив братів, та як рубоне її, а вона так кров'ю і зійшла. Від'їхали ще скільки там, аж ось криничка, та така ловка, а вони вже, може, стільки днів і каплі води не бачи-

ли, так і кинулись до неї, Костинин син знов перебіг та як сіконе її, так вона кров'ю і підпливла.

От стара зміїха як почула, що вже дочки попропадали, та в погоню за ними: одну губу пустила аж під небо, а другу аж під землю та так і летить за ними. От найменший брат припав до землі вухом та й каже:

— Ей, братця, женеться за нами стара змія, скоро вже дожене і проглине.

— Постій, може, ще подавиться, — каже старший брат.

Як почали вони тікати, як почали тікати, так ні — ось-ось доганяє, так вогнем і пече. А тут стояла кузня залізна, вони туди ускочили та й заперлись. Прибігла вона та й гукає до них:

— Ей, — каже, — відчиніть, бо я вас з кузнею поглину!

А ковалі їй і відказують:

— Пролижи двері, то ми їх тобі печених подамо.

А самі тим часом добре кліщі понагрівали та й чекають. От вона лизнула, відразу й пролизала двері та язиком туди, а ковалі її за язика та й давай тоді у плуга запрягати та балки орати. Дооралися вони аж до моря, а вона й каже:

— У тебе батько був?

— Був.

— А косарів наймав?

— Наймав.

— А спочивати їм давав?

— Давав.

— Дай же й мені спочити та води напитись.

Як допалась же вона до моря, та пила, пила, аж поки й лопнула.

З а в д а н н я:

Розгляньте казку не як казку для дітей, але як усну народну словесність.

К А З К А — УСНЕ ОПОВІДАННЯ, У ЯКОМУ БАГАТО ФАНТАСТИКИ.

Слово *казка* походить від слова к а з а т и (розповідати).

ЛЕГЕНДИ — СТАРОДАВНІ ПЕРЕКАЗИ ПОДВИЖНОГО ЗМІСТУ

ЛЕГЕНДА

Доля світу залежить від писанки. Так довго, як звичай прикрашати яйця красуючими кольорами у Великодні свята продовжується і передається з покоління до покоління, світ буде існувати.

Якщо ж звичай занепаде або зникне, зло загрожує зруйнувати світ. Зло — це жахливе потворне чудовище, приковане до виступу крутої скали. Кожного року прибічники лиходія записують кількість розмальованих писанок. Чим більше налічують, тим міцніше цепи тримають потвору. Але як число писанок зменшується, кільця послаблюються і чудовища сила починає зміцнюватися.

КОЛЯДКИ

Колядки належать до циклу Різдвяних святкувань. Одна з найдавніших колядок «Бог предвічний» стала улюбленою колядкою в сучасних різдвяних обрядах.

Бог предвічний народився!
Прийшов днесь із небес,
Щоб спасти люд свій ввесь,
І утішився.

В Вифлеємі народився, —
Господь наш, Христос наш
І Спас наш для всіх нас
Нам народився.

Діва сина як вродила, —
Де Христа Невіста
Родила Пречиста,
Там звізда стала.

А три царі несуть дари
До Вифлеєму-міста,
Де Діва Пречиста
Сина повила.

Іншим путем повернули, —
До царя Ірода
І його города
Не заходили.

Йосипові ангел мовив,
Малую дитину
І матір невинну
Нехай хоронить.

«Слава Богу заспіваймо!
Честь Сину Божому,
Господеві нашому,
Поклін віддаймо».

У колядках «Нова радість стала» й «У Вифлеємі» також висловлюється любов до України.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна на ввесь світ засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами убого повився.

Ангели співають, славу сповіщають,
Як на небі, так на землі мир проповідають.

І ми теж співаймо, Христа прославляймо;
Із Марії рожденного всі щиро благаймо.

Просим Тебе, Царю, небесний Владарю:
Даруй літа щасливії цього дому господарю!

Просим Тебе, Царю, просимо всі нині:
Даруй волю, верни славу нашій Україні!

У ВИФЛЕЄМІ

У Вифлеємі нині новина:
Пречиста Діва породила сина.
В убогій стайні, в виді дитяти
Спочив на сіні Бог необнятий.

Вже Херувими славу співають.
Ангельські хори Спаса вітають.
Пастир убогий несе, що може,
Щоб обдарити дитятко Боже.

А ясна зоря світу голосить:
«Месія радість, щастя приносить!
До Вифлеєму спішіть всі нині,
Бога вітайте в бідній дитині».

Ісусе милий, ми не багаті;
Золота дарів ми не можем дати,
Та дар цінніший несем від мира, —
Це віра серця і любов щира.

Глянь добрим оком, о Божий Сину,
На нашу землю, на Україну!
Зішли їй з неба дар превеликий,
Щоб Тя славила по вічні віки.

Завдання:
Подайте, що висвітлюється в колядках.

Богдан Лепкий

НА СВЯТИЙ ВЕЧІР

Смеркається. Ослизлий день
Між мурами конає.
В печі червоний блис огень,
А в сінях вітер грає.

Той тихий і сумний настрій
Несе мене світами,
І я лечу на крилах мрій
До батька і до мами.

Сніжок паде, як срібний пух,
Мороз малює квіти;
Накритий стіл, в куту дідух,
Пускають в сіни діти.

Знайшли собі свистун горіх
І свищуть в перегони;
Ляцить в ухах діточий сміх,
В дзвініці дзвонять дзвони.

Гей, кілько то минуло літ!
А я так добре чую
Кожухів шелест, скрип чобіт
І щиру пісню тую.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
А я все пам'ятаю вас,
Як йдете з колядою.

Ще й нині чую, як Юрко
Співає «Бог Предвічний»,
Як сопраном пищить Федько,
Баском реве Зарічний.

Скрипливий наболілий спів,
Такий, як хлопські груди.
Та хто його раз зрозумів, —
До смерти не забуде.

Ще й нині бачу, як Федір
«Вінчованнє» голосить.
Втворились двері нароствір,
І батько в хату просить.

І починається річна
У пан-отця гостина.
Ціле село єднається,
Немов одна родина.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
Гей, що чувати там у вас?
Чи йдете з колядою?

Чи ще живий Федір, Юрко
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись, давно,
Співають «Бог Предвічний»?

Чи й нині мерехтять зірки
Над хатою старою?..
Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужу за тобою.

ЩЕДРІВКА

Ой сів Христос та вечеряти, —
Щедрий вечір!
Добрий вечір!

Прийшла до Його та Божа Мати,
Щедрий вечір!
Добрий вечір!

Оддай, Сину, райські ключі,
Щедрий вечір!
Добрий вечір!

Одімкнути рай і пекло,
Щедрий вечір!
Добрий вечір!

Випустити грішнії душі,
Щедрий вечір!
Добрий вечір!

Тільки не випустить однієї душі,
Щедрий вечір!
Добрий вечір!

Що отця й матір та налаяла,
Щедрий вечір!
Добрий вечір!

Не налаяла, а подумала,
Щедрий вечір!
Добрий вечір!
Добрим людям на здоровля!

ЛІТЕРАТУРА ДАВНЬОЇ ДОБИ

ПОЧАТКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПРАЦІ

Розвиток письменства в Україні розпочався з приходом християнства. З християнством прийшли в Україну книжки, прийшло письмо. Книжки, що приходили безпосередньо з Греції, були в грецькій мові, і їх треба було перекладати. Рукописи, що приходили з Болгарії чи Моравії, були писані староболгарською мовою, і їх вистарчало переписати, бо мова була слов'янська, українцям зрозуміла. Св. Кирило і Методій староболгарську мову ввели в літературне життя.

Староболгарська мова, звана також церковнослов'янською, як зрозуміла українцям, стала в Україні мовою церкви, літератури й науки, подібно як у Західній Європі латинська мова.

Як літературна мова, вона задержалася в Україні з більшими або меншими примішками живої української мови аж до кінця XVIII століття. Тільки з кінцем XVIII століття, з появою «Енеїди» І. Котляревського жива українська мова зайняла її місце.

Початки літературної праці в Україні вийшли від переписування і перекладання книжок. В Україні постала багата література перекладів. Можна в ній визначити такі роди: Книги Святого Письма, твори отців Церкви, збірники, твори наукового змісту, апокрифи й повісті.



Пересопницька Євангелія 1556—1561 рр.

Книги Святого Письма: Євангелії, Апостоли і Псалтирі. Найдавнішою Євангелією на українській землі була Остромирова Євангелія, зладжена в роках 1056 і 1057 в Києві.

Писання отців Церкви: Найбільшою популярністю втішалися писання Івана Золотоустого (Хризостона).

Збірники: Життєписи святих. «Прологи» — короткі життєписи святих, призначені на кожний день у році. «Мінеї» — збірники життєписів святих, розкладені по місяцях. «Патерики» — збірники життєписів святих якоїсь одної країни. Більше світський характер мали два Збірники кн. Святослава і збірки «золотих думок», різних сентенцій, зачерпнених із прірізних джерел, що звалися «Бджоли» (Пчели).

Апокрифи: Перекази й оповідання на біблійні теми ширилися там, де приймалася християнська віра. Так постали різні перекази про створення світу, ангелів, про Адама і Єву і їхній гріх, про різні постаті, про загробове життя.

Повісті: Перекладені повісті, яких джерелом були часто різні арабські й індійські перекази. «Повість про Варлама і Йоасафа», схристиянізована перебірка життєпису царевича Сідарти, здобула широку популярність. Багато фантастичного елементу мали повісті «Александрія» і «Індійське царство». Відома була ще в Україні повість «Троянська війна».

Крім цього, під впливом перекладів почали й українці писати свої власні, оригінальні твори, якими поклали основу для дальшого розвитку.

Наша абетка називається «кирилиця», названа на пошану св. Кирила, апостола слов'ян IX століття.

Д а н і:
Історія української літератури
Володимир Радзикевич
Шкільна Рада — Нью Йорк, 1967, с. 27

ПРИТЧА ПРО ЖИТТЯ

Було се в Індії. Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку,
Ще здалека почувши рик її,
Почав тікати чоловік щодуху.
Тікаючи, наскочив він нараз
На глибоченну балку. Не було
Часу вертатись, не було де скритьсяя,
А звір вже близько. Бачить чоловік,
Що зо стіни безодні, зо стрімкого
Скального обриву худа берізка
В щілині виросла й вершок зелений
Понад безодню к сонцю підіймає.
Недовго думаючи, він вчіпився
За ту берізку; держачись руками
За пень її, повис над гирлом темним,
Аж поки, бовтаючи там ногами,
На щось твердого крихту не оперся.
Тоді аж відідхнув, і дрож смертельна
Потроха втихла. І почав тоді
Сірома озиратися довкола,
Де він і що з ним?
Перший зирк його
Впав на коріння деревця, що в ньому
Була його єдиная опора.
Що за притичина? Глядить: дві миші,
Одна білява, друга чорна, пильно,
Запопадливо і ненастанно й прудко
Гризуть коріння того деревця,
Лапками землю порпають. Працюють
Немов наняті, щоб його підпору
Підгризти, підкопати, повалити.
І похололо в того чоловіка

На серці, бо в тій хвилі лев розжертий
Надбіг над пропасть і його побачив
І лютим ревом відгомін збудив.
Не міг його дістати, але люто
Глядів згори, скакав і землю гриз,
Ждучи, аж він угору знов підлізе.
І глянув вниз у пропасть чоловік.
І бачить, що на дні тієї балки
Страшна гадюка в'ється і широко
Пащеку роздіймає, жде лише,
Щоб він упав для неї на поталу.
Померкло в голові у чоловіка,
За серце стисло і холодним потом
Все тіло облилось.
Та враз почув,
Що те, о що опер він ноги, якось
Ворушиться. Зирнув, аж пробі! Се
Гадюка, звита в клубок, що в щілині
Дрімала. Рад був скрикнуть чоловік,
Та голос в горлі задушив переляк.
Рад був молиться, та тривога вбила
Побожну думку. Наче труп холодний
Він висів, певний, що в найближчій хвилі
Коріння миші підгризуть, гадюка
У ноги вкусить, сил його не стане,
І вниз він упаде змії в пащеку.

А втім — о диво! На гильках берізки
Побачив той нещасний чоловік
Гніздо джмелів. У щільнику малому
Було там трохи меду, а джмелі
Всі полетіли в поле за пожитком.
І закортіло чоловіку того
Покушать меду. Він всіх сил добув,
Піднявся троха вгору і устами
Досяг щільник, і ссать його почав.
І враз немов рукою відняло

Йому від серця. Солодощі меду
Заставили його про все забути:
Про лева, що вив йому над головою,
Про миші, що його підпору гризли,
І про дракона, що внизу грозив,
І про гадюку, що у стіп сичала.
Про все, про все забув той чоловік,
Найшовши в тих краплинах медових
Несказану високу розкіш раю.

Ґотама Будда, Азії світило,
Очима духа бачив сю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
«Сей чоловік, брати, то кожний з нас.
Життя важке, природа нам ворожа,
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас окружають,
Як того мужа, що там у балці висів.
Голодний лев над нами,то є смерть;
Дракон внизу, то вічне забуття,
Що кожного нагрожує пожерти.
А миші, чорна й біла — день і ніч,
Що ненастанно вік наш підгризають,
А та гадюка під ногами, браття,
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі
Назавсіди відмовить може служби.
А та берізка, за яку вчіпився,
Міркуючи спастися від заглади,
Се людська пам'ять — щира, та коротка.
Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам
Лишилось те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взять не може:
Се чиста розкіш братньої любови,

Се той чудовий мед, якого крапля
Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минулих —
В простори, повні світла і свободи.
Хапайте сквапно каплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
Чим груди повні, чим душа живе,
У розкоші любови та бажанню
Братерства, у надії, у змаганню
До вищих, чистих сфер лежить ваш рай».

1892

МАНДРІВНІ МОТИВИ

Хоч як приманювали Франка постаті сильних людей, та проте він віддавався рівночасно глибокому й повільному досліджуванню мандрівних мотивів, що лучать нашу літературу давньої доби з Візантією, Сходом, особливо з Арабією й Вірменією. Впродовж студій у Відні та й потім він опрацював мандрівку мотиву аскези (самовідречення) в дисертації (розвідці) п. з. «Варлаам і Йоасаф, старохристиянсько-духовний роман і його літературна історія». На вступі він доказує, що сучасний роман має свої первопочини в грецькій літературі. Середньовічні духовні повісті, «життя», апокрифи (перерібки Святого Письма) візантійського та східнього походження доповняли й поширювали первинні мотиви роману й переносили їх на Захід і Русь.

Релігії Сходу, буддизм, перський дуалізм і апокрифи — то основи його. Власне мандрівці мотивів Франко присвячує найбільше місця в згаданій дисертації.

Завдання:
Подайте впливи релігій Сходу, що лучать нашу літературу.

Дані:
Хрестоматія
К. Кисілевський
Шкільна Рада — Нью Йорк, 1962

ЗАВ'ЯЗКИ ОРИҐІНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

За князів Володимира Великого (979 — 1016) і Ярослава Мудрого (1019 — 1054) Київська Держава дійшла до великої сили й могутности. На час їх володіння припадає також буйний розквіт української літературної творчости.

Перші зав'язки ориґінальної літературної творчости давніх українців бачимо подекуди в перекладах і перебірках. Українські перекладачі робили часто при перекладах зміни відповідно до свого розуміння, смаку, уподобання — словом вносили вже до літератури перекладів ориґінальну творчість.

Не всім українським творам староукраїнської літератури судилось дійти до наших часів. Багато рукописів затратилось в час татарських нападів разом із пожаром та руїною монастирів, де головно процвітала літературна праця й де переважно зберігалися книги.

Твори староукраїнської літератури, які дійшли до наших часів:

«Слово о законі і благодаті» — твір митрополита Іларіона. Іларіон був першим із українців, що засів на митрополичому престолі в Києві в 1051 р. Досі митрополити були греки. Його твір — це блискуча промова про Старий Завіт, що в нього зветься Законом, і про Новий Завіт, що автор називає Благодаттю.

«Похвала князеві Володимирові» — додаток до твору «Слово о законі і благодаті». В ньому автор в піднесеному тоні звеличав князя Володимира за те, що ввів в Україну світло християнства. Закінчив Іларіон свій твір прекрасною молитвою за ввесь свій народ.

Життєпис організатора славного Києво-Печерського монастиря св. Теодосія, оповідання про життя і мучену смерть двох молодих княженків Бориса і Гліба, зладжені монахами Нестором і Яковом.

Києво-Печерський Патерик — збірник життєписів ченців Києво-Печерського монастиря. Цей збірник поруч із життєписами монахів наповнений цікавими оповіданнями про дивні пригоди ченців.

«Паломник» ігумена Данила. В «Паломнику» описана подорож до Святої Землі і враження із мандрівки. Свою подорож відбув він у рр. 1106—1108. На Господнім гробі молився Данило і ставив свічки також від імени українських князів і від всієї української землі.

«Поучення дітям» Володимира Мономаха (княжив у Києві від 1113 до 1125). В «Поученні дітям» князь Володимир Мономах дає вказівки своїм синам. У світлі тих вказівок виступає постать самого автора як взірець поважного, побожного, справедливого, розумного й відважного лицаря-володаря.

Запитання:

1. Коли припадає буйний розквіт української літературної творчости?
2. Чому не всі твори староукраїнської літератури дійшли до нас?
3. Де головно процвітала літературна праця й де переважно зберігалися книги?
4. Які твори староукраїнської літератури дійшли до нас?
5. Що описано в «Паломнику»?
6. Хто написав «Поучення дітям»?

Митрополит Іларіон

МОЛИТВА

(Переклад)

Іларіон був обраний на митрополита в Києві за часів Ярослава Мудрого (1051 р.). Він відзначився не тільки чесним та побожним життям, але й високою освітою. В історію літератури ввійшов як один з наших перших видатніших письменників. Він залишив твір «Слово о законі і благодаті». При кінці твору є «Похвала князеві Володимирові», яку Іларіон, правдоподібно, виголосив у Десятинній церкві в роковини смерти Володимира Великого. «Похвала» закінчується прекрасною патріотичною молитвою:

Тебе взиваємо, правдивого Бога, до Тебе, що живеш на небі, очі наші підносимо, до Тебе руки наші здіймаємо, молимося Тобі: зглянься на нас, бо Ти добрий, чоловіколюбний, помилуй нас, взиваючи грішників до каяття, і на страшному суді не відлучи нас від тих, що стоять праворуч, тільки наділи нас щастям праведних... І як довго стоїть світ, не наводи на нас напасти спокус, не віддавай нас у руки чужинців, щоб не звали Твого городу городом зайнятим, а Твоє стадо зайдами на своїй землі, та щоб не сказали в чужих країнах: де є їх Бог?

Не засилай на нас ні турбот, ні голоду, ні наглої смерти, огню, потопу, щоб не відпали від віри нетверді вірою. Мало нас карай, багато милуй, мало рани, а милосердно лікуй; мало смути, скоро звесели, бо не може наша душа довго стерпіти Твого гніву, як стеблина вогню. Вкороти Свій гнів, умилосердися, бо Твоя є сила милувати і спасти. Тому й продовжи ласку Твою для людей Твоїх: прожени ворогів, усмири голод, наших володарів роби пострахом для сусідніх країв; засели городи, Церкву Свою розбудуй, Своє добро збережи, чоловіків, жінок і юнаків спаси.

Всіх, що в роботі, в полоні, на засланні, в дорозі, в плавбі, в темницях, в голоді, в спразі та наготі, — усіх помилуй, усіх потіш, усіх звесели, засилаючи їм радість тілесну й душевну.

Запитання:

1. В яких словах пробивається його патріотизм?
2. Чи і чому «Молитву» Іларіона можна б відмовляти і в сьогоднішніх часах?

Ігумен Данило

НА ГРОБІ ГОСПОДНІМ

(Переклад)

Дуже цікавим твором нашої старої літератури є «Паломник», або «Життя й мандрівка Данила, Руської землі ігумена». Автором цього твору є український ігумен Данило з Чернігівщини. Він відбув подорож до Святої Землі в 1093—1113 рр., коли там був королем Балдуїн. Свої враження він описав у «Паломнику».

А це про святе світло, яке сходить до Гробу Господнього. Це мені вбогому й недостойному рабові Господь дозволив бачити. І бачив я своїми грішними очима, як сходить святе світло до Гробу Животворящого Господа Нашого Ісуса Христа.

У Велику П'ятницю по вечірні обтирають Гріб Господній і миють кандила та все інше і вливають чистої оливи без води. І встромивши кандила в олив'яні підставки, не запалюють тих лямп і запичатують гріб о другій годині вночі. І тоді гасять усі каганці й свічки по всіх церквах у Єрусалимі.

Тоді я недостойний у п'ятницю ту о першій годині вдень пішов до князя Балдуїна і поклонився йому до землі. Він, побачивши мене бідного, прикликав до себе з любов'ю і каже:

— Чого хочеш, ігумене руський?

Він пізнав мене вже добре і любив мене дуже, бо був чоловік благодійний і смирний та ні трохи не гордий.

Я ж йому сказав:

— Княже мій! Пане мій! Молю тебе ради Бога і ради князів руських, дозволь мені поставити на Святім Гробі кандило від усієї Руської Землі.

Тоді він з прихильністю й любов'ю дозволив мені поставити кандило на Гробі Господнім і послав зі мною чоловіка, свого слугу ліпшого, до економа церкви Святого Воскресіння і до того, що має ключі від Гробу. І повелів мені економ і ключник принести кандило своє з оливою.

Я ж, поклонившися їм, пішов з великою радістю і купив скляне кандило, дуже велике, і налив чистої оливи та приніс до Гробу Господнього.

Уже ввечорі я попросив того ключника, що був сам у нутрі Гробу, і назвав себе йому. Він відчинив мені святі двері й велів ззути чоботи. Так босого впровадив мене одинокого в Гріб Господній з кандилом, що я ніс із собою, і велів мені поставити кандило на Гробі Господнім. І я поставив своїми грішними руками в ногах, де лежали пречісті ноги Господа Нашого Ісуса Христа; в головах бо стояло кандило грецьке, на грудях кандило манастиря Святого Сави і всіх манастирів. Такий бо мають звичай: по всі літа ставлять кандило грецьке і Святого Сави.

І благодаттю Божою ці три кандила запалилися тоді, а французькі кандила були повішені вгорі, та з них ні одне не запалилося.

Я ж тоді поставив кандило на Гробі Святім і поклонився чесному Гробові тому, і поцілував з любов'ю і зі слізьми те місце святе, де лежало тіло Господа Нашого Ісуса Христа, вийшов з Гробу Святого з великою радістю і пішов у свою келію.

«ПОУЧЕННЯ ДІТЯМ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Цей твір поміщений у Лаврентіївському відписі літопису під 1096 р. Він подає низку морально-релігійних поучень та подій з життя одного з найславніших князів, що жив між 1053 та 1125 р. Його мова легка й зрозуміла.

Сѣдя на санех (сидячи перед смертю) помыслих в души своей и похвалих Бога, иже (що) мя сих днев грѣшнаго допровади. Да, дѣти мои, или (або) ин кто (хто інший), слышав сю грамотицю, не посмѣйте ся, но емуже люба (любов до) дѣтий моих, а приметь ю в сердце свое, и не лѣнитися начнеть такоже и тружати ся: первое, Бога дѣля и душа своея (задля Бога й душі), страх имѣйте Божий (майте) в сердци своемь, и милостыню творя неоскудну (не скупу), то бо есть начаток всякому добру. Ни питью, ни ѣденью не лагодите (не віддавайтеся), ни спанью; и сторожѣ сами наряживайте (наставляйте), и ночь, отвсюду нарядивше около вои (вояків), тоже лязите (також лягайте), а рано встанѣте, а оружья не снимайте с себе вборзѣ, не розглядавше лѣнощами, внезапу бо (нагло, несподівано) человѣк погыбает и тѣло. Куда же ходяще путем по своим землям, не дайте пакости дѣяти отрокам (хлопцям), ни своим, ни чюжим, ни в селѣх, ни в житѣх, да не кляти вас начнуть. Куда же поидете, идеже станете, напойте, накормите ина, и боле же чтите гость, откуду же вам придеть, или прост, или добр, или сол (чи посол), аще не можете даром, брашном и питьем (мукою й напитком): ти бо мимоходячи прославять человѣка по всѣм землям, любо (чи то) добрым, любо злым. Жену свою любите, но не дайте им над собою власти…

А се вы повѣдаю, дѣти моя, труд свой, оже ся есмь тружал, пути дѣя (подорожуючи) и ловы 13 лѣт. Конь диких своима рукама связал есм в пущах 10 и 20 живых конь, а кромѣ того же по Роси ѣздя имал есм своима рукама тѣже кони дикиѣ. Тура мя два метала на розѣх (рогах) и с конем, олень мя один бол (колов), а 2 лоси, один ногами топтал, а другый рогома бол, вепрь ми на бедрѣ мечь оттял, медвѣдь ми у колѣна подѣклада (пітник під сідлом на коні) укусил, лютый звѣрь скочил ко мнѣ на бедры и конь (коня) со мною поверже (кинув); и Бог неврежена

мя соблюде. И с коня много падах (спадав), голову си розбих дважды, и руцѣ и нозѣ свои вереди (пошкодив), в уности своей вередих (покалічив) не блюда живота своего (не пильнуючи свого життя), ни щадя головы своея (не щадячи). Еже было творити отроку моему, то сам есмь створил, дѣла на войнѣ и на ловѣх, ночь и день на зною и на зимѣ, не дая собѣ упокою...

Завдання:

Перекладіть цей уривок на сучасну українську мову.

Володимир Мацьків

ЗОЛОТІ ВОРОТА



Первісний вигляд Золотих Воріт.

До найцінніших пам'яток давніх часів у Києві належать останки Золотих Воріт. Так називалася брама в оборонних укріпленнях, що колись оточували цю княжу столицю. Золоті Ворота збудував славний володар Руси-України Ярослав Мудрий на місці бойовища, де він розгромив орду печенігів.

Історія Золотих Воріт така: 1036 року печеніги прийшли із степів над Дніпром та Доном і облягли Київ. Дивлячись на велике вороже військо, князь Ярослав зажурився. Він знав, що перемогти ворогів не буде легко. Ярослав гаряче помолився до Пресвятої Богородиці й обіцяв збудувати церкву на її честь, якщо доб'ється перемоги.

Почався бій. Велика була сила в печенігів, але князь Ярослав таки їх переміг і прогнав з української землі. Коли війна закінчилася, Ярослав на цьому бойовищі побудував нову частину міста з прегарною церквою Софії — Премудрости Божої та монастирями св. Юрія й св. Ірини. Треба було також будувати нові укріплення з валами й частоколом. В укріпленнях Ярослав наказав вимурувати міцну браму, а над нею — церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці. Браму прикрашено позолоченою бляхою, і від того стали її називати люди Золотою Брамою, або Золотими Воротами.

Коли закінчено будову, князь скликав духовенство та мешканців міста і урочисто віддав свою державу, військо й нарід під опіку Богоматері.

Під Золотими Воротами не раз відбувались криваві битви. Це спричинило часткове ушкодження брами, хоч її будова була міцна. У 1320 р. її перебудовано і звужено до 5 метрів.

Через Золоті Ворота в'їхав тріюмфально до Києва гетьман Богдан Хмельницький, коли в січні 1649 року вернувся з переможної війни проти Польщі. Золоті Ворота стояли ще в 1750 р., але вже в 1783 р., коли Україна опинилась під московським пануванням, їх рештки засипано землею. Через 50 літ їх відкопано і скріплено підмурівками й залізними прутами. В такому стані брама стоїть до сьогодні як свідок колишньої слави й могутности.

Володимир Мацьків

НАЙДАВНІШІ МОНАСТИРІ В УКРАЇНІ

Після смерти і воскресіння Ісуса Христа християнська віра почала поширюватися з кожним роком не тільки на батьківщині Його, в Ізраїлі, але також у сусідніх краях і державах. Уже між першими християнами були люди, що хотіли повністю присвятити своє життя Богові. Вони залишали свої родини та йшли в недоступні й безлюдні місця, поселювалися в печерах серед гір або в безлюдній пустині й у пості й молитві проводили свій вік. То були початки монастирського життя. Пізніше, коли в одному місці зібралося більше монахів, вони будували над своїми печерами будинки — приміщення для церков, бібліотек, шкіл тощо. Тут вони старалися своєю працею, молитвою та добрими ділами заслужити собі вічне щастя в небі.

У IX столітті Христова віра почала проникати і в Русь-Україну. Але в ті часи на наших землях не було ще ані книг, ані відповідно підготованих людей, що могли б цю віру поширювати. Щоправда, в Русі-Україні були християни, переважно чужинці, але їх було небагато. Здається, що вони мали в Києві навіть свою церкву. Щойно у 988 році Володимир Великий, вихований бабунею-християнкою Ольгою, влаштував дуже врочисто хрещення всіх мешканців Києва, а потім і цілої держави.

По заведенні християнства в Україні теж знайшлися люди-монахи, що присвятили своє життя служінню Богові. І так, монах Антоній, що був визнаний потім святим, викопав собі печеру у твердій глині на крутім березі Дніпра і там поселився. Коло нього почали збиратися інші монахи. Вони викопали для себе ще більше печер-келій під землею, потім побудували над землею церкви та інші будинки, і так постав відомий на Сході Европи Києво-Печерський монастир, святощі України. Цей монастир уславився вченими ченцями — такими, як святі Антоній і Теодосій, преподобний Нестор, що написав першу історію-літопис Руси-України, і багато інших.

Києво-Печерська Лавра — загальний вигляд.

Таких монастирів за княжих часів в Україні було більше (коло 20), але багато з них поруйнували татари. Залишилися тільки руїни. Ще й тепер можна оглядати підземні монастирські келії, підземні церкви та гроби монахів. І так, у Західній Україні коло села Бубнище, в горах Карпатах, збереглися до наших часів останки монастиря-пустельні, висіченого в скелі. Там є кімната-келія, а коло неї друга, менша, мабуть, комора. Над цією кімнатою є капличка, до якої треба йти сходами, висіченими в скелі. Хоч цей монастирець був заснований яких 900 або 1000 літ тому, він ще добре зберігся.

На Поділлі, між річками Серетом і Збручем, тягнеться з півночі на південь пасмо невисоких скелястих горбів, що називаються Товтри. Тут і там серед рівного поля виступають скелі завбільшки в кількаповерхові будинки. Одні з них більші, інші зовсім малі. У цих скелях є також приміщення кількох малих монастирців, висічених у камені. Це не було легке діло. Тоді ще не було таких машин, що довбають камінь. Келії треба було видовбувати залізними долотами при допомозі молотків. Деякі такі монастирці мають лише по одній кімнаті-келії, інші мають ще й молитовниці. Можна думати, що там жив тільки один монах-пустельник. Усі ці монастирі постали ще за княжих часів, тобто у X—XII століттях, менш-більш у тому часі, коли в Києві постала Печерська Лавра. Їх називали також скитами або пустинями.

Подумаймо, яку глибоку віру і незламну волю мусів мати монах, щоб постійно жити в такім скиті серед літньої спеки та зимових морозів, одинцем, далеко від людей, серед невигод та бувало й недуг. Яку велику любов до Бога мав він у своїм серці! Яке сильне бажання спасти свою душу мусів він мати! Хоч історія не записала імен цих подвижників і ми не знаємо, хто вони були, але все ж таки вони заслуговують на нашу згадку.

Завдання:

Опишіть, де залишилися пам'ятки монастирів.

ПІСНЯ ПРО ПОХІД ІГОРЯ

(«Слово о полку Ігореві»)

Найцінніщим твором всієї давньої української літератури є «Слово о полку Ігореві», поема високої ідейної і мистецької ціни про нещасний похід князя Ігоря проти половців у 1185 р.

Ігор, князь Новгорода Сіверського, що разом з братом Всеволодом з Курська, сином Володимиром з Путивля і братаничем Святославом з Рильська, виправився в похід. Похід відбувся в квітні 1185 р. й закінчився поразкою.

Ця історична подія лягла в основу «Слово о полку Ігореві». Автор не виявив свого імени. Рукопис «Слова» не зберігся. Зберігся відпис у Московщині. У 1800 р. «Слово о полку Ігореві» вийшло друком з його перекладом на московську мову. Але сам відпис згорів, коли горіла Москва в час походу Наполеона в 1812 р.

Зміст поеми. Автор розпочинає поему поетичним заспівом, у якому згадує про давнього співака Бояна. Далі автор описує зустріч князя Ігоря з братом Всеволодом і зловісні знаки, якими природа остерігала Ігоря. По тому йде опис першого бою й перемоги українських князів. Але другого дня, в суботу, вже раннім ранком почали насувати чорні хмари — половці. Билися день і другий, а на третій впали українські прапори. Після погрому невесела настала година. Другу частину починає сон Святослава. Автор звертається до поодиноких князів і з замітним закликом до князя Ярослава Осьмомисла, щоб вирушали в похід проти половців за зневагу української землі. Описується, як княгиня Ярославна плаче по Ігореві. Плач Ярославни є немов спонукою до втечі Ігоря. Ігореві вдалося при допомозі половчани на втекти з неволі й повернутися назад.

«Слово о полку Ігореві» є лицарською поемою. В ній виступають постаті сміливих лицарів, що вміють постояти за честь і славу своєї країни. Провідна ідея твору — то єдність, честь і слава української держави.

Крім високої ідейної ціни, має «Слово о полку Ігореві» також велику мистецьку вартість. Про мистецьку ціну тво-

ру свідчать поетичні, повні символіки образи походу, боротьби, глибокі рефлекції автора й жива участь сил природи в людській долі. Творчість автора стоїть у зв'язку з українською народною поезією. Мова «Слова о полку Ігореві» багата, з виразними прикметами української народної стихії.

Переспіви «Слова о полку Ігореві» в живій українській мові дали Маркіян Шашкевич, Тарас Шевченко, Степан Руданський та інші письменники. Поему перекладено на всі слов'янські мови; вона також відома у перекладах на інші мови.

З а п и т а н н я:

1. Чому «Слово о полку Ігореві» вважається найціннішим твором давньої української літератури?
2. Чим закінчився похід Ігоря?
3. Що лягло в основу «Слова о полку Ігореві»?
4. Яка провідна ідея твору?
5. Що свідчить про мистецьку вартість твору?

СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРЯ СВЯТОСЛАВИЧА

(Дружинний епос)

Переклад Василя Щурата, надрукований у 1907 р. у львівському журналі «Світ», викликав захоплення, висловлене рецензентом в газеті «Діло». Він пише: «З перекладу б'є на нас немов могуча струя свіжої джерельної води: така наскрізь новітня форма, така сила вислову, така ритмічність...»

Поет Василь Щурат уміє вжитися в простоту й щирість князя Ігоря, що переконує дружинників та пориває їх до походу, хоч затьміння сонця не ворожило їм щастя. Ось його переклад:

То було — на світле сонце
подивився Ігор власне,
подивився і побачив,
що воно над військом гасне.
Мовив Ігор до дружини:
«Браття, — каже, — і дружино!
Лучче ж датись порубати,
ніж в неволю на годину!
Всядемо на борзі коні
та на синій Дон поглянем!»
Переважила охота
над страховищем поганим.
«Або нині, — Ігор каже, —
йти на Дон, або ніколи!
Хочу коп'є приломити
в крайнім половецькім полі;
хочу голову зложити,
з вами, русичі, умерти,
або з Дону вже шоломом
ясної води зачерти!»
Гей, Бояне, соловію
світлої доби старої!
Коби ти ощебетав нам
нині Ігореві вої!
Коб ти скочив соловієм
по дереві гадки-мисли
або знявся орлом вгору,
ген, де облаки нависли,
і оповив вінком слави
подвиг нашої години,
линучи слідом Трояна
через доли на вершини!
Ти повинен би співати
Ігореві пісню радо:
«То не буря в степ широкий
занесла соколів стадо —
то біжить на Дон великий
гайвороння препогане!»
А чи так би заспівати
внуку Велесів, Бояне:
«Іржуть коні за Сулою,
в Київ слава йде на гори;
трублять труби в Новгороді,



у Путивлі ждуть прапори».
Свого брата Всеволода
каже Ігор дожидати.
Буй-тур Всеволод говорить:
«Ігорю, єдиний брате,
світе світлий мій, — ми оба
Святославові синове!
Сідлай, брате, свої коні,
бо у мене все готове.
Коні сідлані ще в Курську.
А куряни славні в мене:
все під трубами сповите,
під шоломами пещене
й годоване кінець коп'я.
Всі дороги перебули;
напружені у них луки,
отворені у них тули.
Скачуть сірими вовками
в чистім полі без обави,
щоб собі добути чести,
а князеві свому слави».

Гей, вступив князь Ігор
в стрем'я,
в княже стрем'я щиро-злоте
і по чистому по полі
він поїхав для охоти.
Сонце путь йому затьмило.
Ніч збудила птахів стоном.
Свиснув звір. І Див озвався
верхи дерева над Доном.
Кличе Волгу і Посулля,
степ незнаний поморянський,
Корсунь, Сурож тебе кличе,
бовване тмутороканський!
Навмання на Дон великий
мчаться половецькі сили.
Як розпуджені лебеді,
в північ вози заскрипіли...

Князь на Дон провадить вої.
В лозах ждуть біди вже птахи.
По яругах вовки виють,
ширячи грозою страхи.
Орли клекотом на кості
звірів кличуть у розгоні.
З поля лисиці озвались,
брешуть на щити червоні.
Прощавай же, Руська Земле,
ти і так вже за горою!

Меркне ніч. Зоря палає.
Криються поля імлою,
мовкне щебет соловіїв,
говір будиться з галками.
Русь поля загородила
здовж червоними щитами,
щоб собі добути чести,
а князеві свому слави.
А в п'ятницю рано-вранці
час кривавої розправи.
Потоптали всіх поганців,
стрілами пішли по полю,
красних бранок половчанок
занімаючи в неволю.
Брали злото, паволоки,
дорогії оксамити.
Опанчами, кожухами
почали мости мостити, —
по болоті опанчами,
по грязюці кожухами,
всяким крамом половецьким,
половецькими міхами.
А червоний стяг і чілку,
срібний спис і білу фану
хороброму Ігореві
Святославичеві дано.

А на другий день над раном
зорі б'ють кривавим світом.
Чорні тучі йдуть від моря,
йдуть і в'ються під блакитом.
Напосілися прикрити

разом ясних сонць чотири.
Грають сині блискавиці,
бути громові без міри,
йти великому дощеві,
з Дону стрілами политись!
Тут то коп'ям приломитись,
тут шаблюкам пощербитись
о шоломи половецькі
над Каялою рікою!
Прощавай же, Руська Земле,
ти і так вже за горою!

Стрілами від моря віють
Стрибогові внуки вражі
на дружину Ігореву,
на полки хоробрі княжі.
Дудонить земля широко,
на поля кладуться пили,
ріки мутно котять филі,
стяги враз заговорили.
З всіх сторін ідуть половці —
і від моря, і від Дону.
Обступили полки руські
діти дідьчого порону.
Криком степ загородили
перед руськими полками.
Русь його загородила
здовж червоними щитами.

Гей, Яр-туре Всеволоде!
Перший б'єшся без утоми!
Стріли сієш, а мечами
раз у раз гримиш в шоломи.
Куди ти поскочиш туром,
де шолом твій злотий блисне,
там і голова погана
з половецьких пліч повисне;
там оварські шоломи
під каленими шаблями
гнуться, падають на землю
поколотими скіпками.
Чим бо, браття, тому рана,
чим бо, браття, тому труди,
хто за город, за Чернигів,
хто за почесть позабуде,
за життя й престіл
вітцівський,
за престіл, що злотом сяє,
за подругу, її ласки
і звичаї-обичаї?

Гей, із ранку аж до ночі,
а із ночі аж до ранку
летять стріли каленії,
летять стріли без устанку.
Тріщать коп'я харалужні,
з шабель громи б'ють
в шоломи —
в чужім полі половецькім
без устанку, без утоми.
Чорна земля заорана —
копитами була зрита,
кістьми була засіяна,
кров'ю була полита.
Тугою зійшли ті кості
понад Руською Землею…

Куди ти поскочиш туром,

Довідка:

Василь Щурат (1872—1948) — глибокий релігійний письменник, професор-україніст у гімназіях.

Запитання:

Як автор описує природу?

ПЛАЧ КНЯГИНІ ЯРОСЛАВНИ



Половці проживали в українських степах майже двісті літ. Щороку нападали на наші села, підпалювали хати, грабували людське майно. Вони забирали худобу й коні і вели з собою в неволю тисячі християнських бранців.

Князь Ігор Святославич зібрав дружину з молодих відважних лицарів і вибрався в похід проти Половців.

Над річкою Каялою стялися Українці з Половцями. Билися з ранку до вечора і з вечора знов до світу. Летіли залізні стріли, гриміли шаблі об шоломи, тріщали копія в далекому степу.

Чорна земля була зрита копитами, посіяна людськими тілами, полита кров'ю.

Але над ранком другого дня ослабло українське військо. Не стало стріл, списи було поламано, щити порубано. Мечі випали з потомлених рук.

Більша частина війська полягла в кривавім бою, невеличка решта з князями дісталися в половецьку неволю.

Попав у половецький полон і Ігор Святославич.

Сум пішов по всій українській землі. Від Чернигова до Києва, від Києва до Галича ішла звістка про страшний розгром молодих князів. Усі жалували за лицарями, що поклали голови в бою, плакали й за тими, що попали в половецький полон.

Найбільше тужила й плакала молода жінка Ігоря, Ярославна, що лишилася в Путивлі. Щодня ранком вона виходила на мури города, дивилась у далекі степи і з слізьми співала тужну пісню про свого чоловіка.

«Полечу зозулею, — співала-ридала, — по Дунаю, омочу бобровий рукав у Каялі річці, обітру князеві криваві його рани на помарнілому тілі...»

Зверталася із словами до степового вітру:

«Ой, вітре-вітрило! Чого ти так неприхильно вієш? Чого мечеш половецькі стріли на військо мого милого? Хіба мало тобі віяти горою під хмарами, колихати кораблі по синьому морі? Чого ж ти розвіяв по степу мої радощі?»

Промовляла до Дніпра:

«Ой, Дніпре-Славутичу! Ти пробив кам'яні гори крізь половецьку землю. Ти віз на собі човни Святославові, несучи їх до війська половецького. Принеси ж, пане, й мого милого до мене, щоб я не посилала ранком своїх сліз на море!»

Просила й сонце на небі:

«Сонце ясне, тричі ясне! Для всіх ти тепле і красне. Чого ж простерло гаряче проміння над військом мого дружини? Нащо в степу безводнім зігнуло їх луки, навіщо замкнуло їм сагайдаки?»

Дані:
Видавництво «Чайка»
Відень, 1922

ЛІТОПИСИ

Початковий, або Несторів, літопис — найдавніший український літопис. Його авторство приписували монахові Несторові. Староукраїнські літописи поставали так, що працю одного ченця переймав після його смерти інший. Одним із таких редакторів був Нестор, автор життєпису св. Теодосія і життєпису Бориса і Гліба. Пізніше редактором цього літопису був ігумен Сильвестер.

Початковий літопис розпочинається оповіданням про розселення народів після зруйнування Вавилонської вежі. Після короткої історії давніх народів іде опис звичаїв слов'янських племен. Роком 862 розпочинається історія Київської Держави, доведена до 1117 р. Найважливішою частиною цілого літопису є хрещення Руси-України за Володимира Великого.

Київський літопис немов продовження попереднього літопису. Він доводить історичні події до 1201 р. Головний зміст цього літопису — боротьба Руси-України з половцями.

Галицько-Волинський літопис, що постав у західніх землях України, обіймає події від 1205 до 1292 р. Велика частина його присвячена князеві Данилові й описам татарських нападів.

Староукраїнські літописи мають не тільки історичну вартість, але й літературну. Писані вони з гарячим почуванням любови до рідного краю, живим, не раз поетичним стилем, повним драматизму; виповнені багатством переказів, легенд, оповідань, останками народних пісень і приповідками.

З а п и т а н н я:

1. Коли припадає розквіт української літератури?
2. Де головно процвітала літературна праця й де переважно зберігалися книги?

3. Що написав митрополит Іларіон?
4. Що описується в Києво-Печерському Патерику?
5. Що описує ігумен Данило в «Паломнику» ?
6. Що вважається найважливішою частиною Початкового, або Несторового, літопису?
7. Що є головним змістом Київського літопису?
8. Де постав Галицько-Волинський літопис?
9. Чим наповнені староукраїнські літописи?

ВІДТВОРЕНИЙ ПОРТРЕТ НЕСТОРА



Нестор — основоположник української історіографії, чернець Києво-Печерської Лаври, великий учений і патріот Руси-України, автор життєпису, організатор славного Києво-Печерського монастиря св. Теодосія і оповідання про життя і мучену смерть двох молодих князенків Бориса і Гліба, а найважливіше першого українського літопису. Жив він у роках 1055—1114. Багато дослідників і мистців відтворювали його зображення на підставі різних даних. Одначе щойно тепер удалося на базі точних помірів та студій залишків його кістяка, а зокрема чашки, відтворити науково обґрунтоване його зображення.

Тлінні останки батька історії українського народу спочивають у його оригінальній гробниці в Ближніх Печерах Києво-Печерського монастиря. В останніх роках (1977—1980), використовуючи ремонтні роботи в тій частині Лаври, через що гробниця була пересунена, вчені мали змогу проробити всі потрібні поміри кістяка та інші студії і на тій підставі відтворити його постать та обличчя.

Сучасні антропологія, археологія, анатомія та морфологія людини вдосконалили таке її відтворення до тієї міри, що здібні вони дати досконало вірну постать і лице людини.

Графічний портрет літописця поданий з профіля, бо так можна найвірніше відтворити справжній вигляд особи на підставі даних, які були до диспозиції. Нестор був худорлявої, жилавої будови тіла, біля 165 сантиметрів, високий, обличчя його мало виразно різьблені риси і спокійний уклад. Чоло було високе, випукле, ніс пропорційно довгий, легко ввігнутий посередині.

Відтворення вірного зображення літописця Нестора викликало чимале заінтересування серед українських різьбарів і малярів.

Похід Ігоря Святославича проти половців у 1185 р.

(Переклад)

В той час Святославич Ігор, внук Олега, виїхав з Новгорода, в місяці квітні в 23 день, у вівторок, взявши зо собою брата Всеволода із Трубецька і Святослава Ольговича свого братанича з Рильська, і Володимира, свого сина з Путивля, а в Ярослава випросив поміч Ольстина Олексича, внука Прохорова, з ковуями із Чернигова. І так ішли тихо, збираючи свою дружину; а були в них дуже тяжкі коні. Як вони йшли в напрямі ріки Донця, надвечір Ігор поглянув на небо і побачив сонце немов місяць змінене, і сказав своїм боярам та дружині: «Чи бачите, що то за знак цей?» А вони, узрівши це, спустили голови й сказали: «Княже! Цей знак не добре віщує». Тоді Ігор каже: «Браття й дружино! Божих тайн ніхто не знає, а творцем цього знамени є Бог і для всіх людей він Творець. А що нам він створив, чи на добро, чи на наше зло, треба нам узнати». І сказавши це, перебрів Донець і так прибув до Осколу і тут ждав два дні на свого брата Всеволода, бо той ішов іншим шляхом із Курська. І звідти поїхали до Сальниці, а тут до них прилучилися сторожі передні, яких вислано ловити язика. І сказали прибулі: «Ми бачилися з бійцями, а ваші бійці їздять озброєні, тож або поїдете хутко, або повернетеся додому, бо то не для нас верем'я». Тоді Ігор каже: «Якщо, не бившися, повернемося, то буде нам сором гірший, ніж смерть. Тож що Бог дасть нам!» І так постановивши, їхали упродовж ночі, а другого дня рано в п'ятницю, в час обіду стрінули половецькі полки: бо здігнали їх, залишивши свої вежі-шатра за собою, а самі зібралися від малого до великого і стояли на другому боці річки Сююрлія. І вирядили 6 полків: Ігорів полк уставився в середині, направо полк його брата Всеволода, а наліво полк його братанича Святослава, поперед нього полк сина Володимира і другий полк Ярослава, що складався з наємників ковуїв під проводом Ольстина, а третій полк напереді із стрільців, вибраних з відділів усіх князів. І так вирядили свої полки. І сказав Ігор до своїх братів: «Браття, цього ми шукали, тож рушаймо». І так пішли напроти ворогів, поклавши на Бога всю надію.

І як були над річкою Сююрлієм, виїхали з половецьких полків стрільці та, випустивши по стрілі на Русь, поскакали назад; а Русь ще не переїхала ріки Сююрлія, тоді поскакали і ті половецькі частини, що були далеко від ріки. А Святослав Ольгович і Володимир Ігоревич, і Ольстин з ковуями, і стрільці кинулися за ними, а Ігор і Всеволод поступали поволі вперед і не розпускали свого полку, під час коли передні русичі били ворогів і брали полон; а половці з вежами прибігли і Русь, здігнавши їх, брала полон, а інші повернулися вночі до полків, з добиччю. І як зібралися всі полки, сказав Ігор до своїх братів та дружинників: «Це Бог своєю силою дав нам перемогу над ворогами і для нас дав честь і славу; ми бачили половців у великому числі полків, але чи то вже всі зібрались, не знати. Тому нині впродовж ночі поїдемо вперед, а за нами завтра поїдуть інші, але найкращі кіннотчики проберуться до ворога, а ми, як Бог дасть». І сказав Святослав Ольгович своїм частинам: «Далеко гнався я за половцями, а мої коні не можуть уже бігти, а якщо нині треба їхати, то вони в дорозі стануть». І поміг йому Всеволод, що радив тут спинитись на нічліг. А Ігор сказав: «Та не диво, браття, що треба вмирати». І стали на нічліг. А рано в суботу почали виступати половецькі полки, як ліси, а руські князі здивувалися та не знали, проти котрого полку їм виступати, бо таке було їх множество. Тоді Ігор сказав: «Це напевно ми зібрали проти себе всю половецьку землю: Концака, і Козу Бурновича, і Токсобица Колобича, і Етебича, і Тертробича. І так все обдумавши, зсіли з коней, бо хотіли з боєм дійти до ріки Донця. А казали: «Як побіжимо, втечемо сами, а простих дружинників залишимо, то буде нам від Бога гріх, що ми їх видали на погубу, а сами пішли, а так чи умрем, чи будемо живі всі на одному місці». І так сказавши, всі зсіли з коней і пішли на бій. І так з Божого допусту Ігор був ранений в руку і втратив у лівій руці владу, що спричинилося до великого болю в його полку, а його воєвода був полонений після рани в грудь. І так билися сильно цілий день до вечора й багато було поранених і мертвих в полках руських; а як настала ніч, не переставали битися. А в неділю на світанку заворушилися ковуї в полку та втікли. В той час Ігор був на коні, бо був ранений, то поспішив до їх полку, хотячи їх завернути до полків, але, зрозумівши, що віддалився від людей, зняв шолом і погнався знов до полків, щоб пізнали його і завернулися, але ніхто не завернувся.

Довідка: Як бачимо, літопис зображує дуже докладно та вірно приготування князів і їх бій за честь і славу русичів, дарма, що різні були перепони в поході: соняшна затьма, несподівана жара навесні, тяжкі коні, зрада ковуїв.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС

(Уривок. Переклад)

На початку цієї частини літопису згадується чудовне діяння запаху полину, що у турків називається «євшан»; наведемо це місце з літопису в перекладі Михайла Возняка:

Так умер великий князь Роман, вічної пам'яті самодержавець всієї України, котрий переміг усі поганські народи мудрістю розуму, поступаючи згідно з Божими заповідями. Нападав бо він на невірних, як лев, а сердитий був, як рись, і нищив їх, як крокодил, і перелітав їх землю, як орел, бо був хоробрий, як тур. Він брав приклад із свого діда Мономаха, котрий знищив невірних ізмаїлтян, названих половцями, вигнав Отрока (половецького хана) в Обези, за залізні ворота, а Сирчан, зоставшися над Доном, ожив від риби. Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом Дін, зайняв усю їх землю і відогнав мерзенних агарян. А по смерті Володимира залишився у Сирчана один співець Орь, і послав він його в Обези зі словами: «Володимир умер, вернися, брате, та йди в свою землю; говори ж йому мої слова, співай же половецькі пісні. Як не послухає тебе, дай йому понюхати зілля, що зветься євшан». А коли той не схотів вертатися, ні слухати його, дав йому зілля. І понюхавши його, заплакав і сказав: «Та краще в своїй землі лягти кістьми, ніж на чужій бути славним». І прийшов у свою землю, а від нього родився Кончак, що вирушив на Сулу, пішки ходячи, котел на плечі носячи. І за те пішов князь Роман на бій і силкувався перемогти чужинців.

Данило вийшов з військом із Холма та на третій день став у Галичі; а його любили городяни. Коли він під'їхав під город, сказав їм: «Мужі городські! Як довго хочете терпіти владу чужинців?» А вони закричали: «Це є наш володар, Богом даний» та пустилися до нього, як діти до свого батька, як

бджоли до матки, як спрагнені води до джерела. Та єпископ Артемій і двірський Григорій противилися йому, але як побачили, що не можуть дальше тримати города, покорилися, хоч обережно дбали про передачу города, вийшли з нього з заплаканими очима та сумним обличчям і сказали силувано: «Приходь, княже Даниле, прийми город!» А Данило ввійшов у свій город і прибув до храму Пречистої Богородиці та приняв стіл батька та проголосив перемогу, заткнувши свою хоругву на Німецьких воротах. А ранком наспіла вістка, що Ростислав вирушив був у Галич, але, довідавшись про прийом городян, пігнався в Угорщину дорогою через Борсукову вузину, прибув до бані, що звалась Родна, а звідти пішов в Угорщину. А бояри, прийшовши до князя Данила, стали навколішки та просили зо слізьми помилування: «бо згрішили ми, тримаючи іншого князя». А він відповів їм: «Ви дістали помилування, і не робіть цього вдруге, а то попадете в гірший стан». А коли Данило довідався про їх новий наступ, післав проти них свої війська і гнав їх в гори, а потім повернувся.

У 1252 р. угорський король прислав послів до Данила з проханням помочі; бо власне мав бій з німцями. Він пішов на поміч та прибув до Пожгу. Король виїхав напроти князя Данила, який прийшов тут, зібравши все своє військо. Німці подивляли оружжя, бо коні мали налобники та були накриті шкуратяними дергами, а люди були в шатах і від його полків ішов блиск, бо блистіла зброя. Він сам їхав поруч короля, за руським обичаєм: сидів на коні, гідному подиву, а сідло горіло від золота, і стріли, і шаблюка були золотом окрашені та іншими оздобами для подиву, а кожух його був обшитий грецькими златоглавами та кружевами, а чоботи із зеленого саф'яну і золота. Як німці приглядались та подивляли його, король сказав: «Не взяв би я тисячі срібла за те, що ти прийшов одягнений за обичаєм твоїх батьків»; і запросився до нього на станицю, бо тоді була спека. А він узяв його за руку та попровадив його в палату.

Довідка: Записки Галицько-Волинського літопису незвичайно барвисто зображують княжий побут та прикрашують його оригінальними оповіданнями та розмовами. Тому читаємо його з цікавістю.

Завдання:

Розкажіть своїми словами про бої князя Данила. Опишіть княжий одяг у війні та на принятті.

ГОЛОВНІ ДАНІ

Стара або давня доба

1. Слово *література* означає *писані твори.*

2. У житті народу література має велике значення: пізнавальне і повчальне.

3. Українська література поділяється на три доби: давню, середню і нову.

4. Українська література складається з двох галузей: писаних творів і усної народної творчости.

5. Перед уведенням християнства в Україні була усна народна творчість.

6. Усна народна творчість належить невідомим творцям.

7. До усної народної творчости належать пісні, казки, перекази, приповідки, замолювання.

8. Письменство в Україні розпочалося з приходом християнства.

9. Старослов'янська або церковнослов'янська мова була мовою літератури й науки давньої і середньої діб.

10. Святі Кирило і Методій ввели староболгарську мову в літературне життя.

11. Книжки приходили з Болгарії і Греції. Книжки, що приходили з Болгарії, переписували, бо мова була зрозуміла. Книжки, що приходили з Греції, перекладали.

12. Література перекладів складалася з книг Святого Письма, творів отців Церкви, збірників, повістей і апокрифів.

13. Такі були книги Святого Письма: Євангелії, Апостоли і Псалтирі.

14. В ті часи літературна праця процвітала в монастирях, там і зберігалися книги.

15. Під час татарських нападів затратилося багато рукописів.

16. Такі твори староукраїнської літератури дійшли до нас: «Слово о законі і благодаті» митрополита Іларіона, «Похвала князеві Володимирові», Києво-Печерський Патерик, «Паломник», «Поучення дітям», «Слово о полку Ігореві».

17. Ігумен Данило в «Паломнику» описує свою подорож до Святої Землі і враження з мандрівки.

18. «Повчення дітям» написав Володимир Мономах.

19. Українська абетка називається «кирилиця».

20. Найціннішим твором давньої української літератури є «Слово о полку Ігореві».

21. В основу твору «Слово о полку Ігореві» ліг похід проти половців.

22. Провідна ідея твору «Слово о полку Ігореві» — єдність, честь і слава української держави.

23. Похід Ігоря закінчився поразкою.

24. Художні твори пишуться віршами і прозою.

25. Ми вивчаємо українську літературу, щоб пізнати розвиток української літератури і минуле нашого народу.

26. Такі постали літописи: Початковий, або Несторів, Київський літопис і Галицько-Волинський.

27. Головним змістом Київського літопису є боротьба України з половцями.

28. Початкового літопису найголовніша частина — це хрещення України.

29. Галицько-Волинський літопис постав на західніх землях. Велика частина його присвячена князеві Данилу і описам татарських нападів.

30. Українські літописи були наповнені переказами, оповіданнями, народними піснями і приповідками.

31. Фолкльор — це народна творчість або усна словесність.

32. Проза — це літературна розповідь.

33. Казкою називаємо усне оповідання легендарного змісту.

Цінності літератури давньої доби

Літературні твори давньої доби в розвитку української літератури* поклали **великий** слід у житті українського народу. Вони поширили християнство на українських землях, закріплювали християнські релігійні етичні й моральні основи. Поруч із голосною проповіддю активної любови ближнього, яку бачимо і в «Поученні дітям» Володимира Мономаха і в «Паломнику» ір. Данила, золотою ниткою в'ється в поодиноких пам'ятниках староукраїнського письменства ідея любови рідного краю, ідея посвяти особистих користей та особистих цілей для добра свого краю, своєї держави. («Слово» Іларіона, «Паломник» ір. Данила, «Слово о полку Ігореві»).

Приклади високого лицарства, великого героїзму знаходимо в «Поученні» кн. Володимира Мономаха, літописах (походи кн. Святослава, боротьба Мстислава з Редедею, героїзм юнака, що пробився крізь печенізький табір, боротьба хлопця з печеніжином).

Також із мистецького боку стоять твори староукраїнського письменства на високому рівні. Різнородність літературних форм, багатство стилістичних засобів, буйна творча уява, образність вислову — все це цінності, що свідчать про літературний талант та високу духову культуру письменників. Прийшла широка хвиля татарщини. Пригасло й вкрилося попелом полум'я поетичного надхнення. Але не погасло. Повіяв бурхливий козацький вітер із Великого Лугу й продув попелище. Прилинув новий подув із заходу, розбудив у пригаслій пожарині наново іскри, що зайнялися широким полум'ям відродження.

Дані:
Історія української літератури
Володимир Радзикевич
Шкільна Рада — Нью Йорк, 1967, с. 22/23

---

* Ввесь час розвитку української літератури поділяють загально історики літератури на три доби: давню, середню й нову. **Давня** доба триває від X ст. до кінця XV, **середня** — від початку XVI ст. до кінця XVIII, **нова** — від кінця XVIII по сьогоднішню днину. Новій добі, яку розпочинає своїми творами в живій народній мові Іван Котляревський, протиставити можна як одну цілість давню добу разом із середньою, бо в обох них літературною мовою була мова книжня, не народна. У давній добі літературною мовою була церковнослов'янська (староболгарська) мова, в середній т. зв. слов'яно-українська мова, це є давня церковнослов'янська мова з примішками слів української народної мови й елементами польщини й білорущини. Від хвилини появи «Енеїди» Котляревського в Придніпрянщині, «Русалки Дністрової» Маркіяна Шашкевича в Галичині й перших поезій Юрія Федьковича в Буковині розпочинається третя доба в розвитку української літератури, народна з погляду на зміст і форму.

СЕРЕДНЯ ДОБА

В 1240 р. Київ не видержав татарського наїзду й упав під ударом монголів і з ним упала Перша Київська Держава. Після страшного татарського нападу Україна стала руїною. З руїною міст, церков, монастирів згинуло багато пам'яток української культури й пропали назавжди рукописи багатьох літературних творів. Ще деякий час продовжувалась літературна праця на західніх землях України, в Галицько-Волинському князівстві. Тут українські князі, обороняючись перед татарами, вдержалися аж до 1340 р.

Застій у літературній творчості після татарських нападів тривав упродовж XIV і XV ст. аж до часу, коли в Україну приплинули із західньої Европи культурні течії гуманізму й ренесансу — відродження. Правда, у той бурхливий час постав цінний Галицько-Волинський літопис.

Організація високих шкіл. Українці почали на взір польських шкіл при кінці XVI і в XVII столітті основувати свої власні школи. Головною метою їх було виховати й гідно підготовити людей, що вміли б стати в обороні православної віри, української національности, бо віра тоді покривалася з національною приналежністю.

Першою такою школою була школа в Острозі. Оснував її український вельможа, князь Константин Острозький і спровадив до неї учителів з Італії і Греції. Звали її «тримовним ліцеєм», бо навчали там трьох мов: грецької, церковнослов'янської й латинської. В 1581 р. була надрукована велика Острозька Біблія першим українським друкарем в Україні Іваном Федоровичем.

У Львові оснувало школу львівське церковне братство, відоме під назвою Ставропигії.

В Києві до високого значення підніс школу Петро Могила, що в 1633 р. став київським митрополитом. Могилянська Колеґія, що в 1707 р. стала академією, розсівала проміння освіти й науки широко по Україні й далеко поза її межами.

Наступила також деяка зміна в мові літературних творів. Постали перекладиєвангелій на мову народові ближчу. До таких перекладів належить Пересопницька Євангелія, що постала в 1556 — 1561 рр., названа від монастиря в Пересопниці на Волині.

Появилися нові видання богослужбових книг, як «Літос» (Камінь) Петра Могили, підручник теології Кирила Транквіліона Ставровецького, словники і граматики церковнослов'янської мови, з-поміж яких «Граматика» Мелетія Смотрицького (1619) була основою навчання й знання церковнослов'янської мови не лише в Україні, але також у Сербії, Болгарії й Московщині.

Запитання:

1. Коли почався застій у літературній праці і як довго тривав?
2. Коли українці почали організовувати вищі школи?
3. Де були основані школи?
4. Хто надрукував Острозьку Біблію і коли?
5. Які появилися нові видання?

Володимир Мацьків

МИТРОПОЛИТ ПЕТРО МОГИЛА



Петро Могила народився 25 грудня 1596 року. Походив з роду молдавських князів, але виховувався в Україні й учився спочатку у Львові, а потім у містах Західньої Европи. У той час Україна перебувала під владою польського короля, тож молодий Могила служив у польському війську і брав участь у двох історичних битвах з турками, під Цецорою в 1620 і під Хотином у 1621 році. Залишивши військову службу, Могила вступив до монастиря й незабаром став архимандритом Києво-Печерської Лаври. За кілька літ він був уже митрополитом Православної Церкви в Україні.

Тяжкі то були часи для поневоленого українського народу. Поляки старалися з усіх сил перетягнути українців до своєї латинської Церкви. Вони сподівалися, що з поміччю Церкви можна буде спольщити українців. І справді, частина української шляхти дала себе спольщити, але полякам було цього замало, і вони стали вживати насильства: нищили православні церкви, переслідували священиків та вірних, не допускали їх до служби в урядах. Все-таки не мали бажаних успіхів.

Крім того, була ще й інша небезпека для українців. У Московщині створився окремий православний патріярхат, і москалі також хотіли приєднати Україну до своєї патріяршої Церкви.

Бачачи таку загрозу з двох сторін, українські православні єпископи вирішили визнати над собою духовну владу римського папи. Вони думали, що таким способом забезпечать свою Церкву і від польських, і від московських зазіхань. Таке об'єднання, або Унію, укладено в місті Бересті 1596 року. Незабаром виявилося, що хоч Унія була, але спокою не було. Ні поляки, ні москалі не припинили зусиль своїми впливами опанувати українську Церкву. Частина православних не прийняла Унії, і український нарід поділився на дві частини — уніятську та православну.

В такі часи Петро Могила став київським митрополитом. Цей великий учений і гарячий патріот щиро бажав добра обом українським Церквам і старався поліпшити їх долю. Спільно з уніятським митрополитом Вельямином Рутським він роздумував, чи не було б корисно об'єднати їх ув одній Церкві з власним патріярхом.

Митрополит Могила наполегливо старався піднести занепалу в неволі освіту й культуру українського народу. Це можна було зробити в ті часи тільки з допомогою Церкви, бо все шкільництво було церковне. Тому в 1631 році він заснував школу при Печерській Лаврі і незабаром об'єднав її зі школою Богоявленського Братства на Подолі в Києві. Ця об'єднана школа стала початком славної на всю Східню Европу Колеґії, яку пізніше перейменовано на Академію. В ній учили професори, що закінчили студії в університетах Західньої Европи, і в ній виховалося багато передових українських державних мужів, учених, письменників і високих духовників. Завдяки Петрові Могилі українська Церква й українська наука стали на такому високому рівні, що його можна назвати розквітом.

Михайло Маморський

СТАРОДАВНІ БУРСИ І БУРСАКИ

По заведенні християнства в Русі-Україні при церквах засновувано школи, де вчили писати і читати. Ми назвали б їх тепер початковими школами. Трохи більше вчили в школах при осідках єпископів, бо тут учні приготовлялися на священиків.

Щойно напередодні XVI століття почали в Україні з'являтися школи, яких ми могли б назвати середніми школами, бо там, між іншим, учили грецької і латинської мови. Засновували ці школи передусім братства, тобто релігійні товариства мирян при церквах. Перша така школа була у Львові, але згодом найбільше значення мала київська школа, що стала дійсно високою школою і дістала назву Києво-Могилянської Академії. Інші більші міста засновували на такий лад свої школи, наприклад, у Переяславі, Чернігові, Полтаві, Харкові. При школах були бурси, тобто приміщення для учнів, переважно сиріт і дітей бідних батьків.

Тут ми розкажемо трохи більше про бурси і бурсаків. Бурса, як ціла школа, підлягала єпископові, а керував нею ректор з префектом і вчителями. Всі вони були духовні особи. Не тільки в Україні, але всюди в Західній Європі школи відрізнялися від теперішніх шкіл. Між іншим, у них була сувора дисципліна з тілесними карами.

Бурса звичайно була подібна до сільської хати, лише більша, просторіша. Стіни були сплетені з хворосту, мов пліт, і обмазані всередині та зверху жовтою глиною. Дах був солом'яний, вікна круглі. В хаті була піч або дві, попри стіни стояли широкі лави. Спали хлопці на мішках, напханих соломою.

Бурса мала свою самоуправу з бурсаків. Старшина в бурсі мала такі назви-титули, як колись у стародавнім Римі. Найстарший з бурсаків називався консул. Його призначувала управа школи з найвищої кляси, так званої «богословії». Він був головою «сенату», що складався з кількох учнів двох найстарших кляс — богословії та філософії. Консул радився з сенатом у важніших справах. З кляси риторів виводилися «ліктори», вони виконували присуди над тими, що провинилися. З кляси поетики призначувалися «целерів», які колись охороняли римських цісарів, а тут були бігунами, розносили різні посилки тощо. Всі інші бурсаки

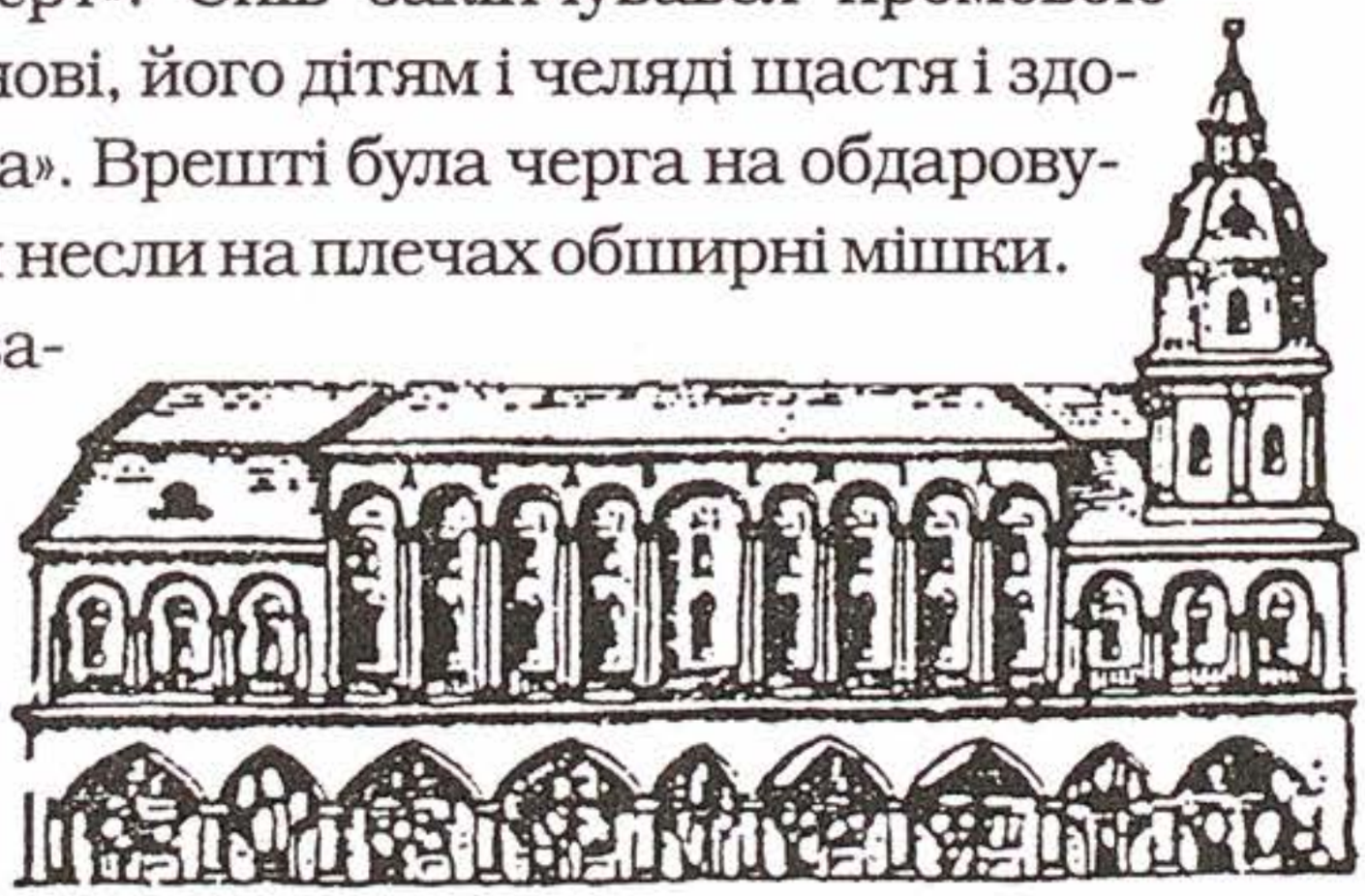
уважалися по-латинськи плебеями, а по-нашому простолюддям, або черню. Якщо хтось не дуже провинився, то консул сам присуджував кару, а виконували ліктори, б'ючи по голім тілі кропивою або різками. За тяжчі провини консул радився з сенатом і разом виносили присуд. Лише богослови і філософи мали трохи більші права, наприклад, вони мали право запускати вуса, а нижчі не могли цього робити.

Утриманням бурси займався монастир, при якім була школа і бурса, але звичайно було так, що бурсаки мусіли дбати самі про себе. А те, що вони придбали, мало бути спільною власністю, крім одежі та взуття. Харчі і гроші держали в окремій комірці. Ключі мав у себе консул.

Як дбали бурсаки про своє харчування? Вони ходили попід вікна козацьких старшин, купців і багатіших міщан та співали церковні пісні. На Різдво ходили з «вертепом», виставляючи теж «інтермедії» — комедії. Їх усюди щиро вітали і щедро обдаровували. Бурсаки діставали м'ясо, ковбаси, сало, муку, крупи, горох, печиво, городовину і гроші. За гроші купували на базарі те, чого їм бракувало дома. Взагалі, заможні люди радо допомагали бурсакам харчами і топливом, дбаючи, щоб вони не голодували і не мерзли.

Один колишній бурсак описав, як виглядала ця виправа по харчі. Коли консул заповів «хлопці, на роботу!», бурса ділилася на кілька ватаг. Кожна ватага була під проводом філософа. Він вибирав собі якусь одну вулицю. Зупинившись перед домом знатнішого хазяїна, філософ висилав молодшого бурсака з запитом, чи хазяїн прийме співаків. Якщо не було заперечення, бурсаки входили у двір, ставали півколом, і починався «духовний концерт». Спів закінчувався промовою філософа, який бажав хазяїнові, його дітям і челяді щастя і здоров'я. Хор співав «многая літа». Врешті була черга на обдарування, тож філософи завжди несли на плечах обширні мішки.

Отож, бурса не голодувала. Вліті бурсаки-кухарі готували їсти надворі, розводили вогонь під казаном, де варилася всуміш каша і м'ясо. Там бурсаки і їли просто з котла, добувши ложки з кишені. Але бували випадки, що бурсаки,



Будинок Академії в Києві після її перебудови гетьманом І.Мазепою в 1704 році.

крім каші, хотіли б ще покуштувати вітамін — огірків, кавунів, яблук і груш. Якщо їх цими присмаками не обдаровували місцеві огородники-садівники, то бувало бурсаки, закрадаючись уночі до городів-садів, защитькували свою нечисту совість думкою-викрутом, що «все створене на потребу людини» — брали в торбу городину чи садовину. В Україні було багато великих городів і садів, тож хазяїн не мав великої втрати. Були такі хазяїни, що самі запрошували бурсаків до своєї хати і обдаровували їх кавунами чи яблуками. Але й бувало так, що довідалася про «нічну виправу» управа школи і тоді винуватців не минула заслужена кара.

Ми вже згадували, що в школі та в бурсі панувала сувора дисципліна: карали різками, а деколи кропивою по голім тілі. Наймолодших учнів, що поступили щойно до школи і бурси, били не тільки за якусь провину, але й на «пробу», щоб вони доказали, що вдосталь пильні в науці, терпеливі та слухняні. Звичайно вчитель бив по долоні дерев'яною копистkою. По трьох тижнях, якщо проба була успішна, казали хлопцеві: «Ми з тебе задоволені, з тебе буде добрий бурсак, а згодом дяк чи диякон». Заслуженої кари не міг уникнути навіть вусатий уже філософ або й сам консул, якщо провинився проти законів школи-бурси — тільки консула карали десь у кутку, і школярі цього не бачили. Часами сам «сенат» доносив до ректора на консула, і той скидав його з уряду і, відповідно покаравши різками, повертав у «сенатори», а на його місце призначував іншого консула.

Але молодість має свої права. Хлопці скоро призвичаювалися до життя в бурсі. Поза наукою вони співали, грали на бандурі, танцювали, розповідали казки, навіть займалися спортом — билися навкулачки. Все це відбувалося в бурсі. Опікуни не дозволяли їм ходити й робити, що душа забажає. Навіть Шевченко в поемі «Чернець», описуючи, як козаки з Січі гуляли на Подолі, згадав і про бурсаків з Київської Академії:

А із Братства те бурсацтво
Мовчки виглядає.
Нема голій школі волі,
А то б догодила...

А все-таки жилося тут весело, а хто згодом «вийшов у люди», не раз згадував «добрим словом» свою бурсу.

ЗА ЦЕРКВУ І НАРОДНІСТЬ

Унію заключено в Бересті 1596 р., і вона поділила українську суспільність на два табори: православних і уніятів, що взаємно поборювали себе в політичних творах. І перед заключенням Берестейської унії і після неї появилися твори в обороні унії і проти неї в тодішній книжній (слов'яноукраїнській) і польській мовах.

У цій полемиці вирізнилися літературним талантом із боку православних Мелетій Смотрицький (пізніше перейшов на унію), Іван Вишенський, Юрій Рогатинець, що написав твір «Пересторога» в 1605 р., і Захарія Копистенський, автор твору «Паланодія» (1622 р.).

Великою популярністю втішався твір Мелетія Смотрицького «Тренос» із 1610 р. «Тренос» — це плач православної церкви. Її плач до глибини стряс серця православних, схвилював їх думки і почування.

Іван Вишенський, проживаючи далеко від рідної землі в одному з монастирів чернечої республіки на Атонській горі, слав звідтам гарячі листи (посланія), адресовані до князя Острозького, до єпископів, до поодиноких людей і до всіх земляків. Стиль його дуже оригінальний, бурхливий, багатий на своєрідні образи, порівняння, ворушив почування, хвилював уяву. Завзятий релігійний фанатизм, вороже становище до народних вірувань — це характеричні риси його листів.

Подібну літературну вартість мають також тогочасні збірки проповідей завдяки багатству різних стилістичних прикрас, порівнянь, символічних образів, вплетених оповідань, прислів'їв, приповідок.

Українські проповідники XVII століття до вершини довели розвиток української проповіді.

XVII століття — це був час буйного розквіту козаччини й тяжких кривавих змагань за волю України. Після Переяславської угоди (1654) багато учених та письменників, що здобули високу освіту в Могилянській Колегії, перенеслися в Московщину й там віддали свою працю на користь чужої культури.

В час козаччини постали прегарні народні історичні пісні і думи.

Запитання:

1. До яких наслідків привела Берестейська унія?
2. Які твори появилися внаслідок Унії?
3. Який вплив мав твір Мелетія Смотрицького «Тренос»?
4. Які характерні риси листів Вишенського?
5. Чим були наповнені проповіді?
6. На який час припадає розквіт козаччини?

Поруч козацької боротьби за віру й народ та полеміки на релігійному покладі процвітала чернеча аскеза (самовідречення), визначним представником якої був Іван із Судової Вишні в Західній Україні. Іван Франко написав про нього поему, з якої тут уривки.

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

III.

На Афоні дзвони дзвонять
У неділю по вечірні:
У неділю по вечірні
Окликаєсь Ватопед.

Покотилися по горах
Ці ридання металеві,
Окликаєсь кожна скеля,
Кожний яр і кожний скит.

Стихли дзвони, у повітрі
Довго ще тремтів їх голос,
І в монастирі Зографу
Заскрипіли ретязі.

Відчинилась темна брама:
З монастирського подвір'я
Виступає хід церковний,
Монотонний чути спів.

Віють хоругви червоні,
Наче проблиски пожежі:
Дерев'яний хрест з Розп'ятим
Передом помалу йде.

Йдуть монахи бородаті
У фелонах-багряницях, —
Знов монахи бородаті,
Босі, в простих сіряках.

Серед них дідусь похилий,
Зморщений, сивобородий,
В сіряці на голім тілі,
Хрест березовий несе.

Простий хрест, в корі береза,
А від моря вітер віє,
Білу бороду старечу
По березі розвіва.

І пливе старечий голос
Із тим співом монотонним,
Що виводить сумовито:
«Со святими упокой!»

Ось спинився хід церковний
На обірвищу крутому,
Над безоднею страшною, —
Глянеш вниз — аж жах бере.

Мов гігантський мур ґранітний,
Прямовисно голі скали
Пнуться із безодні моря
В лазуреву височінь.

В тій скалі з долини видно
Штириграннy чорну пляму,
Мов печатку величезну,
В половині висоти.

Це є вхід в живу могилу,
У печеру пустельницьку,
Висічену там Бог-зна ким
І Бог-зна кому й нащо.

Не дійти туди ногами,
Ні драбиною не злізти,
Лиш на шнурі у повітрю
Долетіти, наче птах.

У окрайчику скальному
Рівчачок протертий шнуром —
Знак нехибний того місця,
Де внизу печери вхід.

Тут спинився хід церковний,
Стали править панахиду.
Де ж той мрець, кого ховають?
Де блаженний той аскет?

IV.

От скінчилися відправи,
І останнюю молитву
На колінах прошептали
Всі пустинники й черці.

І встає ігумен перший,
І всі встали за чергою,
І довкола тихо стало,
Море лиш реве внизу.

І підніс ігумен голос,
І звертається до діда,
Що стояв серед монахів
Із березовим хрестом.

І г у м е н:

«Старче Йване, перед Богом,
Перед злотосяйним сонцем
І перед хрестом спасенним
Заклинаю тут тебе!

Щиро нам скажи, по правді:
Чи по добрій своїй волі,
Чи по зрілій постанові
Йдеш у цю печеру?»

С т а р е ц ь:
«Так».

І г у м е н:

«Чи немає в твоїм серці
Ще прихильности до світа
І прив'язання до рідних,
Дум і бажань світових?

Чи навіки ти відрікся
Всього, що відводить духа
Від єдиного бажання
Вічного спокою?»

С т а р е ц ь:
«Так».

І г у м е н:

«Чи обдумав ти всю важкість
Самоти, безповоротність
Отого життя в печері,
Всі страховини спокус?

Чи обдумав ти всю гіркість
Жалю, що явитись може,
Каяття, що затруїти
Може тут твій подвиг?»

С т а р е ц ь:
«Так».

І г у м е н:

«Будь же Бог благословенний,
Що відхнув тобі цю думку!
Хай же Він тобі поможе
До кінця пройти цей шлях!

Дотепер ти між живими
Був наш брат Іван Вишенський;
Відтепер в життю земному
Змазане ім'я твоє.

Так іди в свою дорогу!
Хрест, що маєш у долонях,
Це тобі наш дар єдиний,
Інших і не тра тобі.

Прощавай! Прийми
від мене
Цей останній поцілу-
нок,
І дай Бог нам
зустрічатись
Швидко в ясності Його!»

Потім два щонаймолодші
Шнуром старця обв'язали
Попід пахи, кінці шнура
В руки міцно приняли.

І перехрестився старець,
Над безодню вийшов сміло,
Сів і звільна став спускатись
У страшенную глибінь.

VIII.

«Що за незвичайні гості
В мою яму заблудили?
Що це за посли і звідки
Вітер ось мені приніс?

Ті платочки сніжно-білі —
Чи це сніг? Але ж не тають!
Дивний запах з них несеться…
Боже мій, вишневий цвіт!

Цвіт вишневий — тут — в тих
скелях.
Де тут вишні на Афоні?
О, скажіть, таємні гості,
Повідайте, звідки ви?

Запах ваш такий чудовий,
Аж до серця він доходить,
В душу сипле насолоду,
Чимось рідним навіва.

О, скажіть, ви з України,
Із далеких, рідних селищ,
Що тепер вишневим цвітом
Скрізь обсипані стоять?

Чую, чую рідний запах,
І моє стареє серце
Грає в груді! Боже милий,
Та невже я не забув?

Та невже ж та Україна,
Цей квітчастий рай веселий,
Це важке, криваве пекло
Ще для мене не чужа?

Так чого ж ви, білі гості,
Сиротята веснянії,
Сюди з вихром заблукали
І свій запах принесли?

Не для мене вже ваш запах!
Не для мене ті далекі
Спомини про Україну, —
Я давно для неї вмер!

Вмер? А чом же серце скаче,
Чом же кров живіше б'ється,
Думка чайкою літає
Над садками рідних сел?

Соловейко на калині
Так лящить, аж серцю любо…
Діти бігають… дівчата
Десь співають у садку…

Геть, о геть, далекі гості!
Ви внесли мені тривогу
В пристань тихого спокою,
Вир життя в мою труну».

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ І ДУМИ

В час брязкоту козацької зброї постали прегарні народні історичні пісні і думи. Вони, як і обрядові, належать до багатої скарбниці народної творчости. Автори цих пісень і дум невідомі. Складали їх обдаровані поетичним хистом одиниці, але народ прийняв ці пісні за свої, і так стали вони надбанням усього народу.

На перше місце серед історичних пісень можна поставити ту пісню, що оповідає про тяжке положення України в добу татарсько-турецьких навалів:

«Зажурилась Україна, що ніде прожити.
Гей витоптала орда кіньми маленькії діти.
Ой маленьких витоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала».

З популярних історичних пісень варто відмітити: пісню про Байду, князя Дмитра Вишневецького, що був основоположником і духовним батьком Січі Запорозької; пісню про Почаївську Божу матір; пісню про Нечая — брацлавського полковника; про Бондарівну, Чалого і пісні про зруйнування Січі московським військом.

Складали думи учасники й очевидці подій. Це великі пісенно-розповідні твори, що захоплюють навіть чужинців силою вислову, глибиною почувань і красою поетичних образів. Ті події глибоко заторкували інтереси всіх шарів українського народу, тому й думи стали загальнонародними.

Українські народні думи — це неначе поетичний літопис козацького життя. Вони дійшли до нас в усній передачі народних співаків, кобзарів, бандуристів, лірників. Думи здебільша не співаються, а проказуються повільно й протяжно під музику. Думи відрізняються від пісень своїм речитативним характером та нерівністю у будові строф.

Думи можна поділити на цикли: старший і молодший. Старший цикл — невільницькі думи і повчальні. У невільницьких думах оспіва-

ний побут козаків у неволі, їхня туга за рідним краєм, тяжке горе бранців. До невільницьких дум належать: «Плач невольника», «Маруся Богуславка», «Озівські брати», «Самійло Кішка».

У повчальних думах знайшли вираз думки про обов'язок любови рідного краю, про святість батьківського і матірного благословення, про силу каяття.

До другого циклу належать думи пізніші, в яких велика частина відноситься до Хмельниччини.

«Дума про козака Голоту» належить до найстарших дум.

Думи складалися в добу козаччини, але й тепер поети часто складають думи, в яких описують сучасні події. З кращих виконавців дум уславилися бандуристи Ів. Круковський, Остап Вересай, а поза межами України — Григорій Китастий зі своєю капелою бандуристів.

З а п и т а н н я:

1. Коли постали історичні пісні і думи?
2. Хто складав ці пісні?
3. Як діляться думи і що вони оспівують?

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА[1]

1.

Що на Чорному морі,
на камені біленькому[2],
там стояла темниця кам'яная.

Що у тій то темниці пробувало сімсот[3] козаків,
бідних невольників.
То вже тридцять[4] літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного в вічі собі не видають.

То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
приходжає,
словами промовляє:

— Гей, козаки, ви бідні невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?

Що то бідні невольники зачували,
дівку-бранку,
Марусю, попівну-Богуславку,
по річах[5] пізнавали,
словами промовляли:
— Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно-Богуславко!
По чім ми можем знати,
що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,

---

[1] *Богуславка* — з міста Богуслава над р. Россю.

[2] *На Чорному морі, на камені біленькому* — це, мабуть, означає: над берегом Чорного моря.

[3] *Сімсот козаків* — поетичне перебільшення; число 7 має в поезії магічно-символічне значення, як і число 3.

[4] *Тридцять літ* — пор. сімсот козаків.

[5] *По річах* — по мові.

Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм.
То ми не можемо знати,
що в нашій землі християнській за день тепера.

Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
теє зачуває,
до козаків словами промовляє:
— Ой, козаки, ви бідні невольники,
то сьогодні у нашій землі християнській великая субота,
а завтра святий празник, роковий день[1], Великдень.

То тоді тії козаки теє зачували,
білим лицем до сирої землі припадали,
дівку-бранку,
Марусю, попівну-Богуславку,
кляли-проклинали:

— Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно-Богуславко,
щастя й долі собі не мала,
як ти нам святий празник, роковий день Великдень, сказала!

То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
теє зачувала,
словами промовляла:

— Ой, козаки, ви бідніі невольники!
Не лайте мене, не проклинайте!
Бо як буде наш пан турецький до мечети[2] від'їжджати,
то буде мені, дівці-бранці, Марусі, попівні-Богуславці,
на руки ключі віддавати:
то буду я до темниці приходжати,
темницю відмикати,
вас всіх, бідних невольників, на волю випускати.

---

[1] *Роковий* — що приходить раз у рік; роковий день — великий празник.
[2] *Мечета* — мечет, турецька святиня.

2.

То на святий празник, роковий день, Великдень,
став пан турецький до мечети від'їжджати,
став дівці-бранці, Марусі, попівні-Богуславці,
на руки ключі віддавати.

Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
добре дбає, —
до темниці приходжає,
темницю відмикає,
всіх козаків,
бідних невольників,
на волю випускає
і словами промовляє:

— Ой, козаки,
ви бідні невольники!

Кажу я вам, добре дбайте,
в городи християнські утікайте.

Тільки прошу я вас,
одного города Богуслава не минайте.
Мойому батькові й матері знать давайте.
Та нехай мій батько добре дбає,
статків-маєтків нехай не збуває,
великих скарбів не збирає,
та нехай мене дівки-бранки,
Марусі, попівни-Богуславки,
з неволі не викупає, —
бо вже я потурчилась, побісурменилась,
для розкоші турецької,
для лакімства нещасного!

3.

Ой, визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
з тяжкої неволі,
з віри бісурменської
на ясні зорі,
на тихі води,
у край веселий,
у мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
у нещасних молитвах
нас, бідних невольників!

ДУМА ПРО КОЗАКА ГОЛОТУ

(*Уривок*)

I.

Ой на полі на Килиїмському,
на шляху битому городинському,
от там гуляв, гуляв козак Голота, —
не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.

II.

То гуляє козак Голота, погуляє;
ні города, ні села не займає, —
на город Килию поглядає.
У городі Килиї татарин сидить бородатий;
по горницях походжає,



до татарки словами промовляє:
«Татарко, татарко!
Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?»
Каже: «Татарине, ой сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях
походжаєш,
а не знаю, що ти думаєш та гадаєш».
Каже: «Татарко!
Я те бачу, в чистім полі не орел літає —
то козак Голота добрим конем гуляє.
Я його хочу живцем у руки взяти
да в город Килию запродати,
і ще з ним перед великими панами, башами
вихваляти,
за його много червоних, не лічачи, брати,
дорогії сукна, не мірячи, пощитати».

III.

То тоє промовляє, — дороге плаття надіває,
чоботи обуває,
шлик бархатний на голову свою надіває,
на коня сідає,
безпечно за козаком Голотою ганяє.
А козаченько оглядається
і карбачем одбивається.
То вже ж той козак Голота добре козацький
звичай знає, —
ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
Каже: «Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:
чи на свою ясненькую зброю,
чи на свого коня вороного,
чи на себе, татарюгу старого?»
«Я, — каже, — важу на мою
ясненькую зброю,

а ще лучче — на себе, татарюгу старого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
в город Килию запродати,
перед великими панами,
башами вихваляти
і много червоних, не лічачи, набрати,
дорогії сукна, не мірячи, пощитати».
То козак Голота добре звичай козацький знає, —
ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
«Ой, — каже, — татарине, ой сідий же ти, бородатий.
Либонь же ти на розум небагатий:
ще ти козака у руки не взяв,
а вже козакові віри доняв,
а вже за його й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
козацької каші не їдав
і козацьких звичаїв не знаєш».
А татарин його озирає,
з його насміхає:
«Ой, ти, — каже, — козаче, нетяго!
Звідкіля ти розуму набрався,
що вельми одіжно убрався?
Ой на що ж ти уповаєш:
чи на свою шапку-бирку,
що травою шита,
вітром підбита,
а зверху дірка?
Чи на свої постоли боброві,
що шовкові волоки —
водносталь з валу?
Чи на свою сермягу семилатную?»
«Ой татарюго старий, бородатий,
що твоя одежа зможе?
Ще побачим, кому Бог поможе».

IV.

Ой на полі та й на Килиїмськім,
на шляху битім ординськім,
то не ясний сокіл літає —
то козак Голота, сердешний, добрим конем гуляє.
Ой став татарин ік йому під'їжджати,
став тугого лука напинати,
сердешного козака Голоту стріляти-рубати.
То козак Голота нагайкою стріли одбиває,
ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
«Ой ти, татарин старий, бородатий,
да на розум небагатий!
Ти між козаками не бував,
і козацької каші не їдав,
і козацьких жартів не знаєш…
Десь у мене був з кулями гаман —
я ж тобі гостинця дам».
Як став йому гостинці посилати,
став татарин із коня похиляти.
«Ой ти, татарин старий, бородатий,
да на розум небагатий!
Іще ти мене не піймав,
да уже в город Килию запродав
і срібнії за мене гроші побрав.
От тепер твого одного коня вороного
поведу до шинкарки пропивати,
а другим твоїм конем вороним
по городу Килиї гуляти —
ой гуляти, гуляти, гуляти…»

ДУМА ПРО ОЛЕКСІЯ ПОПОВИЧА

Ой, по Чорному морю,
Ой, на камені біленькому,
Там сидів сокіл ясненький;
Жалібненько квилить-проквиляє
І на Чорне море спильна поглядає,
Що на Чорному морі все недобре починає.
Зло-супротивна хвиля уставає,
Судна козацькії, молодецькії
На три части розбиває.
Перву часть ухопило,
В турецьку землю занесло;
Другу часть ухопило,
В дунайське гирло забило.
А третя часть тут має,
По середині Чорного моря,
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопає…
Ой, при тій часті
Було війська много;
А був старшиною
Грицько Коломийчин
По всьому війську барзо окличен.
То до козаків словами промовляє,
Сльозами обливає:
«Ой, козаки, панове-молодці!
Добре ви дбайте,
Гріхів не тайте.
Сповідайтесь ви наперед Милосердному Богу
І Чорному морю,
Та й отаману кошовому».
Ті ж козаки те зачували,
Та всі замовчали;
Тілько обізветься Олексій Попович,

Пирятинський родич:
«Ей, козаки, панове-молодці! Добре ви вчиніте,
Мене ж, Олексія Поповича, самого візьміте,
До моєї шиї біленький камінь прив'яжіте,
Очі мої козацькії, молодецькії червоною китайкою
запніте,
Ой, самого мене в Чорне море іспустіте!
Нехай же буду сам своєю головою Чорне море дарувати,
Ніж я маю много душ по Чорному морю безневинно
погубляти».

Ті ж козаки те зачували,
До Олексія Поповича словами промовляли,
Сльозами обливали:
«Ей, Олексію Поповичу,
Славний лицарю, писарю!
Ти ж Святе Письмо по тричі на день читаєш
І нас, простих козаків, на все добре научаєш,
То чому ж ти від нас гріхів більше маєш».
Ой, Олексій Попович теє зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами обливає:
«Ой, козаки, панове-молодці,
Я ж Святе Письмо по тричі на день читаю
І вас, простих козаків, на все добре научаю,
Від вас таки гріхів більше маю.
Що я в охотне військо од'їжджав,
Не добре починав,
З отцем і матір'ю прощенія не мав,
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру барзе зневажав,
Ой у груди стременом одпихав…
Либонь мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав.
Ой, іще ж я повз сорок церков пробігав,
За своєю гордістю шапки не скидав,

На себе хреста не клав
І отцівської-материнської молитви не споминав.
Ой, не єсть се мене Чорне море потопляє,
Єсть се мене отцівська-материна молитва карає.
Ой, як би мене отцівська-материна
молитва од смерти вборонила,
На Чорному морі не втопила,
Як буду я до отця, до матері, до роду прибувати,
І буду отця та матір чтити й поважати».
Скоро став Олексій Попович по істині-правді гріхи Богу
оповідати,
Зараз стала зло-супротивна хвиля на Чорному морі
притихати.

Павло Тичина
(1891 — 1967)

ДУМА

(На день проголошення самостійности України)

Ой, там збиралися під прапори, під соняшні,
Не білі голуби — янголи у небо полетіли.
Ой, там збиралися під прапори, під соняшні,
Ще й сині, віднині
Не буде більше пана у Вільній Україні.

Ідуть, ідуть з музикою
Під тінню прапорів
Прекрасною, великою
Рікою стиглих нив.
Ідуть, ідуть, вітаються
І славлять щасні дні,
Жахтять-переливаються
Їх душі вогняні.

Ой, там виходили ченці з Софійської, з-за брами,
З хрестами, з корогвами
У шатах золотих коло Богдана правлять службу
Божу, як рожу!
Вітай свою, Вкраїно, долю, — вітай дівчину гожу!

Горять, горять свободою
Вчорашні раби,
Бо чули: «Встань з природою»
Звук янгола труби.
І встали всі співаючи
З природою весни,
З природою вітаючи
Чудові, дійсні сни.

Як засміялося до них та праведніє сонце:
«Не дурно гріло я, світило у кожнеє
віконце!»
Як заходилися хмарини ткати
скатертини — хвилини —
Цвітуть та розцвітають небесні бархатини.

Цвітуть в піснях вкраїночки
Дзвіночки срібляні
Душею. Чорнобрівочки
Струнчасто-осяйні.
То ж матері майбутнії
Стрічають дні ясні.
О, хвилі незабутнії,
О, сонце! О, пісні!

Ой, що в Софійському та грали дзвони — замовкали.
Там прапори приймали, до народа промовляли…
«Гей, разом, разом станемо на ворога ми,
браття, — Завзяття! —
Хто зрадить матір — Україну —
Прокляття тим, прокляття!»

І суне військо лавою
Від білих, тихих брам,
Із «Заповітом», «Славою»,
Ввесь Київ — наче храм.
В нім скапала кров часові,
Кров мучнів без вінця…
І в нім горять Тарасові
Вкраїнськії серця.

Київ, 1918

КОЗАЧЧИНА

Козаччина... Часи були бурхливі. XVII століття — це був час буйного розквіту козаччини й тяжких кривавих змагань за волю України.

Становище українського народу в межах Польської держави було незавидне. В тодішньому польському королівстві лад був такий, що всі права й привілеї належали тільки панам, шляхті. Міщанство мало тільки обмежені права, селян віддано під повну, необмежену владу панів.

Позбавлені волі, втомлені тяжкою працею, обтяжені данинами українські селяни часто втікали від знущань і самоволі польських панів на найдальші межі держави, за дніпрові пороги, на Запоріжжя, де вже на Хортиці, одному з дніпрових островів, постала Запорізька Січ, козацька твердиня, заснована князем Вишневецьким у 1552 р.

Козаки не лише відбивали наскоки кримських татарів, але й самі на легких козацьких чайках пускалися на Чорне море, нападали на турецькі міста й визволяли з неволі бранців.

З кінцем XVI століття розпочалися козацькі повстання проти Польщі в обороні поневолених селян й православної віри. Перші протипольські повстання покінчилися невдачею. Тільки коли на чолі козацтва став Богдан Хмельницький, у 1648 р. розбив у кількох битвах польські війська й утворив другу Українську Державу.

У 1654 р. заключив Хмельницький у Переяславі союз з Москвою. Заявою відпоручників російський цар приобіцяв святочно зберігати всі права й звичаї українського народу.

Але Переяславської угоди Москва не додержала. Російські царі постійно змагали до того, щоб Україну повністю підкорити й прилучити до своєї держави. Після смерти Богдана Хмельницького зривалися до оборони державної самостійности України гетьмани Іван Виговський, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Мазепа злучився з шведським королем Карлом XII. Але програний бій під Полтавою

1709 р. дав Московії можливість поневолити Україну й використати всі її природні багатства й усі здобутки української культури.

«Перелетні птахи». Після Переяславської угоди, а ще більше після того, як у 1685 р. київську митрополію приділено під зверхність московського патріярха, багато учених та письменників, що здобули високу освіту в Могилянській Колеґії, перенеслися в Московщину й там віддали свою працю в користь чужої культури: виправляли книжки, що їх понаписували неграмотні переписувачі й видавці, ставали єпископами, митрополитами, придворними вченими й учителями царських дітей та помічниками Петра I в його праці при перебудові російської держави та всього громадського життя. Переселення цих «перелетних птахів» було болючим ударом для України, яка втратила найкращих наукових робітників, що на півночі клали основи під розвиток московської культури.

Д а н і:
Історія української літератури
Володимир Радзикевич
Шкільна Рада — Нью Йорк, 1967
с. 30

ЛИСТ ТУРЕЦЬКОГО СУЛТАНА ЗАПОРОЖЗЬКИМ КОЗАКАМ

Я, Султан Мухамед, брат сонця і місяця, внук і намісник Божий, державець царств — Македонського, Вавилонського, Єрусалимського, Великого і Малого Єгипту, Цар над царями, державець над державцями, надзвичайний лицар, ніким непоборимий вояка, пестун самого Бога, надія і утіха Мусульманів, острах і великий оборонець християн, наказую вам, Запорожські козаки, з доброї волі піддайтеся мені без суперечки і мене вашими наскоками не беріться турбувати.

Султан Турецький Мухамед IV.

ВІДПОВІДЬ ЗАПОРОЖСЬКИХ КОЗАКІВ ТУРЕЦЬКОМУ СУЛТАНОВІ

Ти шайтан Турецький, проклятого чорта брат і товариш і самого Люципера секретар. Який ти в чорта лицар? Не будеш ти годен синів християнських під собою мати. Твого війска ми не боїмось, землею і водою битимемось із тобою. Вавилонський ти кухар, Македонський колесник, Єрусалимський броварник, Олександрийський козолуп, Великого і Малого Єгипту свинар, армянська свиня, Татарський сагайдак, Каменецький кат, Подолянський злодіяка, самого гаспида внук й усього сьвіту і підсьвіту блазен, а нашого Бога дурень. Числа не знаємо, бо календаря не маємо: місяць у небі, рік у книзі, а день такий у нас, як і у вас, — поцілуй за се ось куди нас...

Кошовий отаман Іван Сірко з отоманею і зо всім старшим і меншим Дніпровизовим війска Запорожського товариством.

Дані:
Вид. «Просвіти» У. Н. Союза
США — 1915

ВІРШІ

Звичай складати вірші прийшов в Україну із Західньої Европи через Польщу. Спочатку це були вірші виключно релігійного змісту: релігійні пісні, псальми, християнські легенди. Пізніше поставали віршові привіти, похвальні оди, віршовані присвяти видань, описи святкування Різдва і Воскресіння, в які був внесений школярський гумор. З віршами ходили студенти у вільних днях по домах визначних міщан і там виголошували, за що діставали дарунки.

Молодецький темперамент, життєва радість молодих школярів вносили навіть у вірші серйозного релігійного змісту, в яких славили Христове Різдво, чи Воскресіння, багато школярського гумору. З дотепом висловлювали вони в них свої жалі на гірку долю школярського життя.

З багатої віршованої літератури тільки деякі твори появилися у свій час друком. З боку Москви йшли вперті змагання, щоб стримати розвиток української національної культури. Через те найцінніші пам'ятки українського письменства з кінця XVII і першої половини XVIII ст. переходили з рук до рук тільки в рукописах.

Вийшли друком вірші на Різдво Христове Памви Беринди в 1616 р., вірші на похорон гетьмана Сагайдачного Касіяна Саковича в Києві 1622 р., вийшов збірник віршів К. Т. Старовецького «Перло многоцінноє». У 1790 р. вийшов збірник духовних віршів п. з. «Богогласник».

В міру розвитку віршової літератури почали складати вірші також люди, що стояли поза школою і вносили до них образи й подробиці тогочасного побуту. Поставали також вірші історичні й сатиричні на громадські суспільні і політичні теми. Між ними цікава й цінна є «Розмова Московії з Україною». Автор тієї «Розмови» («Разговору») Семен Дівович став у гарячій обороні України перед загарб-

ницькими змаганнями російського правління. Вірша постала 1762 р.

У багатьох рукописних збірниках із тих часів, що збереглись були до початків XX ст., заступлена була також особиста, інтимна лірика з мотивами сирітства, життєвої недолі, радощів і страждань кохання, розлуки, трагізму недібраного подружжя. Мова в них сильно зближена до живої, народної.

Запитання:

1. Якого змісту були вірші?
2. Хто виголошував вірші?
3. Чому не всі вірші виходили друком?
4. Які вірші вийшли друком?

ДРАМАТИЧНЕ ПИСЬМЕНСТВО

В ті часи в Західній Європі розвинулася шкільна драма, послуговуючись формами давньої релігійної драми з VI і VII ст., що витворила була містерії, міраклі й мораліте.

Містерії мали тайни викуплення людського роду. Містерії, зв'язані з Різдвом, звалися різдвяними, з Воскресінням — великодніми.

Міраклі мали темою життя й чуда святих.

Мораліте були це драми з глибшою моральною основою. В них виступали різні алегоричні постаті, як Душа, Чеснота, Любов, Покора.

Для розваги глядачів, втомлених поважною драмою, додавано поміж поодинокі акти гумористичні сцени з народного життя, що звалися інтермедії або інтерлюдії.

Автори драм складали їх так, щоб якнайбільша кількість учнів могла в них брати участь.

Тільки ж коли в Західній Європі мовою шкільних драм була латинська мова, в Україні мовою драм була церковнослов'янська мова. Зате інтермедії проходили в живій українській мові.

Після драматичних діалогів у роді «Страдальний Христос» (1630) і «Роздумування про муку Христа» (1631) постала в 1674 р. драма «Олексій — чоловік Божий», виповнена алегоричними й мітологичними постатями. Появилася драма «Комедія на Різдво Христове» Дмитра Тупаленка.

Незалежно від шкільної драми і чужих зразків постала драма «Слова про забурення пекла», віднайдена в рукописі.

Постали такі драми на історичні теми: «Володимир» (1705) Теофана Прокоповича за князя Володимира і впровадження християнської релігії й «Ласка Божа» невідомого автора, в якій прославлена постать гетьмана Богдана Хмельницького.

Найдавнішими українськими інтермедіями були інтермедії «Найкращий сон» і «Продав кота в мішку», додані до польської драми про Івана Хрестителя з веселими сценами з народного життя. З пізніших

інтермедій найбільшу ціну мають інтермедії у різдвяній і великодній драмах Д. Тупаленка і в драмі Юрія Конiського.

Інтермедії залишили свій слід в українському ляльковому театрі, що звався «вертеп». Вертепна драма в Україні розвинулася в XVII столітті й дожила до недавніх часів. В релігійній частині вертепу показувано сцени з Христового Різдва, а в інтермедійній виступали постаті з народного життя: козак, поляк, жид та інші.

Запитання:

1. Які були форми драми?
2. Які сцени називалися інтермедіями?
3. В якій мові переходили інтермедії в Україні?
4. Які постали драми на історичні теми?
5. В якому театрі залишили інтермедії свій слід?
6. В якій драмі прославлена постать Б. Хмельницького?
7. Як розділяється вертепна драма?

ВЕРТЕП

(Уривок з повісти Богдана Лепкого «Мазепа»)

Сіни ясно освічено свічками, з коминка била полумінь тепла і пахло королівським кадилом.

Посеред широких сіней на підвищенню стояв вертеп, як церква з трьома банями, розмальованими й позолоченими. Цілий перед виробленій гарно. У вікнах, замість шибок, воскований папір, за ним свічечки, так що церква була освічена, ніби в ній вечірню правлять.

До церкви сходи, за остатнім двері. Над ними широка ґалерія і знову двері, ніби на хори.

«Щоправда, — сказав гетьман, — двері трохи зашироκі, особливо горішні, і це псує архітектуру, але цілість обдумана як слід». Він оком знавця дивився на тую мініятуру, що мала в собі прикмети київських церков, ним побудованих. Культурний діяч брав на хвилину верх над політичним, будівничий держави цікавився будівлею вертепу. Сам собі дивувався, що за великим про мале не забував, що до всього живого й гарного прикладав вагу.

«Як у театрі, нім зачнуть виставу, — завважив Войнаровський. — Усе готове, лиш занавісу підняти… Ось і дзвінок».

Задзвонили в бічній кімнаті, і три бурсаки жвавим кроком виступили перед гетьмана. Поклонилися, пальцями правих рук доторкаючися землі, і середущий став говорити заздалегідь вивчену святочну орацію.

Говорив про вефлеємську зорю, про поклін пастирів і про дари трьох царів з востока, про радість цілої вселенної, що народився Христос, і про втіху бідного бурсацтва, якому милосердний Бог дав такого благородного й великодушного опікуна муз і ґрацій, як ясновельможний гетьман Іван Степанович Мазепа. «Як колись бідні пастушки бігли з баранцями й овечками до вефлеємської стаєнки, так отсе ми з нашими вбогими кунштами прибігаємо до тебе, наш добродію, щоб подякувати тобі за твою печаливість, ласкавість і великодушність, з якою пособляєш нам добути науку і знання. І як перед пастушками отсими горіла ясна зоря-комета і вела їх у Вефлеєм, так перед нами сіяла постать твоя, вказуючи нам шлях у Бахмач. Прийми ж тоді, наш достойний пане, низь-

кий поклін від бідного бурсацтва і побажання веселих і щасливих свят, усього блага на довгі літа — Христос рождається».

«Славім Його!» — відповів гетьман і подякував за труд і побажання питомцям славної київської «almae matris».

«Позволите, ясновельможний пане гетьмане, починати?» — спитав оратор.

«Починайте з Богом!»

Озвався дзвінок, і відчинилися горішні широкі двері в вертепі.

Темно. Пастухи сплять коло своєї отари. Нараз вбігає Панько.

«Іване, Петре, Климе, Онисиме, вставайте! Глядіть, яка зоря возсіяла на небі!»

На небі дійсно сяє зоря з довгим хвостом. Пастухи з острахом дивляться на неї. Тривога, здогади, нарада: що робити? Рішили йти, куди їх зоря запровадить. Чим хата багата, тим рада, — понесуть в дарунку. Будять сонну отару, вибирають щокращі. Вівці блеють.

Той бурсак, що суває ляльками у вертепі, так знаменито вдає блеяння овець, що навіть Войнаровський сміється й Мотря не може здержатися від сміху.

Двері вертепу замикаються, хор співає різдвяний тропар. Усі встають і потягають за ними, як у церкві. Знов дзвінок і знову відчиняються ті двері. Стаєнка, Мати Божа і в жалобі новонароджений Христос. Ясла, віл, кінь і осел хухають на дитинку. Старий Йосиф на палицю сперся і думає. Образ простий, як давний малюнок, зготовлений рукою, якою водить віра і прив'язання до традиції.

Хвилина мовчанки. Особи в вертепі не рухаються, живий образ.

«Лиш кінь сумно пасеться,
Осел з зимна трясеться,
Пастиріє клячать, клячать,
Бога в плоти бачать, бачать, бачать
Тут же, тут же, тут же, тут же, тут».

За пастирями надходять три царі. З повагою підходять до ясел і клякають. Середущий старий, по боках два молодші. На всіх оксамитові, горностаями підбиті, довгі плащі, наопашки, а під плащами козацькі вбрання.

Лідія Петрівна повертається до Мотрі. «Бачиш? Середущий на гетьмана скидається, цей справа на Орлика, зліва на Войнаровського… Хитрі які!»

Гетьман насилу робить поважну міну; ляльки навіть рухи підхопили, хід, звороти голови, — як живі.

«Ніби на образах німецьких мистців, — шепоче Войнаровський. — Мати Божа з дитиною, а перед нею бургомистер зі своєю жінкою і з дітьми».

«Мистецтво пристосовується до життя».

«Незнання обстанови радить собі, як може».

«Як і не було б, живе і гарне. А це річ найважніша».

Образ кінчиться колядою.

Зачинають її бурсаки, підхоплює гетьманське товариство, а там і його двір, що з відчинених бокових покоїв дивиться на вертеп.

Павза.

«Втомилися актори,— каже Войнаровський, — мусять спочити».

Зачув це бурсак, що водив ляльками. Зі спорим ящиком вибіг. «Ось вони! Таких чемних акторів у світі пошукати. Слухняні і спокійні. Не сваряться й не п'ють, навіть їсти не хочуть. Божим духом живуть».

Витягнув з ящика одну куклу і так уміло порушував нею, що була ніби справжня людина. «Поклонися, Остапе, бачиш, хто перед тобою сидить!» І кукла кланялася, головою хитала, рукою доторкалася землі. «Їм щоб тільки вбрання було. Такі горді, як пошити їм новий контуш або починити чобітки. А жінота, так просто за вбранням пропадає».

«Завтра дістанеш від мене сукна, оксамиту і шовків злототканих на вбрання».

«Подякуйте ясновельможному за ласку», — відповів сміливий бурсак, добув з ящика ляльки, і вони кланялися, прикладали руки до серця, жінки присідали злегка, підтримуючи спідниці, що аж цілий двір сміявся.

Нараз бурсак поскидав ляльки в ящик: «До роботи!» — гукнув і побіг зі своєю акторською трупою за вертеп.

Знов дзвінок, і відчиняються долішні двері.

Іродова престольна світлиця. На престолі Ірод. Він височезний, з вибалушеними очима, нервово крутить головою, мало корона з неї не злетить.

«Петро! Їй Богу, Петро!» — шепоче Войнаровський. Гетьман небожеві руку на коліно кладе: цить!

Перед Іродом Рахиля, вбрана як українська жінка. Свитка, плахта, червоні чобітки.

«А це ніби Україна!» — завважує тихо Лідія Петрівна. Гетьман глянув на неї, і вона теж мовкне.

Рахиля докоряє Іродові за його жорстокість, за смерть невинних дітей і грозить смертю.

«Проклятий будь, окаяннику мерзотний, людьми і Богом проклятий навіки!»

З тим відходить. Ірод думає. «Гадав жити вічно, а тут треба боятися смерти. Та я ще поборюся з нею. Гей, воїни мої, ставайте при порозі, коли прийде смерть, ловіть її яко мога!»

За вертепом хор співає грізну пісню, що кінчиться словами: «О, Іроде преокаянний!»

«Страшно, — шепоче тітка Лідія. — Коли б так у дійсності, а не у вертепі...»

«І зараз, а не Бог вість коли», — додає Войнаровський.

Входить смерть. Кістяк, коса, — кламцає зубами. «Отся то вже до нікого не подібна», — каже Мотря.

Смерть гнівається на Ірода, що він воїнам своїм казав її убити, і кличе на поміч чорта:

«Вийди, брате, друже любезний, пособити,
Кровопійцю Ірода от землі істребити».

Вискакує чорт. Чорний, з червоними грудьми, з хвостиком, рогами, з крилами, з цапиними ратичками, на одну ногу налягає.

«Гу-гу-гу-гу!
Пощо, другине, кличеш на пораду?»

Побачивши, в чому діло, вбиває Ірода косою.

«От так його во главу,
Щоб знали повсюди нашу державу!»

Іродова голова відлітає, і золота корона котиться гетьманові під ноги.

Хор за вертепом співає:

«Заслуга його
Знатна всім і явна,
За те ж і пекельна,
Без дна ізготованна,
О Іроде, преокаянний!»

Всі відідхнули, ніби їм легше стало, що Ірода стрінула заслужена кара і що він більше не буде знущатися над бідними людьми. На сцену вискакують дід і баба:

«От тепер і нам пристало,
Як Ірода вже не стало,
Потанцюймо ж, молодичко,
Чорні брови, біле личко».

На те вона:

«Гляди тільки, сучий діду,
Щоб не ввели танці в лихо.
Забрались би у тісний кут
Да хліб собі їли б тихо».

Але дід на таку недіяльну ролю не згоджується і тягне бабу під черешеньку:

«Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою,
Як би з ягодою».

Це відома пісня, але бурсак так знаменито вдає розмову діда з бабою, так гарно перескакує від старечого барітону до нестарого ще жіночого сопрану, що навіть гетьман усміхається і плеще в долоні. Він значучо дивиться на Мотрю.

Старий дід і молода баба, ніби заохочені похвалою, беруться за підбоки і нумо танцювати! Господи, як вони танцюють! Вихиляються, прискакують і відскакують від себе, вона піт утирає рукою, а він оселедця закладає за вухо, просто — розкіш!

Свічечки в церковних вікнах гаснуть, двері замикаються, вже тільки золочені бані блищаться і хрест на церкві горить.

Вертепна виставка скінчилася. За вертепом збираються бурсаки, чути, як «реєнт» роздає голоси і по гетьманських сінях лунає старосвітська колядка:

«Що в пана Івана по його двору — Святий вечер!
Сам Господь ходить з трьома святими,
З трьома святими із янголами.
Що перший янгол у Бога просить:
«Ой пошли, Боже, пану Івану,
Пану Івану у полі долю:
У полі долю — густеє жито,
Густеє жито, частії снопи!»
А другий янгол у Бога просить:
«Ой пошли, Боже, пану Івану,
Пану Івану в пасіці долю:
Тисячу роїв, сто бочок меду,
Сто бочок меду, сто пудів воску!»
А третій янгол у Бога просить:
«Ой пошли, Боже, сьому хазяйну додому долю:
У щастю жити, щасливим бути, Святий вечер!»

Гетьман киває головою, дякує за коляду. Так ось колядники побачили за його спиною гарну панночку. Не знають, хто вона, мабуть, гетьманова своячка, треба ж і їй честь віддати.

«Та жала панна шовкову траву
Ой рано!
Ой рано-рано зійшло сонечко
Кохано!»

І загубила вона золотий перстень і просить косарів, щоб його шукали. Першому буде шовкова трава, другому буде золотий перстень, третьому буде сама молода, сама молода, так, як ягода. «От і шукати варта», — жартує гетьман. Мотря посувається з кріслом за одвірок, щоб її не бачили. Перед гетьмана виступає наймолодший бурсак, ще дитина. Гарненький, сміливенький, мабуть, його ціла бурса любить. Поправив ковнір, відкашельнув, рецитує:

«Ось юж і я студентик маленький,
До науки пильненький,
З новиною ся ставлю,
Вашмосці не забавлю,
Бо давно ся готовал,
Аби з вами розмовлял,
Только слухайте пильно,
Повім вам неомильно:
Христос ся нині народил
І всіх нас увеселил,
Тоє от мене приймайте,
А мені коляду давайте».

Кланяється головою, як той коник-табунець на свіжій траві. Хлопчик усіх до себе відразу прихилив. Гетьман добув гаманець і дає коляду, тітка Лідія хлопчика в голову цілує. «Такий маленький, і не в батька нині, так далеко їхав, щоб нам «повінчувати», добре, що не заков'яз по дорозі».

«У мене батьків нема, я сирота, милосте ваша».

Тітка Лідія бере хлопця за руку й веде туди, де наготовлені святочні дарунки. І других бурсаків кличе. Переходить попри гетьмана, кланяючися йому в пояс.

Дворові люди розходяться, замикаються двері від бокових покоїв, сіни пустіють. Тільки в свічниках догоряють свічки з ярого воску, кидаючи останні свої блиски на золочені куполи церкви-вертепу. З одної віск скапує на старий килим. Войнаровський устає і гасить її. «Finita la comedia», — каже гетьман до Мотрі.

З а в д а н н я:

Подайте коротко зміст «Вертепу» з повісти Богдана Лепкого «Мотря». Опишіть вертеп. Що збереглося у нашім побуті з середньовічних драм та лялькового театру?

НА ДОСВІТКАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОБУДЖЕННЯ

Козацькі літописи мали велике значення в житті тогочасної України. Козацькі літописи, крім своєї чисто історичної ціни, мають також і літературну вартість з уваги на вислів почувань любови їх авторів до рідного краю, уваги на драматизм оповідання і мальовничий стиль.

Найважливіші були такі козацькі літописи: літопис невідомого автора, що підписався самовидець, початий повстанням Хмельницького і доведений до 1702 р.; літопис Григорія Граб'янки, доведений до 1710 р.; літопис Самійла Величка.

Головним їх змістом були часи гетьмана Б. Хмельницького й події, що по них слідували. Всі три літописи писані живо, з любов'ю до рідного краю; вони мали великий вплив на розвиток української національної свідомости. Письменники використали оповідання і на основі оповідань будували повісті.

Ще більший вплив у тому напрямку мала Історія Русів, твір невідомого автора. Твір постав при кінці XVIII або з початком XIX століття і вийшов друком 1846 р. Автор, хоч і писав змосковщеною мовою, скрізь проводить думку про самостійність українського народу і скрізь підкреслює ті моменти в історичному житті України, коли вона боролась за свою свободу і самостійність. Цей твір давав також українським і неукраїнським письменникам теми до літературних творів.

Український філософ Григорій Сковорода (1722—1794) мав великий вплив на думки й погляди українського громадянства, на розвиток його національних почувань. Після основних студій у Київській Академії і після подорожі по чужих країнах: Угорщині, Німеччині, Італії, Польщі учителював якийсь час в Переяславі, то в Харкові у вищих школах, навчаючи етики, поетики й грецької мо-

ви, а також по приватних домах. Потім почав мандрівку по Україні. В сірій свитині, в чоботах і з палицею в руках, із сопілкою за поясом ходив по селах і навчав людей.

Крім філософічних творів «Наркіз», «Книга Асхань» про потребу самопізнання, Сковорода писав байки, вірші. Він жив словом і прикладом власного життя, прищеплював людям вищі моральні почування, заохочував здобувати знання, запалював до любови до рідного краю. Його думки відбилися відгомоном у творах пізніших українських письменників.

Також українська мова почала щораз сильніше протискатись в літературні твори, спочатку, щоправда, в твори легкого характеру: гумористичні вірші, інтермедії. Але в авторів усіх тих творів не було ще тієї ясної свідомости, що розвиток української літератури повинен іти в живій мові народу. Така свідомість тільки виявилась в Івана Котляревського.

Запитання:

1. Які козацькі літописи постали в тогочасній Україні?
2. Яку літературну вартість мали ці літописи?
3. Яка тема була головним змістом літописів?
4. Яку думку проводить автор «Історії Русів»?
5. З якою метою мандрував Г. Сковорода?
6. В які літературні твори почала протискатися жива українська мова?
7. Яка свідомість виявилась в Івана Котляревського?

Роман ЗАВАДОВИЧ

МУДРЕЦЬ З ПАСТУШОЮ СОПІЛКОЮ



Ще в козацькій Україні, 1722 року, якраз тоді, коли помер гетьман Іван Скоропадський, народився в селі Чорнухах, недалеко полкового міста Лубень у родині селянина-козака Сави Сковороди синок Грицько. Хлопчина вже змалечку виявив неабиякі здібності і нахил до музики, тож батьки, люди чесні й побожні, віддали його в науку до Києва. У школі він перевищив усіх товаришів успіхами в науці й звернув на себе увагу вчителів.

Грицько мав також гарний голос, тож згодом попав до співацько-музичної школи у Глухові і був прийнятий до придворної капелі-хору цариці Єлисавети. Скучно було жити Грицеві в далекому, непривітному Петербурзі, «в снігах на чужині». Скориставши з нагоди, коли цариця відвідувала Київ, він вернувся на рідні землі, дістав звільнення з царського хору і став студентом славної на всю Східню Европу Києво-Могилянської Академії. Тут Григорій здобув найвищу освіту, яка тоді була можлива в Україні. Але юнакові, спраглому знання, цього було ще замало, і він подався в Західню Европу через Угорщину, Словаччину і Австрію, прожив кілька років в Італії й Німеччині, завершуючи освіту в славних університетах Відня, Мюнхену, Бресляв, Галле та ін. Ще в Києві добре вивчив латинську й німецьку мови, добре розумів старогрецьку, а на Заході знання мов ще більше вдосконалив.

Однак, де б не перебував Григорій на чужині — в Петербурзі, Москві чи в західніх країнах, — всюди тужив за рідною Україною. Учень Григорія, М. І. Ковалинський, пізніше писав про це такими словами: «Сковорода мав любов до свого краю, яка постійно тягнула його в Малоросію (таку назву накинули Україні москалі — редакція), на батьківщину». Тож Григорій кінець кінцем вернувся в Україну, щоб віддати їй на послуги своє знання і розум найбільшого вченого з-поміж усіх українців того часу.

Дуже розумний, але і дуже незвичайний, інакший, ніж інші люди, був Григорій Сковорода. Він був учителем мов у двох найкращих школах України — Переяславській Духовній Семінарії та Харківській Колеґії, але не довго, бо провадив навчання по-своєму, по-новому і не погодився на вимоги своїх шкільних начальників учити на стародавній лад. Тож зрікся вчителювання, а пішов між народ, стрічався з селянами та освіченими людьми і навчав їх, що таке Бог, всесвіт, природа та якою повинна бути людина.

У його подорожній торбині завжди була Біблія і — сопілка, на якій він вигравав різні мелодії. Сковорода був також композитором, і його пісні перейняв і ще досі співає народ. Дуже любив Сковорода природу, зелені безконечні степи, шуми задуманих лісів, спів пташок, красу неба і квітів — серед них на самоті писав ліричні вірші та снував свої філософські думи, які потім списав у 16 наукових трактатах-розвідках.

Заробляв Сковорода на прожиток тим, що був домашнім учителем синів заможних дідичів, між якими мав і щирих приятелів. Вони часто запрошували Сковороду жити в їх домах. Він приймав запрошення, але найрадше влаштовувався де-небудь на відлюдді, в затишних лісових пасіках на взір давніх пустельників, бо тут почував себе найближче до Бога і міг без перешкод на вольній волі, як казав, «заповнювати розум і серце вправами достойнішими». Час від часу з'являвся між людьми і дивував їх своїми глибокорозумними думками. Слава про Григорія Сковороду розходилася по всій Україні та поза її кордонами. А він сам жив напрочуд скромно, гордував достатками, а щастя бачив у чистоті сумління й душі, у житті в згоді з Богом.

Сковорода був філософом, займався такими питаннями, як Бог, всесвіт, закони життя, а передусім цікавила його душа людини й те, якою людина повинна бути, щоб стати Божою дитиною й осягнути справжнє щастя. Він вивчив твори найзнатніших мудреців стародавньої Греції та Риму — Аристотеля, Сократа, Платона, Ціцерона і вчених мужів, що жили в середню й нову добу. Сковорода навчав, що людина повинна спершу «пізнати себе саму», відчути в собі голос свого духа, що є часткою Бога, і розвивати в собі «вроджені здібності», себто те, до чого вона має природний нахил, «таємну Божу іскру». Коли Людина береться

за діло, до якого не має вродженого таланту, то не матиме ні успіху, ні вдоволення.

Багато й мудро навчав Сковорода людей, свій рідний нарід. Щоб його краще розуміли, послуговувався байками, як колись Христос — притчами. Ніхто не дорівнював йому ні знанням, ні розумом, тож називали його «ходячою Академією» або «університетом».

Та найвідповідніше й найпочесніше звання для Сковороди — це учитель всього народу, не тільки сучасного йому покоління, але й наступних поколінь. Сковородине вчення мало великий вплив на багатьох пізніших видатних людей України — між іншими, на Івана Котляревського, Тараса Шевченка, на членів Кирило-Методіївського братства, що почали думати про визволення українського народу та доводили його рівність з іншими народами.

Сковорода був гарячим українським патріотом. За його життя пройшло гетьманування Павла Полуботка, Данила Апостола, Кирила Розумовського, зруйновано Запорізьку Січ, закріпачено селян і остаточно скасовано Гетьманщину. Прочуваючи недалекий кінець свого життя, Сковорода останками сил примандрував від приятеля з Московщини в Україну, щоб тут умерти й бути похованим у рідній землі.

Збереглася цікава згадка про смерть Григорія Сковороди. Він передбачив час свого відходу з цього світу. Восени 1794 року до дідича Ковалевського, де перебував Сковорода, приїхали гості, щоб послухати славного вченого. Тим часом він зник з вітальні, і через деякий час його знайшли в глибині саду, де він копав собі могилу. Дарма було його вмовляти-потішати! Він справді незабаром помер — 29 жовтня 1794 року, мавши 72 роки. Хоч і вмер, але дух його залишився в його творах, де є багато думок, що приготовляють рідний нарід до відродження. Незадовго до своєї смерти він казав: «Тіло немічне — дух бадьорий!» Цим він хотів сказати, що, коли нарід залишиться живий духом, то зможе визволитися і з найтяжчої неволі.

ГОЛОВНІ ДАНІ

Середня доба

1. Після татарських нападів припинився розвиток літературної творчости.

2. При кінці XVI і в XVII столітті українці почали на взір польських шкіл організовувати власні школи.

3. Школи були основані в Острозі, Львові і Києві.

4. В один час школою в Києві опікувався митрополит Петро Могила.

5. Перша надрукована Біблія була Острозька (1581), і надрукував її перший український друкар Іван Федорович.

6. Появилися нові видання богослужбових книг, підручник теології і граматики слов'янської мови.

7. Внаслідок Унії (1596) появилися твори в обороні Унії і проти неї в тодішній книжній (слов'яноукраїнській) і польській мовах.

8. Іван Вишенський, проживаючи далеко від рідної землі в одному монастирі на Атонській горі, слав гарячі листи. Завзятий релігійний фанатизм, вороже становище до народних вірувань — це характеричні риси його листів.

9. Проповіді були наповнені порівняннями, вплетеними оповіданнями, прислів'ями, приповідками.

10. XVII століття — це був час буйного розквіту козаччини.

11. В час козаччини постали прегарні історичні пісні і думи.

12. Складали ці пісні обдаровані хистом одиниці. Автори історичних дум невідомі.

13. Від пісень думи відрізняються тим, що вони не поділяються на строфи, рядки в них нерівноскладові.

14. Думи оспівують боротьбу з турками, татарами і поляками.

15. Кобзарі або бандуристи співали думи в супроводі кобзи або бандури.

16. В повчальних думах є вираз про обов'язок любови до рідного краю і святість батьківського і матірного благословення.

17. Звичай складати вірші прийшов в Україну з Західньої Европи.

18. Напочатку вірші виключно були на релігійні теми.

19. Форми шкільної драми постали такі: містерії, мираклі, мораліте.

20. Тоді в Україні драми переходили в церковнослов'янській мові, а інтермедії — в живій українській мові.

21. Містерії мали тайни викуплення людського роду. Містерії зв'язані з Різдвом, звалися різдвяними, з Воскресінням — великодніми.

22. Для розваги глядачів додавані були гумористичні сцени з народного життя, що звалися інтермедії або інтерлюдії.

23. Інтермедії залишили свій слід в українському ляльковому театрі, що звався «вертеп».

24. В інтермедіях виступали постаті з народного життя: козак, жид, поляк та інші.

25. Такі постали драми на історичні теми: «Володимир» (1705) Теофана Прокоповича за князя Володимира і хрещення або впровадження християнської релігії й «Ласка Божа» невідомого автора.

26. З боку Москви йшли вперті змагання, щоб стримати розвиток української культури.

27. Віршами займалися студенти. Вони ходили у вільні дні по домах визначних міщан і там їх виголошували, за що діставали нагороду.

28. Пересопницька Євангелія, що постала в рр. 1556 — 1561, мала мову народові ближчу.

29. Постали козацькі літописи. Головним змістом були часи гетьмана Б. Хмельницького й події, що по них слідували.

30. Український філософ Григорій Сковорода (1722 — 1794) мав великий вплив на думки й погляди українського громадянства.

Напрямки в українській літературі

Українська література відображує різні напрямки в її послідовному розвитку. У XVII й XVIII століттях Україна була під впливом західньоевропейського літературного напрямку «бароко». Форма твору переобтяжувалася різними дивовижностями, поетичними прикрасами, антична мітологія перепліталася з християнськими пойняттями.

Представниками барокко були професори поетики з Києво-Могилянської Академії та інші постаті.

Клясицизм прийшов на зміну барокко і виявився у формі й змісті переспівів та перекладів античної літератури.

В XIX столітті зроджується романтична література — Григорій Квітка-Основ'яненко, члени Руської Трійці, члени Кирило-Методіївського братства.

В Україні оспівувано минуле, кохання дівчини й козака, явища природи, залежність людини від долі, що і полонило уяву.

Одначе реалізм — справжнє висвітлювання життя приходить на зміну романтизму. Найбільший реаліст — Іван Франко.

У XX столітті модернізм оволодів формою та змістом творів з різними відтінками мистецтва, наприклад: символізм, неоромантизм, «мистецтво для мистецтва», неоклясицизм.

Історичні події кожної епохи своєрідністю збагачують і поповнюють скарбницю літератури. Відродження державности України буде мати монументальний вплив у дальшому розвитку української літератури.

Закордонна українська література розвивалася, зокрема, віддзеркалюючи глибокий патріотизм, безмежну любов до своєї батьківщини — України, висвітлюючи історичні події українського народу, його боротьбу за незалежність, прагнення бути господарем на своїй землі, — правдиво, без жодних впливів або устережень.

Можливо закордонні українські письменники ввійдуть в українську літературу як «діяспорники».

Дані:
Хрестоматія
К. Кисілевський
Шкільна Рада — Нью Йорк, 1962
с. 77/78

НОВА ДОБА

Українська народна мова — мова української літератури.

Іван ФРАНКО

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Орел могучий на вершку сніжному
Сидів і оком вздовж і вшир гонив,
Втім схопився і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та груду снігу він крилом відбив,
І вниз вона по склоні кам'яному
Котитись стала — час малий проплив,
І вниз ревла лявіна дужче грому.

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І вогник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас огрівати.

1873

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

(1769 — 1838)



Іван Котляревський народився в Полтаві, вчився в дяка та в Полтавській семінарії, був учителем дітей дворян та пізнав докладно мову, звичаї та сільське життя. Його співчуття до селянських мас, його гуманні думки та освідомлення віддзеркалюють ту народну систему, що йшла по Україні як протест проти кріпацтва та насильства над поневоленим народом.

У той час були великі утиски на Україні. Російський уряд 1764 р. скасував рештки гетьманського уряду, в 1775 р. зруйнував Січ, в 1783 р. запровадив на Україні російський військовий лад на місце давніх українських полків, в 1785 р. закріпостив мільони українських селян, віддавши їх у неволю на службу панам-дворянам.

Світогляд Котляревського читко й виразно відбився в його творах. Ще в семінарії почав писати вірші. У роках 1796 — 1808 був на військовій службі, де інколи виконував дуже важливі політично-військові завдання. Відійшов у відставку в чині капітана. Повернувшись у Полтаву, заняв посаду наглядача «Дому виховання дітей бідних дворян».

Цікавився театром, один час був директором полтавського театру. Для театру Котляревський написав дві п'єси: «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». Прем'єри обох вистав відбулися в 1819 р.

Найбільше значення для української літератури має його твір «Енеїда». «Енеїда» — перший твір в українській літературі, написаний живою народною мовою, що від того часу була постійно вживана всіми українськими письменниками та розвивалася у них щораз краще, аж у творчості Шевченка осягнула своє завершення.

Котляревський став відомою й любленою людиною в усій Україні. Коли він помер (1838 р.) , то на його похорон вийшла вся Полтава.

«Енеїда» (перші три частини) вийшла із друку в Петербурзі 1798 р. Цей рік став переломним роком не тільки в українському письменстві, а й в українській історії: з того часу почалося українське національне відродження. Україна з часу появи «Енеїди» почала наступ на Росію, відвойовуючи одна за другою свої втрачені позиції аж до проголошення самостійности в 1918 р.

«Енеїда» — епічна поема. За основу «Енеїди» Котляревський узяв твір тієї ж назви Публія Вергілія Марона (70 — 19 рр. до Різдва Христового), але він її не переклав, а «перелицював». Такі поеми звуться травестовані (французьке слово «травестія» означає «переодягання»). У ній герої латинського поета переодягнені в український одяг, зображені вони в побутових умовах українського життя XVIII століття, відбивають риси різних соціальних верств України часів Котляревського.

Ще за життя письменника «Енеїда» була тричі перевидана. Вона користувалася найбільшою популярністю в ті часи. «Енеїда» — перший твір в українській літературі, написаний живою українською народною мовою. Написана вона майстерно, талановито.

В «Енеїді» виявлено демократичний погляд, і за почином Котляревського українська література завжди була з народом, вона боронила нарід від усяких поневолювачів і загарбників. В цьому українська література — найпередовіша в світі.

Котляревський був ще й першим українським драматургом, що писав про нарід і народною мовою. Його заслужено можна вважати батьком нового українського театру.

Його опера «Наталка Полтавка» є доказом, що Котляревський із теплою прихильністю і зрозумінням народної душі відносився до побуту українського селянства.

У постаті Наталки дав він правдивий образ української дівчини, розумної, працьовитої, з глибокими почуваннями, з високою життєвою етикою. Дії оживив народними піснями і сценами, повними природнього гумору. Деколи постаті діють під впливом сильніших почувань, віддзеркалюючи питому рису української нації.

«Наталка Полтавка» в поставленні завжди робить на глядачів враження м'якістю і ніжністю малюнка, красою слова, чаром народних пісень, які в музичному оформленні Миколи Лисенка овівають «Полтавку» свіжим чаром молодости.

Ідея його творів — це любов до України і до її народу, оборона скривджених і поневолених, гостра сатира на загарбників і поневолювачів.

Іван Котляревський був першим українським письменником, що почав писати твори живою українською мовою. Його вважають батьком нової української літератури.

Велике значення творчости Котляревського в розвитку української літератури високо оцінив Тарас Шевченко в творі «На вічну пам'ять Котляревському».

Запитання:

1. Де народився Іван Котляревський?
2. Який лад завів російський уряд тоді на Україні?
3. Де провів молоді роки Котляревський?
4. Чим займався він, повернувшись у Полтаву?
5. Які твори написав Котляревський?
6. Який вплив зробила «Енеїда»?
7. Якою мовою написана «Енеїда»?
8. Яка ідея його творів?
9. Що виявив він у «Наталці Полтавці»?

ВИЇМОК З «ЕНЕЇДИ»

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав.

Він, швидко поробивши човни,
На синє море поспускав,
Троянців насажавши повні,
І куди очі почухрав.
Но зла Юнона, суча дочка,
Розкудкудакалась, як квочка;
Енея не любила — страх!
Давно уже вона хотіла,
Його щоб душка полетіла
К чортам і щоб і дух не пах.

Еней був тяжко не по серцю
Юноні, все її гнівив;
Здавався гірчіший їй від перцю,
Ні в чім Юнони не просив;
Но гірш за те їй не злюбився,
Що, бачиш, в Трої народився
І мамою Венеру звав,
І що його покійний дядько
Парис, Пріямове дитятко,
Путивучку Венері дав.

Побачила Юнона з неба,
Що пан Еней на поромах

(А те шепнула сука Геба), —
Юнону взяв великий жах!
Впрягла в ґринджолята павичку,
Сховала під кибалку мичку,
Щоб не світилася коса;
Взяла спідницю і шнурівку,
І хліба з сіллю на тарілку,
К Еолу мчалась, як оса.
«Здоров, Еоле, пане-свату!
Ой, як ся маєш, як живеш? —
Сказала, як ввійшла у хату,
Юнона: — Чи гостей ти ждеш?»
Поставила тарілку з хлібом
Перед старим Еолом-дідом,
Сама же сіла на ослін.
«Будь ласкав, сватоньку-старику!
Ізбий Енея з пантелику:
Тепер пливе на морі він.

Ти знаєш — він який суціга,
Паливода і горлоріз;
По світу, як іще побіга,
Чиїхсь багацько виллє сліз.
Пошли на його лихо злеє,
Щоб люди всі, що при Енеї,
Послизли і щоб і сам.
За цеє ж дівку чорнобриву,
Смачную, гарну, уродливу,
Тобі я, далебі, що дам».

«Гай, гай! Ой дай же його кату! —
Еол, насупившись, сказав: —
Я все б зробив за цю плату,
Та вітри всі порозпускав;
Борей недуж лежить з похмілля,
А Нот поїхав на весілля,
Зефир же, давній негодяй,

З дівчатами заженихався,
А Евр в поденщики нанявся,
Як хочеш, так і помишляй!

Та вже для тебе обіщаюсь
Енеєві я ляпас дать;
Я хутко, миттю постараюсь
В трістя його к чортам загнать.
Прощай же! Швидше убірайся,
Обіцянки не забувайся,
Бо послі, чуєш, нічичирк!
Як збрешеш, то хоча надсядься,
На ласку послі не понадься:
Тоді від мене возьмеш чвирк».
Еол, оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій буть погоді…
Якраз на морі і гора!
Все море зараз спузирило,
Водою мов в ключі забило, —
Еней тут крикнув, як на пуп:
Заплакався і заридався,
Пошарпався, увесь подрався,
На тім'ї начесав аж струп.

Прокляті вітри роздулися,
А море з лика аж реве;
Слізьми троянці облилися,
Енея за живіт бере;
Всі човники їх розчухрало,
Багацько війська тут пропало;
Тоді набрались всі сто лих!
Еней кричить, що «я Нептуну
Півкопи грошей в руку суну,
Аби на морі шторм утих».

Нептун іздавна був дряпічка:
Почув Енеїв голосок,

Шатнувся зараз із запічка;
Півкопи для його кусок!..
І миттю осідлавши рака,
Схватився за його, мов бурлака,
І вирнув з моря, як карась.
Загомонів на вітрів грізно:
«Чого ви дуєте так різно?
До моря, знаєте, вам зась!»

От тут-то вітри схаменулись,
І ну всі драла до нори;
До ляса, мов ляхи, шатнулись,
Або од їжака тхори.
Нептун же зараз взяв мітелку
І вимів море, як світелку,
То сонце глянуло на світ.
Еней тоді як народився,
Разів із п'ять перехрестився,
Звелів готовити обід.

Поклали шальовки соснові,
Кругом наставили мисок;
І страву всякую, без мови,
В голодний пхали все куток.
Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глитали
І брагу кухликом тягли,
Та і горілочку хлистали,
Насилу із-за столу встали
І спати послі всі лягли.

Венера не послідня шльоха,
Проворна, враг її не взяв,
Побачила, що так полоха
Еол синка, що аж захляв, —
Умилася, причепурилась
І, як в неділю, нарядилась,
Хоть би до дудки на танець!

Взяла очипок грезетовий
І кунтуш з усами люстровий,
Пішла к Зевесу на ралець.

Зевес тоді кружав сивуху
І оселедцем заїдав;
Він, сьому випивши восьмуху,
Послідки з кварти виливав.
Прийшла Венера, іскривившись,
Заплакавшись і завіскрившись,
І стала хлипать перед ним:
«Чим пред тобою, милий тату,
Син заслужив таку мій плату?
Ійон, мов в свинки, грають їм.

Куди йому уже до Риму?
Хіба як здохне чорт в рові,
Як вернеться пан хан до Криму,
Як жениться сич на сові…
Хіба б уже та не Юнона,
Щоб не вказала макогона,
Що й досі слухає чмелів!
Коли б вона та не бісилась,
Замовкла і не комезилась,
Щоб ти це сам їй ізвелів».

Юпитер, все допивши з кубка,
Погладив свій рукою чуб:
«Ох, донцю, ти моя голубко!
Я вправді твердий так, як дуб,
Еней збудує сильне царство
І заведе своє там панство;
Не малий буде він панок.
На панщину ввесь світ погонить,
Багацько хлопців там наплодить,
І всім їм буде ватажок.

Заїде до Дидони в гості
І буде там бенкетувать;

Полюбиться її він мості
І буде бісики пускать,
Іди, небого, не журися,
Попонеділкуй, помолись,
Все буде так, як я сказав».
Венера низько поклонилась,
Із пан-отцем своїм простилась,
А він її поцілував.

Еней прочумався, проспався
І голодрабців позбирав,
Зовсім зібрався і уклався,
І скільки видно, почухрав.
Плив, плив, плив, плив, що аж обридло,
І море так йому огидло,
Що бісом на його дививсь.
«Коли б, — каже, — умер я в Трої —
Уже б не пив ції гіркої
І марне так не волочивсь».

Потім до берега приставши
З троянством голим всім своїм,
На землю з човнів постававши,
Спитавсь, чи є що їсти їм?
І зараз чогось попоїли,
Щоб на путі не ослабіли —
Пішли куди хто запопав.
Еней по берегу попхався
І сам не знав, куди слонявся,
Аж гульк — і в город причвалав.
В тім городі жила Дидона,
А город звався Карфаген, —
Розумна пані і моторна,
Для неї трохи цих імен:
Трудяща, дуже працьовита,
Весела, гарна, сановита,
Бідняжка — що була вдова.

По городу тоді гуляла,
Коли троянців повстрічала,
Такі сказала їм слова:

«Відкіль такі це гольтіпаки?
Чи рибу з Дону везете?
Чи може виходці-бурлаки?
Куди, прочани, ви йдете?
Який вас враг сюди направив?
І хто до города причалив?
Яка ж ватага розбишак!»
Троянці всі замурмотали,
Дидоні в ноги низько впали,
А вставши, їй мовили так:

«Ми всі, як бач, народ хрещений,
Волочимся без талану;
Ми в Трої, знаєш, порождені,
Еней пустив на насману.
Дали нам греки прочухана
І самого Енея пана
В три вирви вигнали відтіль.
Звелів покинути нам Трою,
Підмовив плавати з собою,
Тепер ти знаєш, ми відкіль.

Помилуй, пані благородна!
Не дай загинуть головам,
Будь милостива, будь незлобна,
Еней спасибі скаже сам.
Чи бачиш, як ми обідрались!
Убрання, постоли порвались,
Охляли, ніби в дощ щеня!
Кожухи, свити погубили
І з голоду в кулак трубили,
Така нам лучилась пеня».

Дидона гірко заридала
І з білого свого лиця
Платочком сльози обтирала;
«Коли б, — сказала, — молодця
Енея вашого злапала —
Уже б тоді весела стала,
Тоді великдень був би нам!»
Тут, плюсь! — Еней, як будто з неба;
«Ось, ось де я, коли вам треба!
Дидоні поклонюся сам».

Потім, з Дидоною обнявшись,
Поцілувались гарно всмак;
За рученьки біленькі взявшись,
Балакали то сяк, то так.
Пішли к Дидоні до господи
Через великі переходи,
Ввійшли в світлицю та й на піл;
Пили на радощах сивуху
І їли сім'яну макуху,
Покіль кликнули їх за стіл.

Тут їли різнії потрави,
І все з полив'яних мисок,
І самі гарнії приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хріну
І локшину напереміну,
Потім з підливою індик;
На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці, путрю, квашу
І з маком медовий шулик.

І кубками пили слив'янку,
Мед, пиво, брагу, сирівець,
Горілку просту і калганку,
Курився для духу яловець.
Бандура горлиці бриньчала,

Сопілка зуба затинала,
А дудка грала по балках;
Санжарівки на скрипці грали,
Кругом дівчата танцювали
В дробушках, в чоботах, в свитках.
Сестру Дидона мала Ганну,
Навсправжки дівку, хоть куди;
Проворну, чепурну і гарну —
Приходила і ця сюди
В червоній юпочці баєвій,
В запасці гарній фаналевій,
В стьонжках, намисті і ковтках;
Тут танцювала викрутасом
І пред Енеєм вихилясом
Під дудку била третяка.

Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,
Пішовши з Гандзею в танець.
В обох підківки забряжчали,
Жижки од танців задрижали,
Вистрибувавши гоцака.
Еней, матню в кулак прибравши
І не до соли примовлявши,
Садив крутенько гайдука.

А послі танців варенухи
По филіжанці піднесли,
І молодиці-цокотухи
Тут баляндраси понесли.
Дидона кріпко заюрила,
Горщок з вареною розбила,
До дуру всі тоді пили.
Ввесь день весело прогуляли
І п'яні спати полягали,
Енея ж ледве повели.

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

Українська опера на дві дії
(Уривок)

ДІЯ ДРУГА

Та сама вулиця до річки в селі над Ворсклою.

Я в а I.

М и к о л а (*сам*). Один собі живу на світі, як билинка на полі; сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту. Що робить — і сам не знаю. Був у городі, шукав міста, но скрізь опізнився (*думає*). Одважусь у пекло на три дні! Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоть із мене і непоказний козак буде, та єсть же і негідніші од мене. — Люблю я козаків за їх обичай! Вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють. — Заспіваю лиш пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив.

Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває, мати сина виганяє.

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе орда возьме, нехай тебе орда возьме».

«Мене, мати, мене, мати, орда знає,
В чистім полі об'їжджає, в чистім полі об'їжджає».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе ляхи возьмуть, нехай тебе ляхи возьмуть».

«Мене, мати, мене, мати, ляхи знають,
Пивом-медом напувають, пивом-медом напувають».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе турчин возьме, нехай тебе турчин возьме».

«Мене, мати, мене, мати, турчин знає,
Сріблом, златом наділяє, сріблом, златом наділяє».

«Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе москаль возьме, нехай тебе москаль возьме».

«Піду, мати, москаль мене добре знає,
Давно уже підмовляє, давно мене підмовляє».

Так і я з чорноморцями буду тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний: у них, кажуть, і з розумом не треба висоватись; та се невелика штука. І дурнем не трудно прикинутись.

Я в а II.

П е т р о (*виходить, він не бачить Миколи, — співає*):

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько!
Ти обіщалась
Мене вік любити,
Ні з ким не знаться
І всіх цураться,
А для мене жити.
Серденько моє,
Колись ми обоє
Любились вірно,
Чесно, примірно
І жили в покої.
Ой, як я прийду,
Тебе не застану,
Згорну я рученьки,
Згорну я білії
Та й не жив стану...

М и к о л а (*набік*). Се не із нашого села і вовся мені незнакомий.

П е т р о (*тихо*). Яке се село? Воно мені не в приміту.

М и к о л а (*підходить до Петра*). Здоров, пане-брате! Ти, здається, не тутешній.

П е т р о. Ні, пане-брате.

М и к о л а. Відкіль же ти?

П е т р о. Я?.. (*Усміхається*). Не знаю, як би тобі сказати — відкіль хочеш...

М и к о л а. Та уже ж ти не забув хоть того міста, де родився?

П е т р о. О, запевне, не забув, бо і вовся не знаю.

М и к о л а. Та що ж ти за чоловік?

П е т р о. Як бачиш: бурлака на світі; тиняюсь од села до села, а тепер іду в Полтаву.

М и к о л а. Може, у тебе родичі єсть в Полтаві або знакомі?

П е т р о. Нема у мене ні родичів, ні знакомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

М и к о л а. Так ти, бачу, такий, як і я — безприютний.

П е т р о. Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут.

М и к о л а. О, братіку! (*Бере Петра за руку*). Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

П е т р о. Правда твоя, брате; но я, благодареніє Богу, до сього часу прожив так на світі, що ніхто нічим мене не уразить. — Не знаю, чи моя одинакова доля з тобою, чи од того, що і ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється, як до рідного брата. Будь моїм приятелем...

Я в а III.

В о з н и й і в и б о р н и й виходять з Терпилишиної хати. У возного рука пов'язана шовковою хусткою; у виборного через плече старостинський рушник. М и к о л а й П е т р о відходять набік. В о з н и й з задоволеним лицем походжає.

В и б о р н и й (*стає на дверях і голосно говорить у хату*). Та ну бо, Борисе, іди з нами! Мені до тебе діло єсть.

Т е р п и л и х а (*в своїй хаті*). Дайте йому покой, пане виборний! Нехай трохи прочумається.

В и б о р н и й. Та надворі швидче провітриться.

Т е р п и л и х а. В хаті лучче: тут ніхто не побачить і не осудить.

В и б о р н и й. За всі голови! (*Одходить од дверей*). Не стидно, хоть на сватанні і через край смикнув окаянної варенухи. (*Побачив Миколу*). Здоров, Миколо! Що ти тут робиш? Давно вернувся із города?

В о з н и й. Не обрітається лі в городі новинок каких курйозних?

В и б о р н и й. Адже ти був на базарі, — що там чути?

М и к о л а. Не чув, далебі, нічого. Та в городі тепер не до новин; там так старі доми ламають та улиці застроюють новими домами, та кришки красять, та якісь пішоходи роблять, щоб в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило.

... Да уже ж і город буде, мов мак цвіте! Якби покойні шведи, що загинули під Полтавою, повставали, то б тепер не пізнали Полтави!

В о з н и й. По крайній мірі — теє то як його — чи не чути чого об обидах, спорах і грабежах і — теє то як його — о жалобах і позвах?

В и б о р н и й. Та що його питати: він по городу ґав ловив та витрінки продавав... (*До Миколи*). Чом ти, йолопе,

не кланяєшся пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш — він заручився.

М и к о л а. Поздоровляю вас, добродію... А з ким же Бог привів?

В о з н и й. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівицею.

В и б о р н и й. Не скажемо, нехай кортить! (*Одходить*). А се що за парубок?

М и к о л а. Се мій знакомий: іде з Коломака в Полтаву на заробіток.

В о з н и й. Хіба-разві — теє то як його — із Коломака через наше село дорога в город?

П е т р о. Я нарошне прийшов сюди з ним побачитись.

В и б о р н и й і в о з н и й виходять.

Я в а IV.

П е т р о. Се старший у вашім селі?

М и к о л а. Який чорт, він живе тільки тут, бач, возний — так і бундючиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, що і з рідного батька злупить!

П е т р о. А то, другий?

М и к о л а. То виборний Макогоненко: чоловічок і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається; де не посій, там і уродиться, і уже де і чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже.

П е т р о. Так він штука! Кого ж вони висватали?

М и к о л а. Я догадуюсь; тут живе одна бідна вдова з дочкою, то, мабуть, на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялись.

П е т р о (*набік*). На Наталці!.. (*Заспокоївшись*). Но Наталка не одна на світі. (*До Миколи*). Так, видно, Наталка багата, хороша і розумна?

М и к о л а. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки не багата. Вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне поживання.

П е т р о. Де ж вони перше жили?

М и к о л а. В Полтаві!..

П е т р о (*жахається*). В Полтаві!..

М и к о л а. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

П е т р о. Миколо, братіку мій рідний! Скажи по правді: чи давно уже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

М и к о л а. Як тут вони живуть... (*Говорить, розтягаючи, немов собі на думці вираховує час*). Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

П е т р о (*скрикнув*). Так він умер!

М и к о л а. Що з тобою робиться?

П е т р о. Нічого, нічого ...Скажи, будь ласка, як вони прозиваються?

М и к о л а. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка.

П е т р о сплескує руками, закриває ними лице, голову схилив, стоїть непорушно.

М и к о л а (*б'є себе по лобі й робить знак, наче щось одгадав*). Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюся, тільки послухай:

Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною,
Ой, лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (2)

Полюбила Петруся
І сказати боюся,
Ой, лихо, не Петрусь... (2)

А за того Петруся
Била мене матуся,
Ой, лихо, не Петрусь... (2)

Де ж блукає мій Петрусь,
Що і досі не вернувсь?
Ой, лихо, не Петрусь... (2)

Я хоть дівка молода,
Та вже знаю, що біда,
Ой, лихо, не Петрусь... (2)

А що, може, не одгадав? (*Обнімає Петра*).

П е т р о. Так, угадав!.. Я — той нещасний Петро, якому Наталка припівала сю пісню, якого вона любила і обіщала до смерти не забути, а тепер...

М и к о л а. Що ж тепер? Іще ми нічого не знаємо, може, і не її засватали.

П е т р о. Но серце моє замирає, начувається для себе великого горя. Братіку Миколо, ти говорив мені, що ти їх родич, чи не можна тобі довідаться о сватанні Наталки? Нехай буду знати свою долю.

М и к о л а. Чому ж не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

П е т р о. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай один буду я горювати і сохнути з печалі. Нащо їй вспоминати об тім, якого так легко забула!

М и к о л а. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того іде за возного, що тебе забула. Подожди ж мене тут. (*Іде до Терпилихи*).

ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ

(1790 — 1865)



Петро Гулак-Артемовський народився 16 січня 1790 року в селі Городище на Київщині в родині священика. Вчився в Київській духовній академії. Пізніше вступив у Харківський університет, закінчивши його, був професором, а пізніше став ректором цього ж університету. Помер Гулак-Артемовський 1 жовтня 1865 р. в Харкові.

П. Гулак-Артемовський був першим українським письменником після Івана Котляревського, що здобув велику славу. Писав байки, баляди, оди, перекладав із інших мов.

Велику популярність здобула його байка «Пан та Собака», надрукована 1818 р. В цій байці широким почерком описано нещасну долю пса Рябка. В образі Рябка поет змалював забитого, безправного селянина-кріпака. Цей селянин сумлінно працює на пана, а пан не тільки не дякує йому, а ще й катує його.

Мова байки «Пан та Собака» сильна, яскрава й легка. Поет використовує народні прислів'я, які збагачують поетичність байки. Наприклад: «За моє, як кажуть люди, жито, та ще й мене і бито», «Коли моє невлад, то я з своїм назад» та багато інших.

Байка «Пан та Собака» цінна як поетична сатира. «Пан та Собака» — перший високомистецький зразок байки в новій українській літературі.

Другим визначним твором Гулака-Артемовського є його баляда «Рибалка». П. Гулак-Артемовський написав першу баляду в новій українській літературі.

Коли в байці можна вживати простонародних виразів, то в баляді має бути виточена, чиста мова. Це була перша спроба живою українською мовою передати ніжні

й благородні людські почуття. Ця вдала спроба сприяла розвиткові української літератури.

Заслуга П. Гулака-Артемовського є та, що він перший в новій українській літературі написав високомистецьку байку («Пан та Собака»). Також перший виступив у жанрі баляди («Рибалка»).

Баляди писали Левко Боровиковський, Тарас Шевченко та інші поети.

Прислів'я — це стислі, влучні вирази, в яких народ висловлює свою мудрість, свій досвід, свої погляди на життя, дає пораду, навчає.

Запитання:

1. Коли і де народився П. Гулак-Артемовський?
2. З яких творів складається літературна спадщина Гулака-Артемовського?
3. Кого він змалював в образі Рябка?
4. Що використав поет, щоб збагатити поетичність байки?
5. В чому саме заслуга автора в історії української літератури?
6. Який твір називається балядою?

ПАН ТА СОБАКА

На землю злізла ніч … Ніде ані шиширхне;
Хіба то декуди крізь сон що-небудь пирхне.
Хоч в око стрель тобі, так темно надворі;
Уклався місяць спать, нема ані зорі;
І ледве крадькома яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
І небо, і земля — усе одпочива,
Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один, як палець, не дрімає,
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає,
Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любив:
Їв за п'ятьох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.
Коли б тобі на сміх було де видно свічку
Або в селі де на опічку
Маячив каганець.
Всі сплять, хропуть,
А деякі сопуть,
Уже і панотець,
Прилізши із хрестин, до утрені попхався…
А наш Рябко, кажу, все спати не вкладався.
Знай, неборак, ганя то в той, то в сей куток:
То зазирне в курник, то дейко до свинок,
Спита, чи всі таки живенькі поросятка,
Індики та качки, курчатка й гусенятка?
То звідтіль навпростець
Махає до овець,
До клуні, до стіжків, до стайні, до обори;
То знов назад чимдуж, щоб часом москалі
(А їх тоді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко та все так гавка, скаучить,
Що сучий син, коли аж в ухах не лящить.
Все дума, як би то піддобриться під Пана;
Не зна ж, що не мине Рябка обрадованна!

Як гав, так гав, поки свінуло надворі;
Тоді Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чому ж Рябку не спать?
Чи знав він, що з ним буде?
Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люди,
Що щиро стережуть добра своїх панів…
Як ось — трус, галас, крик!.. Весь двір загомонів:
«Цю-цю, Рябко! На-на! Сюди Рябка кликніте». —
«Ось-ось я, батечки!.. Чого ви там, скажіте?»
Стриба Рябко, вертить хвостом,
Неначе помелом,
І знай, дурненький, скалить зуби
Та лиже губи.
«Уже ж, бач, — дума він, — не дурно це в дворі
Од самої тобі зорі
Всі панькаються коло мене.
Мабуть, сам Пан звелів віддать Рябку печене
І що осталося варене
За те, що, бач, Рябко всю Божу ніч не спав
Та гавкав на весь рот, злодіїв одганяв».
«Цю-цю, Рябко!» — ще раз сказав один псяюха
Та й хап Рябка за уха.
«Кладіть Рябка!» — гукнув… Аж ось і Пан прибіг:
«Лупіть Рябка! — сказав, — чухрайте! ось батіг!»
«За що?» — спитав Рябко, а Пан кричить: «Чухрайте!»
«Ой! йой! йой! йой!» А Пан їм каже: «Не вважайте!»
«Не буду, батечку!.. За що це честь така?»
«Не слухай! — Пан кричить: — Лупіть, деріть Рябка!»
Деруть Рябка, мов пір'я,
На галас збіглась двірня:
«Що?.. як? за що? про що?» Не знає ні один.
«Пустіть!.. — кричить Рябко, — не будь я песький син,
Коли вже вдержу більш!» Рябко наш хоч не бреше,
Та що ж? Явтух Рябка знай все по жижках чеше.
«Пустіть, швидчій пустіть!» Пан на весь рот гукнув
Та й з хати сам умкнув.
«Пустіть! — гукнули всі, —Рябко вже вдовольнився!»

«Чим, люди добрі, так оце я провинився?
За що ж глузуєте? — сказав наш неборак, —
За що знущаєтесь ви надо мною так?
За що, за що!» — сказав та й попустив патьоки…
Патьоки гірких сліз, узявшися за боки.
«За те, — сказав один Рябкові з наймитів, —
Щоб не колошкав ти вночі своїх панів;
За те… але що тут … ходім, Рябко, лиш з хати.
Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти:
Ходім, братко, надвір». Пішли.
«Се не пусте, —
Сказав Явтух Рябку, — оце тебе за те
По жижках, бра Рябко, так гарно пошмагали,
Що Пан із Панею сю цілу ніч не спали».
«Чи винен я сьому? Чи ти, Явтух, здурів?»
«Гай, гай… — сказав Явтух. — Рябко! Ти знавіснів,
Ти винен, бра Рябко, що ніччю розбрехався;
Ти ж знав, що вчора наш у карти Пан програвся;
Ти ж знав,
Що хто програв,
Той чорта (не тепер на споминки) здрімає,
Той батька рідного, розсердившись, програє;
Ти знав, кажу, Рябко, що Пан не буде спать,
До чого ж гавкав ти? Нащо ж було гарчать?
Нехай би гавкав сам; а ти б уклався тихенько,
Забравшись в ожеред, та й спав би там гарненько.
Тепер ти бачиш сам, що мокрим він рядном
Напався на тебе, — і знай верзе притьмом:
Що грошей вчора він проциндрив щось не трохи;
Що Паню через те всю ніч кусали блохи,
Що буцім вчора він грать в карти б не сідав,
Коли б сьогоднішню був ніч хоч закуняв;
Що буцім ти, Рябко, так гавкав, як собака,
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що, бачся, ти йому остив, надосолив
І, бачся, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач!.. Не гавкай, не ганяйсь;

Ляж, хирний, та й мовчи,
із Паном не рівняйсь.
Чого брехать? Нехай наш Пан здоровий буде:
Він сам і без собак сю панщину одбуде».
Послухав наш Рябко поради Явтуха.
«Нехай тяжка йому година та лиха, —
Сказав, — щоб за моє, як кажуть люди, жито,
Та ще й мене і бито,
Коли моє невлад,
То я з своїм назад.
Чи баба з воза, — що ж? Велика дуже вада...
Кобилі легший віз, сьому кобила й рада».
Отак сердега наш Рябко поміркувавсь
Та й спать на цілий день і цілу ніч попхавсь.
Заснув Рябко, захріп, аж ожеред трясеться;
Рябку й не сниться, не верзеться,
Що вже москалики в коморі й на дворі
Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі;
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убирає...
Аж тут і надворі туж-туж уже світає.
«Цю-цю, Рябко! — тут всі, повибігавши з хат, —
Цю-цю, Рябко!.. на-на!» — гукнули, як на ґвалт.
А наш Рябко тобі і усом не моргає;
Хоч чує, та мов спить і мов недочуває.
«Тепер то, — думав він, — мій Пан всю нічку спав,
Бо не будив його Рябко і не брехав;
Тепер то він мені свою покаже дяку;
Тепер не втре мені, як вчора, маку...
Нехай цюцюкають... Мене сим не зведуть,
Поки самі сюди обід не принесуть,
Та ще й тоді, не бійсь, поскачуть коло мене,
Поки візьму я в рот хоч страву, хоч печене!» —
«Цю-цю, — сказав іще Рябкові тут Явтух, —
Цю-цю! — задихавшись, мов з його перло дух, —
Ходім, Рябко!» — «Еге?» — «Ходім!» — «Не дуже квапся,
Сам принеси сюди». — «Іди ж хутчій, не бався». —
«Ба, не піду, Явтух!» — «Іди, бо кличе Пан...»

Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан.
«Чешіть Рябка!» — гукнув. Аж тут їх щось з десяток
Вліпили сотеньку київ Рябку в завдаток.
«Лупіть Рябка!» — кричить тут Пан, як навісний;
Рябко ж наш тільки вже що теплий та живий.
Разів із шість Рябка водою одливали
І стільки ж раз його, одливши, знов шмагали,
А потім перестали.
Рябко спитать хотів, але Рябків язик
Був в роті спутаний, неначе путом з лик,
І ґерґотав щось, як на сідалі індик.
«Постій, — сказав Явтух Рябкові, — не турбуйся:
Я правду всю скажу: ото, Рябко, шануйся;
Добра своїх панів, як ока, стережи;
Зарання спать не квапсь, в солому не біжи;
Злодіїв одганяй та гавкай на звірюку.
Не гавкав ти, Рябко? За те ж ми, бач, в науку,
Із ласки, з милости панів,
Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ». —
«Чорти б взяли твого, Явтух, з панами батька
І дядину, і дядька
За ласку їх! — сказав Рябко тут наодріз: —
Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
Той дурень, хто дурним іде панам служити;
А більший дурень, хто їм дума угодити.
Годив Рябко їм, мов болячці й чиряку;

А що ж за те Рябку?
Спороли батогами,
А за вислугу — палюгами.

Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить,
Все випада таки Рябка притьмом побить.
Уже мені, бачу, чи то туди — високо,
Чи то сюди — глибоко;
Повернешся сюди — і тута гаряче;
Повернешся туди — і там то боляче;

Хоч би я тісто вніс псяюсі із діжею,
То б він розтовк і ту над спиною моєю.
З ледачим все біда; хоч верть-круть,
хоч круть-верть,
Він найде все тобі хоч в черепочку смерть».

РИБАЛКА

(Баляда)

Вода шумить!.. вода гуля!..
На березі Рибалка молоденький
На поплавець глядить і примовля:
«Ловіться, рибочки, великі і маленькі!»

Що рибка смик — то серце тьох!
Серденько щось Рибалочці віщує:
Чи то тугу, чи то переполох,
Чи то коханнячко?.. не зна він — а сумує!

Сумує він, — аж ось реве,
Аж ось гуде, — і хвиля утікає!..
Аж — гульк!.. з води дівчинонька пливе
І косу зчісує, і брівками моргає!..

Вона й морга, вона й співа:
«Гей, гей! не надь, Рибалко молоденький,
На зрадний гак ні щуки, ні лина!..
Нащо ти нівечиш мій рід і плід любенький?

Коли б ти знав, як Рибалкам
У морі жить із рибками гарненько,
Ти б сам пірнув на дно к линам
І парубоцькеє оддав би нам серденько.

Ти ж бачиш сам, — не скажеш: ні, —
Як сонечко і місяць червоненький
Хлюпощуться у нас в воді на дні
І із води на світ виходять веселенькі!

Ти ж бачиш сам, як в темну ніч
Блищать у нас зіроньки під водою;
Ходи ж до нас, покинь ту удку пріч, —
Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою!

Зирни сюди!.. чи се ж вода?..
Се дзеркало, — глянь на свою уроду!..
Ой, я не з тим прийшла сюда,
Щоб намовлять з води на парубка невзгоду!»

Вода шумить!.. вода гуде…
І ніженьки по кісточки займає!..
Рибалка встав, Рибалка йде,
То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!..

Вона морга, вона й співа…
Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..
Рибалка хлюп!.. За ним шубовсть вона!..
І більше вже нігде не бачили Рибалки!

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

(1778 — 1843)



Григорій Квітка-Основ'яненко почав перший писати прозові твори — оповідання й повісті українською мовою.

Народився під Харковом у селі Основа (яке пізніше стало частиною міста) в родині багатого поміщика. Його батько був власником села Основи. Від назви села прийняв псевдонім: Основ'яненко. Дитячі роки майбутній письменник провів вдома, у розкішних великопанських умовах. Виховали хлопця дуже добре у релігійному християнському дусі — батьки Квітки були люди дуже релігійні, богобоязливі.

Квітка не міг у молодості знайти собі чіткого життєвого шляху. Числився кілька років (був лише записаний, а в дійсності не служив) за тодішніми дворянськими звичаями на військовій і цивільній службі, був послушником у монастирі, але ніде не задержався.

Саме тоді в Харкові пожвавилося культурне життя, засновано університет, появилися і середні школи, відкрито театр. Квітка захоплено кинувся у вир культурного життя свого міста. Він брав участь у літературних вечорах, був якийсь час директором танцювального клюбу, директором театру, він започаткував інститут для дівчат. 1812 року в Харкові почав виходити журнал «Украинский вестник» , то в числі його видавців і редакторів був і Квітка.

У цьому журналі та інших друкує статті, гумористичні вірші й фейлетони. Пізніше переходить до ширших творів і почав писати й комедії російською мовою.

Літературна творчість Квітки російською мовою ніякого літературного значення не мала. Він виявив справжній талант, перейшовши на українську мову.

Писати українською мовою він почав, маючи вже великий письменницький досвід. У 1833 році під псевдонімом «Грицько Основ'яненко» в альманасі «Утренняя звезда» Квітка надрукував своє оповідання українською мовою «Салдацький патрет» з передмовою до нього, що звалася «Супліка до пана іздателя», та уривок із повісти «Маруся». Лише цих двох творів вистачило, щоб Квітка увійшов в історію української літератури.

Пізніше під тим же псевдонімом Квітка випускає у світ чимало творів — повістей, оповідань і комедій, які висунули його в число найвидатніших українських письменників.

Майже все своє життя провів у Харкові. Не припиняв Квітка і своєї службової діяльности. Відзначився спокійним характером і добротою. Помер Квітка в 1843 р.

Українською мовою написав п'ятнадцять оповідань і повістей. Ці твори можна поділити на дві основні групи: гумористичні і сентиментально-історичні. Квітка-Основ'яненко написав українською мовою ще п'єси: «Шельменко-денщик» та «Сватання на Гончарівці».

Григорій Квітка — основоположник нової української прози, писаної живою українською мовою. Квітка розвинув українську літературну мову. Перший у світовій літературі виявив любов і прихильність до простого народу.

Квітчині твори ще й сьогодні мають велику пізнавальну та морально-виховну вартість, бо в них реально змальовано український побут, звичаї, одяг тощо. Вони пройняті релігійною ідеологією та теплою любов'ю до людини («Маруся», «Конотопська відьма»).

Запитання:

1. Де народився Квітка-Основ'яненко?
2. Яке виховання він дістав?
3. Чим займався Квітка в молодості?
4. Якою працею Квітка займався в Харкові?
5. Яку вартість мала його літературна творчість російською мовою?
6. Коли він виявив справжній літературний талант?
7. Які перші твори надрукував Квітка українською мовою?
8. Як можна поділити його твори?
9. Чим визначився Квітка в українській літературі?
10. Що він виявив у своїх творах?
11. Чим пройняті його твори?

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА

(Уривки з повісти)

Смутний і невеселий сидів собі на лавці у новій світлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха. Хоч парень собі й чепурний був, а тут і в неділеньку святу не брав білої сорочки, та й — прощайте у сім слові — китаєвих синіх штанів на ніч не знімав, так, сердега, у них і ночував, рад-рад, що за північ допхався додому; а там чи заснув, чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопився, випозіхався, вичухався, помолився Богу, нюхнув разів тричі кріпкої роменської кабаки, прослухав, що йому читали, дав порядок і, зоставшись сам у світлиці, сів на лавці: голова йому нечесана, чуб непідголений, пика невмита, очі заспані, вуса розкудовчані, сорочка розхристана, край його на столі люлька і гаманець, каламар, гребінець і повна карватка ще торішньої дулівки, що ще звечора наточила йому Пазька у пляшку, а він, хоч і насипав у карватку, щоб то, знаєте, з журби випити, та як зажурився знову, та й забув, так і ліг та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на тую дулівку квапився, бо ще нове лихо зовсім його скрутило, і він і сам себе з журби не тямив.

Яке ж то там йому лихо зіклалося і від чого так журба його взяла? Але! тривайте лишень, я вам розкажу: і відкіля він так пізно приїхав, і зачим не дали йому добре й виспатися. Ось кете лишень кабаки, в кого міцніша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки не зазна, то сотенною старшиною усе були Забрьохи; а діди й прадіди Микитові усе були в славному сотенному містечкові Конотопі сотниками; так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрьоха, таки сотник конотопський, як помер... і що то жалкувало за ним козацтво! Та таки й усі люди, і старе, і мале, — усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дітського батька, та біля церкви й поховали і добре на всіх обідах пом'янули. Як же відпили сорочини і громада зібралася на поради, кого начинити сотником, то усі ув один голос так і гукнули: «А кому ж буть?

Уласовичу, Забрьощенку; якого нам луччого ськати?..» Отак-то й настановили його сотником, і став він із Забрьощенка вже й сам Забрьоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди оглядівсь, аж вже йому годів двадцять п'ять; ніде дітись, треба женитися, треба дівки ськати. Батько бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли було Микита, як озьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч та й скаже: «Нехай лишень вияснитьcя, бач, нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться? Бач, хліб дорогий, по п'ять алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо; тільки й є, що хата з кімнатою, та через сіни противна хата, та й годі: де мені вас містити з дітворою, що вже знаю, що так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо». То було Микита почухається та з тим облизнем і піде. Тепер же, як старий умер, йому своя воля. Зараз узявши, противну хату перегородив, от йому є й світлиця, є й простор. Далі став дівки ськати і сів думати. Вже на яку то він не думав? Перш би то так, що й де! Зараз на чернігівську протопопівну закинув, та й сам злякавсь від неровні: одної одежі на два вози не вбереш, а намиста, кажуть, мірками батько відсипле; та таки й нічого: там і богослови їли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь нижче; перебирав-перебирав, думав-думав... далі як сплесне в долошки, як загомонить сам собі в хаті: «Отсе так! Отсе моя! Хлопче! Сідлай мерщій коня!» Чи зібравсь, чи ні, мерщій наш Уласович сів на коня... і як затупотів, так тільки що оком його заздриш.

Куди ж то він так потяг прудко? — Еге! колись то, десь то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на Сухій Балці хутір, прозивається Безверхий. Він, дивлячись тоді, дуже дивувався, що дівчина й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитувати людей, так йому й розказали, що в неї нема ні батька, ні матері, а тільки самий брат; що вона хазяйка невсипуща, сама й около коров, сама й у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і все борошно скуповує на винницю. Брат її, хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче женитись, а дума в ченці, бо, як був недуж, так обіщав: «Коли, — каже, — видужаю, то піду в ченці, віддавши се-

стру заміж». От і видужав, і дожида доброго чоловіка, щоб йому й господарство, й сестру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки читає, а Олена за нього всюди по господарству поворочується.

От туди то потяг наш пан сотник Забрьоха. Не взяв же його чорт на вигадки! Чує кішка, де сало лежить: одне те, що дівка здорова, молода, огрядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби — так батечки! Свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок — так нічого й казати! І все то їй достається. Затим то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи, переїхав і, як добіг до того Безверхого хутора й устав з коня біля хорунженкової хати, так і хитається, мов п'яний, а я ж кажу, що він і не обідав ніде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і посідавши в хаті, от наші й розговорились проміж себе і призналась, що ще й батьки їх проміж себе дружили, то й їм треба не цуратись один одного. Далі хорунженко питав сотника, що куди його Бог несе й за чим? Зараз наш Уласович і став брехати, бо старі люди кажуть: тільки ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати, і що без брехні ні жоден чоловік не сватався. Отже ж то сотник і каже, що буцімто йому треба брагу для волів наняти на зиму (а ще де та й зима? ще тільки Петрівка йде), так він почув, що в пана хорунженка у винниці барда добра, і добре скотини доглядають, приїхав наняти й сторжитись.

— Не знаю я сього діла й ні в віщо не мішаюсь; про те сестра зна, — сказав йому на одвіт пан хорунженко.

— А де ж Йосиповна Олена? Може б, бува, її покликали, та ми з нею й скінчаємо діло, — сказав Забрьоха.

— Але! Сестра в полі: поїхали там трошки просця посіяти, так вона догляда, бо без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласовичу, не скучайте: вона надвечір і буде. Поки вона вернеться — дівко! а вточи лиш слив'янки! — то ми по кухличку, по другому вип'ємо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуєте, бо вже нерано, — сказав хорунженко.

— Панська воля! — одвіт дав Микита, і раденький собі.

От, як вицідили вони самотужки глек слив'янки, а далі й тернівки покуштували чи трохи, прибігла й наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звеліла із ставка потягти карасів і загадала вечерю варити; сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й на завтра робити, і кому, куди і за чим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці, та ще хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці, та червоні черевики узула, а на голову хорошу стрічку поклала, та й вийшла й поклонилась пану Уласовичу низенько.

Наш Забрьоха, як побачив таку панночку, що не тільки що зроду не бачив такої, та вона йому й не снилась така, то аж задрижав і не тямить вже, що йому й казати, та вже хорунженко нагадав, та й каже:

— Отже, пане сотнику, вам і хазяйка, радьтесь з нею, вона всьому голова.

Так що ж бо наш Уласович? Ні пари з уст. Далі принявся, мнявкав-мнявкав, та й начне про воли, а кінча про голуби, дума об барді, а скаже об тернівці, та як замовк, та й замовк, та знай слинку ковта, дивлячись на таку кралю.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди і туди загинав, а вона зараз розчухала, що він таке є й за чим приїхав, таже й каже йому й говорить:

— Добре ж, паниченьку; допивайте ж на здоров'я тернівочку та повечеряєте, та ляжете спати, а завтра — дасть Бог світ, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити.

Забрьоха, почувши сеє, та аж сам не стямився від радощів! Дума: «От діло й зовсім, завтра тільки рушники брати», та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що в ченці збирається, а таки сього діла не кидається і ще дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцімто за яким ділом, а тільки щоб більше розглядіти Микиту Уласовича, що воно є; то як увійде та поведе очицями, що як терн-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстяний, і не поверне його, а сам аж пала. Полагодивши вечерю, вона вже більш і не входила; самі паничі повечеряли,

і, докінчивши глек з тернівкою, пан хорунженко хотів уже іти спати, аж ось наш Забрьоха поплямкав, викашлявся, поцмокав, потер уси та й став ту рацею казати, що йому дяк скомпонував вже давненько для такого случаю; от і каже:

— Ось послухайте, паничу Йосиповичу, що я вас скажу: несорозмірно суть чоловічеству єдинопребиваніє і в дому, і в господарстві. Всякоє диханіє шанується у двойстві; єдино чоловікові на потребу — пояти жену й іміте чада... і не отиду, дондеже не поберуся з ліпообразною превелебнішою Кат... — Та й замовк. Се то йому дяк таке списав, як він було думав залицятися до протопопівни з Чернігова, і Забрьоха дочитав до самого кінця так, як було тоді напам'ять витвердив, та як згадав, що хорунжівна не Катерина, а Олена, і не превелебна, а так — панночка, от того то й замовк, та ні туди, ні сюди. Хорунженко зовсім було дрімав, а сю рацею прислухавсь, прислухавсь та й каже:

— Що бо ви, пане сотнику, отсе говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки отсе ви такі стали?

Здихнув Уласович та й каже:

— Бодай його писала морока! Це мені таке написав наш воскресенський дяк...

— Та що воно таке є? — спитав Йосипович. — Чи се вірша, чи що?

— Але! я й сам не знаю, що воно й для чого, — каже Забрьоха.

— Та нащо ж ви мені против ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

— Та я б і не говорив, так лихо припало!

— Та яке там лихо? Кажіть швидше, спати хочу.

— Але! кому спати, а кому й ні! — сказав Уласович та, здихнувши важко, поклонивсь хорунженку низенько та й каже:

— Віддайте за мене Олену, сестрицю вашу!

— Йо! — сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю і плечі, і спину, а далі каже:

— Побачу, що сестра скаже, нехай до завтрього, лягайте лишень спати, — та й пішов од нього.

Ліг наш Забрьоха спати, так йому й не спиться; жде світу, не діжде, щоб швидше йому почути, що скаже

Олена ... Ну, сяк-так дождались світу, повставали паничі й позіходились. Зараз пан Уласович і пита:

— А що ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я б побіг мерщій, та з старостами і явивсь сюди закон сполнити. Кажіть бо!

Сопить наш хорунженко й нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату: «Ану, сестро! дай нам поснідати, що ти там придбала».

Ввійшла з кімнати наймичка, поклонилась та й поставила на столі перед паном Уласовичем на сковороді ... печений гарбуз! Як розглядів наш Забрьоха таку пинхву, як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! Аж тут батрак вже й держить його коня; і вже осідланого; він мерщій на коня, та навтікача побіля хат; тільки й чує, що люди з нього регочуться; йому ще більш стидно, ще й більш коня поганя, та як вибіг з хутора, розглядів: що за недобра мати? щось теліпається на шиї в коня! Коли ж дивиться — верьовка! потягнув тую верьовку — аж і тут гарбуз сирий причеплений!.. Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай коня паня, знай паня ... Одне те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще ж ні ївши, ні пивши. От вже наш Уласович і додому з гарбузом так біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати. І самому лихо, і кінь морений, так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі і — як я розказував — мерщій ліг спати.

З а в д а н н я:

Опишіть, як відбувалося сватання. Що означало дати гарбуза?

ЄВГЕН ГРЕБІНКА

(1812 — 1848)



Євген Гребінка народився 21 січня 1812 р. на Полтавщині. Закінчив Ніжинську гімназію вищих наук. У 1834 р. переїхав до Петербурґа, де вчителював і брав активну участь у літературному житті.

Опікувався молодим Шевченком. Зокрема поміг йому вивчити українську літературу. У 1841 р. видав альманах «Ластівка», де надрукував кілька перших Шевченкових віршів. Помер Гребінка в дуже ранньому віці — на 36-му році життя.

В українській літературі Гребінка визначився своїми байками. Він написав 27 байок, які він назвав приказками. Його байки — справжні перлини літературної творчости. Його байки майстерно написані і всі мають благородну ідею, просякнуті м'яким гумором, у них гарно змальовано картини української природи, побуту.

Теми його різноманітні. Заслугою Гребінки є те, що він у своїх байках висміює не лише побутові вади людей, а не боїться і суспільних тем. Він переконливо показав, що безправна перед тодішньою владою людина не знайде собі захисту, хоч і звернеться до вищої влади.

Виступає також Гребінка проти визиску чужої праці («Будяк та Коноплиночка»).

«Чого ти так мене, паскудо, в боки пхаєш?» —
На Коноплиночку в степу Будяк гукав.
«Та як рости мені? і сам здоров ти знаєш,
Що землю у мене з-під корінця забрав».

Була і чоловік сьому колючці пара:
Людей товче та й жде, щоб хто його кохав!
Я бачив сам таких і може б показав,
Та цур йому! Боюсь розсерджу комісара.

У своїх байках Є. Гребінка використав усну народну творчість, подав картини українського побуту. Дійові особи його байок мають українські риси, показані в місцевих обставинах, мова пересипана образними висловами народної поезії. Гребінчині байки пройняті любов'ю до людини.

Написав Гребінка також і кілька гарних ліричних поезій: «Човен», «Українська мелодія» та інші. Його «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любить!») стала народною піснею і співається ще й досі.

Запитання:

1. Де народився Є. Гребінка?
2. Де вчився він?
3. Ким опікувався в Петербурзі?
4. Чим визначився Гребінка в українській літературі?
5. Проти чого виступає він у своїх байках?
6. Що використав у своїх байках?
7. Чим пройняті його байки?

ВЕДМЕЖИЙ СУД

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попелястий Віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
Їв сіно, і овес, і сіль.

Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки,
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки!

«Як можна гріх такий зробить!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі м'ясиво», —
Ведмідь сердито став ревіть.
«А то він сіно їв!» — Вовки завили.

Віл щось почав був говорить,
Та судді річ його з починку перебили, —
Бо він ситенький був, — і так определили,
І приказали записать:

«Понеже Віл признався попелястий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті,
Так за такі гріхи — його четвертувать
І м'ясо розідрать суддям на рівні части,
Лисичці ж ратиці оддать».

ПШЕНИЦЯ

Я бачив, як пшеницю мили:
То щонайкращеє зерно
У воду тільки плись, якраз пішло на дно,
Полова ж навісна пливе собі по хвилі.

Привів мене Господь побачить і панів:
Мов простий чоловік там інший пан сидів,
Другі, задравши ніс, розприндившись, ходили,
І здумав зараз я, як тільки поглядів,
Що бачив, як пшеницю мили.

РИБАЛКА

Хто знає Оржицю? А нуте, обзивайтесь!
Усі мовчать. Гай-гай, які шолопаї!
Вона в Сулу тече у нашій стороні.
(Ви, братця, все-таки домівки не цурайтесь!)
На річці тій жили батьки мої
І панства чортів тиск: Василь, Іван, Микола,
Народ письменний — страх,
Бував у всяких школах.
Один балакає на сотні язиках,
Арабську цифиру, мовляв, закон турецький,
Все тямлять, джеркотять, як гуси, по-німецьки,
Подумаєш, чого-то чоловік не зна!
Та не об тім, бач, річ. Усю торішню зиму
Рибалка ятером ловив в тій річці рибу;
Рибалка байдуже, аж ось прийшла весна,
Пригріло сонечко і з поля сніг погнало;
У річку сніг побіг, і Оржиця заграла.
І ятір, граючи, водою занесла.

«Уже ж вона мені отут сидить в печінках,
Ся річка каторжна! — Рибалка став казать. —
Куць виграв, куць програв,
ось слухай лишень, жінко,
Піду я до Сули скажену позивать».
І різні деякі казав, сердега, речі,
Із злости, як москаль, усячину гукав;
А далі почепив собі сакви на плечі,
У люльку пхнув огню, ціпок у руки взяв
І річку позивать — до річки почвалав.

Чи довго він ішов, чи ні, того не знаю;
Про те ніколи сам Рибалка не казав;
А тільки він дійшов, як слідує, до краю.
Сула шумить, гуляє по степах.
Рибалка дивиться і очі протирає;
Не вірить сам своїм очам,
Бо по Сулі — чорт би їх мучив матір —
Пливуть хлівці, стіжки, діжки, усякий крам.
І бідного його ниряє ятір!
Здихнув Рибалонька та і назад поплівсь.
А що, земляче, поживився?

Ось слухайте, пани, бувайте ви здорові!
Еге, Охріменко дурний:
Пішов прохать у повітовий,
Що обідрав його наш писар волосний!

УКРАЇНСЬКА МЕЛОДІЯ

«Ні, мамо, не можна нелюба любить!
Нещасная доля із нелюбом жить.
Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти!
Хай лучче я буду ввесь вік дівувати!»

— Хіба ж ти не бачиш, яка я стара?
Мені в домовину лягати пора.
Як очі закрию, що буде з тобою?
Останешся, доню, одна сиротою!

А в світі якеє життя сироті?
І горе, і нужду терпітимеш ти:
Я, дочку пустивши, мовляв, на поталу,
Стогнать під землею, як горлиця, стану. —

«О мамо, голубко, не плач, не ридай,
Готуй рушники і хустки вишивай.
Нехай за нелюбом я щастя утрачу;
Ти будеш весела, одна я заплачу!»

Ген там, на могилі, хрест Божий стоїть,
Під ним рано й вечір матуся квилить:
«О Боже мій милий! що я наробила!
Дочку, як схотіла, із світа згубила!»



ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814 — 1861)

Найвизначніший український поет і національний пророк Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в селі Моринцях Звенигородського повіту на Київщині. Його батьки були кріпаками пана Енґельгардта.

Тарас був ще зовсім малий, як батьки переїхали в село Кирилівку, яке тепер зветься Шевченкове.

Коли Тарасові було 9 років, померла його мати. Батько одружився вдруге, і до хати прийшла мачуха з трьома дітьми. У родині почалися непорозуміння, колотнеча, справжнє пекло.

Незадовго за матір'ю помер і батько. В 11 років Тарас залишився круглим сиротою.

Вже змалку проявляв він незвичайну охоту до науки й малювання. Ще за життя батька він навчився читати в дяка Губського. Другим його вчителем був дяк Богорський, малоосвічена й жорстока людина, ще великий п'яниця. По двох роках він покинув Богорського з надією знайти кращого вчителя. Та нелегко було знайти доброго вчителя між дяками-малярами.

Коли було йому 15 років, він знайшов маляра, який погодився його вчити під умовою, що він принесе від пана дозвіл.

Управитель маєтків дозволу не дав. Він послав Тараса на панську кухню за помічника. Згодом зробив його кімнатним козачком, тобто хлопцем до особистих послуг панові.

Як панський козачок, Тарас виїхав з паном Енґельгардтом до Вильна. Запримітивши випадково, що Тарас має хист до малювання, Енґельгардт віддав його в науку спершу у Вильні, а пізніше у Варшаві.

Незабаром Енґельгардт переїхав до Петербурґа і забрав з собою Тараса, і в Петербурзі віддав його в науку до кімнатного маляра Ширяєва.

Під час так званих білих петербурзьких ночей Шевченко ходив у Літній Сад і змальовував статуї. В одну із таких ночей побачив його мистець з Київщини Іван Сошенко. Сошенко зацікавився своїм земляком, помітив у нього справжній малярський талант і вирішив заопікуватися ним.

Він познайомив його з українським письменником Євгеном Гребінкою, що жив тоді в Петербурзі, з Карлом Брюлловим і А. Венеціяновим, в той час відомими художниками, та російським поетом В. Жуковським.

Усі вони вирішили викупити Тараса від пана. Пан зажадав нечувану в тих часах ціну: 2500 золотих карбованців. Щоб роздобути такі великі гроші, Карло Брюллов намалював великий портрет В. Жуковського. Портрет розіграли в льотерії і на виручені гроші викупили Шевченка на волю.

Це сталося 22 квітня 1838 року. У цей час молодий Шевченко був не тільки малярем, а й поетом: він почав писати, ще бувши кріпаком.

Вийшовши на волю, Шевченко зразу вступає в Академію мистецтв. Також відвідує лекції в університеті, вивчає історію мистецтв, загальну історію, літературу, фізику, зоологію та інші науки. Багато читає.

Так Шевченко в скорому часі оволодів вершинами людського знання, став всебічно освіченою людиною.

Шевченко в цей час ознайомлюється з сучасною йому українською літературою, стає на власний творчий шлях, стає національним поетом.

У цей період він багато пише. 1840 року перші його твори вийшли невеличкою книжечкою під назвою «Кобзар» (у ній було лише 8 його творів).

У найкоротший час Шевченко здобув славу найбільшого українського поета. Його творчість виросла на ґрунті народної української творчости та попередньої української літератури.

У 1843 році поет виїхав на Україну, де не був аж 14 років. Пізнавши дійсний стан життя українського народу, ще гостріше відчув поневолення. Відгомоном цієї подорожі була поема «Сон».

На початку 1844 р. Шевченко знову повертається в Петербург і продовжує навчання в Академії мистецтв. По закінченні Академії мистецтв і одержанні диплому в 1845 р. виїздить на Україну як визначний маляр і поет.

Будучи вільною людиною, він ще гостріше відчув поневолення українського народу. Кріпацтво ненавидів цілою душею, тому захопився ідеями «Кирило-Методіївського братства», що як одну з точок програми поклало собі звільнення українського народу з кріпацтва.

Царська поліція викрила «Кирило-Методіївське братство» і весною 1847 р. арештувала всіх його членів, у тім числі Шевченка.

Їх вивезено до Петропавлівської фортеці в Петербурзі і засуджено на вивіз у різні закутки Російської імперії. Найсуворіше покарано Шевченка, його заслано на 10 літ простим солдатом до Оренбурґа із забороною писати й малювати.

В далеких непривітних азійських пустелях Шевченко мучився душею і тілом. Аж 2 серпня 1857 р. поета випустили із заслання. На весну 1858 р. через Нижній Новгород, Москву приїхав у Петербурґ. Його вітали скрізь не тільки як першого співця України, але як борця за волю.

Тяжка десятилітня неволя зовсім підірвала здоров'я поета. На заслання він їхав молодою людиною, в розквіті сил, із заслання повернувся знесилений тілом, із втомленою душею.

Стан його здоров'я гіршав і гіршав, і 10 березня 1861 р. він помер. Земляки перевезли його тіло в Україну і похоронили над Дніпром, недалеко Канева, на так званій Чернечій горі, так як цього бажав собі в «Заповіті».

Тяжке життя було у нашого найвизначнішого поета. Прожив він 47 років, з них 24 роки був кріпаком,

10 років — на засланні, а решту життя — під наглядом російської поліції.

Шевченко — поет, маляр і духовний провідник українського народу. В його поетичних творах знаходимо найкращий і найсильніший вислів любови до рідного краю і рідного народу, в його творах замкнений увесь зміст українського народного життя. У своїх творах він закликає український нарід до боротьби за своє визволення. Шевченкові творчість і життя стали символом боротьби України за свою волю і незалежність.

Запитання:

1. Коли і де народився Тарас Шевченко?
2. Скільки років було йому, як померла його мама?
3. До чого він проявляв охоту?
4. Де започаткував свою науку?
5. Як познайомився Шевченко з І. Сошенком?
6. Як викуплено його з кріпаччини?
7. Де продовжує своє навчання?
8. Коли вийшли його перші твори?
9. До якого братства належав Шевченко?
10. Як покарано Шевченка?
11. Скільки років пробув на засланні Шевченко?
12. Де його поховано?
13. Чим стали життя і творчість Шевченка?

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:

Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, оттогді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, но́вій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом!

Переяслав, 25. XII. 1845

Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка
Львів, 1912

КНЯГИНЯ

(Уривок з повісти)

Село!.. Гай!.. Гай-гай, скільки любих, чарівливих образів прокидається в моєму старому серці з цим дорогим для серця словом! Село...

І от стоїть передо мною наша вбога, біла хата з потемнілою солом'яною стріхою та чорним димарем. Біля хати на причілку — яблуня з червонобокими яблуками, а круг яблуні — квітник, улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терпеливої, моєї ніжної няньки. Біля воріт стоїть стара розлога верба з засохлим верхів'ям, а за вербою — клуня, оточена стогами жита, пшениці й усякого збіжжя, а за клунею косогором піде вже сад, та який сад! Бачив я багато на своїм віку таки путящих садів — та що то за сади! Шага мідного не варті, як порівняти з нашим пишним садом: густим, темним, тихим — одне слово, другого такого саду нема на цілому світі.

А за садом — левада, за левадою — долина, а в долині тихий, ледве дзюрчить струмочок, оточений вербою й калиною та повитий широколистими темно-зеленими лопухами, а в цьому струмочку під навислими лопухами купається білявий хлопчик. Викупавшись, біжить він долиною, вбігає до тінистого саду, падає під першою грушею чи яблунею й засипає справжнім безтурботним сном.

Прокинувшись, дивиться на протилежну, за садом, гору, дивиться, дивиться й сам себе питає: «А що воно там за горою? Там мають бути залізні стовпи, що підпирають небо. А що якби піти та подивитися, як вони там його підпирають? Піду та подивлюсь, бо це ж недалеко». Встав він і, не надумуючись, пішов долиною та левадою просто на гору.

Ось виходить він за село, минув царину, іде з півверстви полем, а в полі стоїть висока чорна могила. Видряпався він на могилу, щоб з неї подивитися, чи далеко ще до тих залізних стовпів. Стоїть хлоп'я на могилі й дивиться на всі сторони: і по цей бік село, і по той бік село, і там із-за темних садків виглядає трьохбанна церква, білою бляхою вкрита. Хлопець задумався. Ні, гадає він, сьогодні пізно, не дійду до тих

залізних стовпів, а вийду завтра разом із Катрею. Вона до череди корови пожене, а я піду до залізних стовпів. А сьогодні одурю Микиту, скажу, що я бачив залізні стовпи, ті, що підпирають небо.

І він, клубочком скотившися з могили, встав на ноги і, не оглядаючись, пішов до чужого села. На його щастя, зустрінулись йому чумаки, спинили й запитали:

— А куди ти мандруєш, парубче?

— Додому.

— А де ж твій дім, небораче?

— В Кирилівці.

— Так чого ж ти йдеш у Моринці?

— Я не в Моринці, а в Кирилівку йду.

— А коли в Кирилівку, то сідай на мою мажу, товаришу, ми тебе довеземо до дому.

Посадовили його на скриньку, що буває в чумацькому возі на передку, і дали йому в руки батіг. Поганяє він собі воли, наче нічого не сталося. Під'їжджаючи до села, побачив він на протилежній горі свою хату та й гукнув весело:

— Он де, он де наша хата!

— А коли вже ти бачиш свою хату, — сказав хазяїн возу, — то йди собі з Богом!

Він зняв хлопця з возу, спустив його на землю і, звертаючись до товаришів, сказав:

— Нехай іде собі з Богом!

— Нехай іде собі з Богом, — промовили чумаки, і хлопець побіг собі з Богом у село.

Надворі вже смеркало, коли я (бо цей білявий хлопець був ніхто інший, як автор цього оповідання) підійшов до нашого перелазу. Дивлюся через перелаз на двір, а там під хатою, на темному, зеленому, оксамитному шпориші всі наші сидять гуртом і вечеряють. Тільки моя старша сестра й нянька Катерина не вечеряє, а стоїть собі біля дверей, підперши голову рукою, і ніби поглядає на перелаз. Як висунув я голову з-за перелазу, вона скрикнула: «Прийшов, прийшов!», побігла до мене, вхопила на руки, понесла через двір і посадила вечеряти, сказавши: «Сідай вечеряти, приблудо!». Повечерявши, сестра по-

вела мене спати і, поклавши у постелю, перехрестила, поцілувала і, усміхаючись, знову назвала мене приблудою.

Довго не міг я заснути: події минулого дня не давали мені спати. Я все думав про залізні стовпи та про те, чи говорити мені про них Катерині й Микиті, чи ні. Микита, думаю собі, був раз з батьком в Одесі й напевно бачив ті стовпи — як же ж говорити мені за них, коли я їх зовсім не бачив? Катерину можна б одурити... та ні, не скажу їй нічого. І, подумавши ще трохи про залізні стовпи, я заснув.

ГАЙДАМАКИ

Свято в Чигирині

(Уривок)

Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.
Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою — море закипить…

Закипить — і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними…
А за козаками…
Та що й казать?.. Минулося;
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не почули.
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин
Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає;
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє;
Неначе зна, що не треба
Людям його світу.
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.

І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Против ночі Маковія,
Як ножі святили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люди?.. Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались, — дожидають
Великого свята...

Гонта в Умані

(Уривок)

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
— Будем драти, пане-брате,
З китайки онучі!

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти —
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Ніде не чуть людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,

Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі…
Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають…
Рай та й годі! А для кого?
Для людей. А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!

Не спинила весна крови,
Ні злости людської.
Тяжко глянуть, а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина

На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Ніде ні одного;
За титаря ляхам платить,
За батька святого,
За Оксану … та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: — Гуляй, сину,
Поки доля встане!
Погуляєм! —
Погуляли —
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.

СОН

Комедія

(Уривок)

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком —
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазури в печінки, —
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята: — Нехай, каже,
Може, так і треба. —
Так і треба! Бо немає

Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте
Та якогось раю
На тім світі благаєте?
Немає! немає!
Шкода й праці. Схаменіться:
Усі на сім світі —
І царята і старчата —
Адамові діти.
І той... і той... А що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень.
А вам нудно! Жалкуєте!
Їй-богу, не чую,
І не кричіть! Я свою п'ю,
А не кров людськую!

Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'яний уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать,
І жінка не лає, —
Тихо, як у раї.
Усюди Божа благодать:
І в серці, і в хаті.
Отож я ліг спати,
А вже підпилий як засне,
То хоч коти гармати —
І усом не моргне.
Та й сон же, сон, напричуд
дивний,
Мені приснився...
Дивлюся: так буцім сова

Летить лугами, берегами, та
нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею:
— Прощай, світе! Прощай,
земле,
Неприязний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.
На розмову тихосумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток; жива правда
У Господа Бога! —

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає…
І нема тому починку,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує…
І все то те… Душе моя,
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая,
Чого марно плачеш?..

КАВКАЗ

(Уривок)

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий довбе ребра
И серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крови, —
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакать, плакать, плакать
І хліб насущний замісить
Кривавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм Твоїй силі
І духу живому.
Встане правда! Встане воля!
І Тобі одному

Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кривавії ріки!..
За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Отам-то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крови? напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх гарячих сльоз!
А батькових старих, кривавих!
Не ріки — море розлилось,
Огненне море! Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!
І вам слава, сині гори,
Кригою окуті!
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ

(Уривок)

І смеркає, і світає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну!
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру деретe
З братів незрящих, гречкосіїв;
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претеся знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!

П. КУЛІШ НА ПОХОРОНІ Т. ШЕВЧЕНКА

Нема з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному одкрилася. А все ж ми через його маємо велике й дороге нам право — оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, — всюди він був би між своїми. Боявся єси, Тарасе, що на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним.

Ні в кого з українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не провожали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти бо, Тарасе, вчив нас не людей із сього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди святої животворящої. От за сю то науку зібралися до тебе усіх язиків люди, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім їм рідним, і провожають тебе на той світ з плачем і жалем великим.

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій Слов'янщині — і не чужі люди тебе ховають, бо всяка добра і розумна душа — тобі рада. Бажав єси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-Славутою: ти ж бо його любив і малював, і голосно прославив. Маємо в Бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його ім'я з своїм ім'ям навіки з'єдночив... Ще ж ти нам зоставив один завіт, Тарасе. Ти говорив своїй непорочній музі:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, — у нас нема
Зерна неправди за собою...

Великий і святий завіт! Будь же, Тарасе, певен, що ми його соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так як ти, безтрепетно святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем; — і нехай одні твої великі речі говорять людям во віки і віки чисту, немішану правду.

В. БІЛОЗЕРСЬКИЙ
НАД ДОМОВИНОЮ Т. ШЕВЧЕНКА

Обізвемось до тебе, батьку, нашою рідною материною мовою, що нею ти проспівав на всю Україну свої думи пророчі, що нею розважав пекучу тугу свого чистого серця і лив у наші душі огонь святий. Підіймемо до тебе свою тиху неможну річ; рідна та щира, самим серцем проказана, дійде вона до тебе: ти і мертвий її почуєш.

Чи ж справді замовк ти навіки?.. Замовк — і сумно стало округи нас; здалось нам, що найкраща, найголосніша струна нашого серця разом порвалась у грудях, що не стало поради вірної — батька у дітей, нема крила широкого прикрить і загріть сирот... Так нам здавалось, а тепер ми вже не ймемо тому віри: бо не змовкне вовіки твій голос між нашим народом, мов луна неперестанна, оддаватиметься він і нам, і нащадкам нашим, поки не замре у синів України щиреє серце, поки нам миле рідне слово і громадське добро... За твоїм льотом і ми полетіли — і вже не згорнемо крил: підіймемось раз і вдруге: будемо літати як той голуб Ноїв, поки не знайдемо свого пристановища.

Хто ж ти такий, що так орудував нами за життя свого і правиш душею нашою і з сії труни тісної? Нащо ти жив у світі? Чом не затерла тебе гірка доля, як перед тобою і за тобою позатирала вона чимало братів наших убогих і безталанних...

Тепер зрозуміли і свої і чужі, нащо здався твій вік недовгий. Душа душу чує; почула душа наша, за кого ти тужив, за кого журився і побивався як осужений, за кого серце твоє люб'яче не знало упокою ніколи і лило гарячі братні сльози. В тих теплих словах твоїх були людські сльози: угадав ти, в кого болить і що болить, і все розказав світу. Ти ввесь у твоїх піснях прозорих і мощних, як хвиля на морі: ввесь із твоїм серцем високим, кипучим і ніжним, із твоєю вічною тугою за долю людськую. Твої пісні — високе слово правди і любови — не для самого тільки твого народу.

«Ми не лукавили з тобою», мовляв ти до своєї долі; «ми просто йшли: у нас нема зерна неправди за собою». Отсе ж і твоя слава вічна і скарб найдорожчий: сього вже ніщо і ніхто не одбере від тебе. Оце ж і твій завіт для нас, для твоїх синів... А поки що — оддихай, батьку, по твоїм життю тяжкім, а нас, молодших, благослови на неустанну роботу для добра України і всього світу!

КУЛЬТ ШЕВЧЕНКА

Шевченко помер, і культ вшанування Шевченка започаткувався. Український нарід повсюди в Україні сущій і поза межами її вшановував його пам'ять: відзначав роковини народження й смерти. Його творчість стала поривом у боротьбі за національне самоіснування, за від нікого незалежну державу — Україну. Покоління за поколіннями виростали, прямуючи до здійснення мети.

Для вихідців з України «Кобзар» — національна Євангелія українства, був святощами. Коли біла і червона Москва старалися принижувати його велич, цензуруючи його твори, фальшуючи його ідею, то поза межами володінь Москви Шевченкова геніяльність досягла вершин. Культ Шевченка — дух українського народу став нескореним.

І склалося, що столітні роковини всіх трьох «Кобзарів» були відзначені на імміграції, а втім і оригінали з 1840, 1844, 1860 р. появилися не в Україні, а на чужині — в Петербурзі. Московська окупація не сприяла справжньому, непідфальшиваному культові Шевченка.

«Кобзар» із 1840 року був відзначений трьома виданнями в 1940 р. — два з них (Сірополка-Дорошенка й Білецького) появилися в Празі, третє (Є.Ю. Пеленського) — в Кракові.

«Кобзар» із 1844 року відзначено виданням (Яр. Рудницького) Прага — Грефенгайніхен 1944 року.

«Кобзар» із 1860 року перевидав Інститут Шевченкознавства УВАН у Канаді наспілку з українським видавництвом «Говерля» в Нью Йорку 1960 р.

Не тільки багата постала література на вшанування Великого Кобзаря: поезії, дослідчі праці, статті поза межами володінь Москви, але цінна постала література доповідей, що зачитувалася на відзначеннях роковин його.

Відзначення роковин у вільному світі, особливо в Північній Америці, річно вшановувала кожна українська церковна громада, громадські організації, українські суботні і вечірні школи з глибокою вірою в його пророчі слова:

«Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!»

Д а н і:
Кобзар
Ювілейне видання 1860 — 1960
за редакцією Яр. Рудницького
Вінніпеґ, 1960, Нью Йорк

Ольга МАРУНИЧ

ХУДОЖНИКАМ

Не малюйте Шевченка плебеєм
У кріпацькій пошарпаній свиті —
Я в нім бачу лише Прометея
У одежі із сонця відлитій,
Володаря дум України,
Що піднісся на грані столітні,
Щоби сіяти правду невпинно,
Щоб вогнем у віках пломеніти!
Не малюйте Шевченка солдатом,
Не малюйте на зло клятій долі —
Мій Шевченко завжди був крилатим,
Мій Шевченко завжди був на волі!
Не малюйте поета в печалі,
Бо він світич і щастя народу,
Став пісок золотим в Кос-Аралі,
Де ступав він в хвилини негоди.
... А тепер наш Тарас в кожній хаті
З нами словом живим розмовляє,
Є в Шевченка народження дата,
Дати ж смерти в Шевченка немає.



ПАМ'ЯТНИК ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ в Римі перед будинком Українського Католицького Університету, роботи проф. Мацеї, здвигнений Блаженнішим Отцем Йосифом і відкритий 18 червня 1972 р.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

СЛАВА ТОБІ, НАШ ТАРАСЕ...

(Слово в сорок восьмі роковини смерти Шевченка)

З року на рік зростає слава і велич Шевченка, його культ серед нашого народу і у співзвучних групах чужих народів. Сотні зростають на тисячі, тисячі на мільйони — гарячих приклонників пам'яті нашого великого поета, найулюбленішого сина України. Все нові й нові покоління прибувають, національно усвідомлені, свідомі великого значення Шевченкової творчости, перейняті глибоким поважанням для голошених ним ідей. Трiюмфальним походом іде його слава з більших культурних центрів у менші, з краще розвинених національно і культурно країн у темні, ледве розбурхані простори нашої землі. Виходці українські, вільні і невільні, несуть Шевченкову славу через безмежні простори Азії, до берегів Тихого океану, і пасерби рідної землі, що йдуть по кращу долю за межі Атлантики, побожно несуть зі собою, як свій національний палладіюм, золоту книгу українського генія в гарячі праліси Бразілії, в холодні степи Канади. Де ступає українська нога, як святий прапор українського життя, підіймається корогва нашого Кобзаря. Першою іскрою національного життя так часто буває віще Тарасове слово в якійсь занедбаній країні нашої — не своєї землі. А одним із найвірніших зв'язків, що в'яже верхи і низи нашої суспільности, різні групи нашої інтеліґенції, різні частини нашої землі при всіх різницях у напрямах, поглядах, культурі і політичних обставинах, — це пієтизм до великого поета, спільний культ його поезії, його віщих ідей. Він — святий прапор нашої національної одности, один із найвизначніших символів української спільноти, одноцільности України й українського життя, — одноцільного, незважаючи на державні, церковні і всякі інші межі. Він — віщун кращих часів, коли, поборовши тяжкі перепони на шляху свого розвою, «встане Україна», вільна і могутня, повна сил і певности себе, і вільні руки подасть недавнім противникам для спільної дружньої праці на добро народів.

У тяжких часах найгіршого поневолення наших народних мас, занепаду нашого національного і культур-

ного життя, цей спільник хлопської недолі нашого люду блиснув яскравим промінням перед очима зневіреного суспільства. З-під убогої кріпацької стріхи, з темних передсінків панської челяді виніс він перед здивовані очі світу перли чистої поезії, високої ідеї гуманности, благородний ідеалізм родини. І це було єдине в своїм роді, найбільше і найсильніше свідоцтво невичерпних сил народного організму, невмірущої енергії відродження поневолених народних мас, що виключно майже представляли тоді український народ, зраджений своїми вищими верствами, обрабований з усіх засобів матеріяльних і духових. Воно наповнило радістю і надією всіх, хто не мирився з думкою виродження і загибелі нашого народу. І цілі десятиліття під'яремного життя, тяжкого поневолення українства, постать геніяльного кріпака зіставалася сливе одиноким благовістям відродження. Як символ цього відродження, вона зістанеться навіки дорогоцінним скарбом всенародним, спільним верхам і низам нашого суспільства, спільним усім напрямам його, всім частям нашої вітчизни, прип'ятої до різних державних організмів, але нероздільної і нерозривної. Ні одно ім'я в нашій довговіковій, повній багатого змісту традиції, не панує так абсолютно, так нероздільно і повно над нашими симпатіями, не тішиться такою безмежною любов'ю свобідної від усяких застережень і обмежень, як це благородне ім'я великого співця великого горя українського люду і його великих надій. Ні одно ім'я не в'яже нас в одну національну цілість, як воно.

Всім нам пам'ятні слова Шевченка, якими звеличав він великого будителя Слов'янщини Шафарика:

І — о диво! Трупи встали
І очі розкрили:
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови
Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слав'янськії ріки.

Цей пеан у приложенні до розбитої, пригнобленої, розшматованої України ще з більшою силою може бути звернений до нашого поета. Його поезія розкрила очі приспаному українству і роз'єднані частини України звела в одну національну сім'ю. Перефразуючи Тарасову хвалу Шафарикові, можемо з повним правом кликнути до нього самого:

Слава Тобі, НАШ ТАРАСЕ,
Вовіки і віки,
Що звів єси в одно море
УКРАЇНСЬКІ ріки...

Не тільки з'єднав в одно тіло розшматовані частини української землі, але й оживив його душею живою. На гробовищах старої державної України вказав живу, невмирущу силу — український люд, український демос. Навчив бачити в нім носителя українського життя, українських надій на будуче. В своїй особі й своїй творчості розкрив нескінченно багатий, благородний зміст народної душі, народного життя. В розвою і поступі народних мас вказав нехибну дорогу до нашого національного відродження; в їх усвідомленні, в обороні їх прав, прав робочих мас — запоруку нашого суспільного і національного подвигнення.

І заразом — з гарячим прив'язанням до свого народу, його традицій, його інтересів, його надій на краще майбутнє, зв'язавши нерозривно пошану до всіх благородних змагань людини взагалі, — з релігією нації зв'язав релігію людства. В його устах оборона людських прав свого народу не переступила ні на волос пошан чужих людських прав, — і любов до України в ньому зливалася гармонійно з любов'ю до людини, обіймаючи на ґрунті здобутих національних прав не оргії національного еґоїзму, а сильні підстави любови і братерства.

Ці провідні ідеї Шевченкової творчости стали провідними ідеями нашого національного відродження, і Шевченкові свята стали неустанними маніфестаціями народолюбних, демократичних, поступових, гуманних ідей, які одушевляли й одушевляють кращу частину нашої суспільности. Змістом Шевченкових свят стало не

тільки засвідчення нашої вірности культу великого поета, але й вірности провідним ідеям його поезії. Вони є публічним ісповіданням віри для нашого громадянства й обрахунком сумління його членів. Перед лицем поета мусимо здати собі справу, чи живий у нас дух його? Чи не держимо ми тільки національної шкаралупи, позбавленої благородного змісту, вложеного в українство великим Кобзарем і іншими кращими представниками нашого відродження? Чи свідомі ми своїх обов'язків перед народними масами, цією основою українського життя, підставою нашого розвою і надій? Чи палить нас ота свята, повна пожертвования любов до України, якій дав вираз Шевченко у знаних словах:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

Бо ж тільки тоді наше свято буде честю і славою Шевченкові, а не профанацією його імени...

(Літ. Науковий Вісник. —1909. — Кн. 4. — С. 3—6).

ПЕРША КАНАДСЬКА ОЦІНКА ШЕВЧЕНКА

Протягом XIX століття Захід ознайомився з ім'ям Тараса Шевченка, передовим поетом і духовним провідником України.

У Великобританії професор В. К. Моргіл, основоположник Слов'янського Відділу в Оксфордовському університеті, ознайомив англомовний світ з життям і творчістю поета. В 1880 році він опублікував статті і переклади Шевченка, даючи широкий нарис його ролі в українській літературі.

Нема сумніву, що публікації Моргіла були відомі в Канаді і США, принаймні в університетських кругах. Проте перше відоме літературне визнання Шевченка і його творчости появилося в Канаді аж в 1915 році. Це було опубліковано в університетському журналі, видано спільно Маґіл університетом, Торонтонським і Делгаузі, щоб висловити певні погляди, які безпосередньо стосувалися справ Канади.

Аналіз висновків за Шевченка подав Ф. Л. Тілсон в 14 томі за 1915 рік з нагоди 100-ліття з дня народження поета.

— Протягом останнього року, — заявляє Тілсон, — свідомі українці відзначили 100-ліття з дня народження їхнього найвизначнішого національного поета, Тараса Шевченка. Багато лицарів мала Українська Княжа Держава, але ніяких лицарів не вшановують так, як селянського поета Тараса Шевченка. Життя — піднесення від кріпака і досягнення найбільшої пошани між українцями як маляра, так і поета, й заплямування його геніальности завидною рукою Росії тоді саме, як мав ступити на найбільш творчий період, — є вийнятковий, що в дійсності спіткає лиш одиниць.

Тілсон подає широку біографію Шевченка, поповнюючи її уривками із творів поета і біографічними матеріялами. Деякі вірші були перекладені самим Тілсоном, деякі взяті з англійського перекладу Войнича з 1911 року.

— Шевченко помер, — пише Тілсон, — якраз декілька днів перед звільненням кріпаків, за якими побивався.

Також слідують критичні оцінки поезії і його ролі як національного поета і світового генія. Автор закінчує

статтю порівнянням Шевченка з шотландським поетом Робертом Бернсом.

Він пише: «Шевченко багато в дечому як Роберт Бернс: обидва походили з простих людей і обидва були вродженими поетами. Бернс, описуючи життя, виявляв думку шотландських селян; поет з Наддніпрянщини висловлював глибокий стогін своїх земляків до волі, миру і свідомости.

Завдяки йому українська література досягла почесного становища поміж культурними націями, і національна свідомість України і Козацької Держави спалахнула».

Говорячи за світове значення Шевченкових творів, заявляє Тілсон, що Шевченко не лише був національним поетом, але світової слави геній, який спричинився до світового збагачення порозуміння і співпраці.

ВУЛИЦЯ ШЕВЧЕНКА

Вздовж річки веде крізь наше село широка шутрована дорога. На обох кінцях села стоять при цій дорозі на високих стовпах таблиці, і на них є напис: «Вулиця Шевченка».

Одного разу спитав Павлусь Зарічний учителя, що значить цей напис на тих таблицях.

Учитель мовить:

«Цей напис пригадує нам велику пам'ятку: столітні роковини народження нашого найбільшого поета Тараса Шевченка».

Зацікавлені діти слухають уважно. Вони вже знають, хто то Тарас Шевченко, але не пам'ятають, коли вкопано стовпи при цій дорозі.

А вчитель пояснює далі:

«Було це в 1914 р. Вся Україна святкувала тоді пам'ять народження Шевченка. Святкувало її й наше село. Із сусідніх сел з'їхалися люди до нас. Прийшли також «Січи» з музикою. Народ зібрався на толоці коло церкви. Звідси пішов похід до «Громадського уряду». Промовці говорили там про життя Тараса Шевченка. Старшина, голова читальні й кошовий «Січи» посадили коло «Громадського уряду» три дуби на вічну пам'ятку цієї днини».

«Оті дуби, що ростуть обгорожені коло читальні?» — питається цікавий Дмитрик.

«Ті самі. Їх обгородили й берегтимуть по всі часи. Колись ті дуби розростуться й будуть унукам і правнукам переказувати, як то прадіди святкували пам'ять найславнішого свого земляка».

«Мій тато розказували мені, що вони посадили одного дуба», — каже малий хлопчина.

«Твій тато був тоді головою читальні «Просвіти», — мовить учитель.

Потім починає далі оповідати про те велике свято:

«Від «Громадського уряду» пішов похід на край села. В поході йшли чвірками старі й молоді, чоловіки й жінки, читальники й Січовики. Грали музики, співали хори. За селом, за могилками вкопали стовп з таблицею, на якій був напис: «Вулиця Шевченка». Звідси пішли всі люди походом на другий кінець села і знов вкопали стовп, а на ньому теж таблицю з написом. Таким способом зазначили, що вся вулиця, яка йде вздовж села, присвячена пам'яти Тараса Шевченка. Ці три пам'яткові дуби і назва цієї вулиці — це знак, що наша громада вміє шанувати великих своїх людей».

Видавництво «Чайка»
Відень, 1922

Лєна ТИХОВСЬКА

ШЕВЧЕНКО

Українська література тісно пов'язана з українським народом. Українські письменники побіч особистих поглядів і почувань передають глибокий вислів почуттів народу і віддзеркалюють всебічні сторони його побуту.

В житті українського народу релігійність завжди займає важне місце й підкреслює незломну віру в правду, справедливість і любов, в основи Христової віри.

Творчість Тараса Григоровича Шевченка повністю охоплює почуття українського народу. Він втілив дух народу з найбільшою красою, силою й повнотою. Його творчість рівнобіжно з його чудовою поетичною формою просякнута вірою в Бога і також твердить, що сам Шевченко був глибоковіруючою людиною.

Віддзеркалена віра в чесноти, якими він кермувався в житті і творчості, наскільки велика, що не лише його сучасники, не лише ми, але й наступні покоління відчуватимуть силу його палкого слова.

Шевченко почав учитися грамоти з церковних книг: Часослову і Псалтиря. Читав «Мінеї» — збірники життєписів святих і інші книги Св. Письма. Св. Письмо мало великий вплив на світогляд Шевченка від дитинства і аж до кінця його життя, й християнська ідея правди на землі стала провідною ідеєю його творів.

Шевченко не забував також сповняти церковні устави: постив, сповідався і причащався. А потребу молитися він відчував усім своїм єством. В його творах молитва — це розмова серця з Богом.

Сторінки «Кобзаря» наповнені зверненням до Бога, не усталеними традиційними молитвами, а оригінальними своїм характером і висловом.

Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий!
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже!

За неї загину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий!
Або хоч надію
Пошли в душу... бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині, — і ці думи
Зо мною сховають!..
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

«Лічу в неволі дні і ночі», 1850

Шевченко 24 роки був кріпаком, 10 — на засланні, а решту — під наглядом російської поліції.

Ні кріпацьке життя, ні заслання не зломали глибокої віри, яку поет виніс із рідного села. В його щоденнику знаходимо запис: «І я з глибини душі дякую Всемогутньому Спасителеві, що Він не допустив жадному досвідові торкнутися залізними кігтями моїх переконань, моїх дитинно-світлих вірувань».

І цю незламну віру поет підкреслює в творі до Костомарова:

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних.
Гостей закованих своїх
Сердешним чаєм напували
І часових переміняли,
Синємундирних часових.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решотки на вікні
Привик я трохи, і мені

Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх кривавих, тяжких сльоз.
А їх чимало розлилось
На марне поле. Хоч би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село.
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині…
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати!
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорніше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята…
Молюся! Господи, молюсь!
Хвалить тебе не перестану!
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!

«Н. Костомарову», 1847

Після арештування і заслання Шевченко писав до своїх друзів, що Біблія була одинокою його втіхою. А читаючи Євангліє, зродилася в нього думка описати серце матері за життям Пречистої Діви і намалювати картину розп'ятого Її Сина.

Побіч тяжкої своєї долі поет відчував людські терпіння, дуже часто почував себе безсильним і розбитим. В таких хвилинах він завжди звертався до Бога з великою надією на Його опіку, з надією в перемогу правди.

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крови, —
Воно знову оживає
І сміється знову.

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

«Кавказ», 1845

Але нема сумніву: понад усе поет ставив любов. Любов, просякнута глибокою вірою в Бога і надією в Його справедливість, любов до ближнього і до України в найтяжчі моменти його мученицького життя підносила його вище всіх земних страждань і уболівань.

Палкими пророчими словами ширив любов і єдність між рідним народом, словами, які не затерлись і не лишилися в минулому, а збільшили суть їх змісту і потребу здійснення.

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любови
В степи і дебрі рознесли?
Нехай і так. Не наша мати,
А довелося поважати.
То воля Господа. Годіть!
Смирітеся, молітесь Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во врем'я люте,
В остатню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть.

1847

Весь свій могутній талант Шевченко віддав народові, присвятив боротьбі за правду, основану на християнській основі правди, єднаючи своїми словами всі покоління «І мертвих, і живих, і ненароженних земляків своїх в Україні і не в Україні», закликаючи їх до боротьби за волю.

Іван БОДНАРУК

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО НА СТОРОЖІ НАЦІЇ

Обставини життя Шевченкового склалися так, що він був приневолений тинятися по чужих країнах і тільки короткий час мав щастя жити в Україні. Довелося жити й сумувати в Петербурзі за рідним краєм та звідти посилати свої думки на Україну в надії, що там вони знайдуть «щире серце й слово ласкаве». Україна була для нашого поета символом радости й щасливого життя. В хвилини смутку й розпуки самотнього життя в Орській кріпості поет неначе оживав, коли міг вийти на широкий степ і там потужити за рідною природою, бо ж й на чужині степи, «але не такії, руді, руді, аж червоні», а в Україні «голубії». Хоч наш поет майже все життя прожив на чужині й серед чужих людей, не пішов він за течією чужих впливів. Своє рідне видавалося йому кращим над усе, і він писав:

Здається, — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна!
(«І виріс я на чужині...»)

За свою велику ідею Шевченко страждав на засланні, а це зруйнувало його життя. Тому Шевченкові заслуги для українського народу дуже великі, бо для нього віддав він ціле своє життя і накреслив політичний напрям.

Мабуть, ніколи не був Шевченко такий актуальний, як у наш час, бо ніколи не було між нами стільки поглухлих і стільки сліпих, що тепер. «Тарасова муза роздерла занавісу народного життя, — писав Костомарів, — роздерла підземний заклеп, уже від років замкнутий багатьма замками, та як тоді, так і тепер стоїть він перед нами невгнутий, як Єремія на розпуттях велелюдних. Сам один із заповітом своєї великої ненависти і своєї великої любови. Шевченків заповіт тепер такий актуальний, бо знову в Україні розбійники-людоїди Півночі правду побороли. Знову чужа деспотія лютує на нашій, не своїй землі. І знову лакеї помагають чужинцеві «розпинати вдову сиротину». І знову повно всюди «мерзенних каламарів», одописців тиранів, а український народ знову обернений у рабів».

Поезія Шевченка є тим життєдайним джерелом, яке живило всіх прозаїків і поетів не тільки України, але й інших народів Европи. В добу жорстокого поневолення Москвою українського народу Шевченко втілив у безсмертні поетичні образи передові патріотичні ідеї, що відповідали сподіванням українського народу. Він був основоположником української революційної реалістичної літератури, сприйнявши найкращі надбання своїх попередників; використав великі скарби народної творчости, вніс нові естетичні погляди, нову мистецьку форму. Його поезія стала могутнім виявом національної свідомости. Полум'яне слово Шевченка пробудило душі українського народу. Шевченко ставив перед очі своїх земляків світлі образи нашої минувшини, виводив великі подвиги козаччини та звеличував усе, що було гарне і світле в нашій минувшині, та цим збудив тугу за власним державним життям. Поезія Шевченка потрясає до глибини душу й сумління народу. Поезії нашого великого поета — це один великий протест проти неправди й насильства, а водночас гарячий заклик до постійної боротьби за волю.

Шевченко зображує також ситуації людського гніву й ненависти, але ненависть Шевченкових героїв ніколи не випливає із самолюбних мотивів. Здебільшого це крик розпуки проти насильства над гідністю людини, як, наприклад, в поемах «Княжна», «Марина» чи «Варнак». До цього ж герої Шевченка здібні виявляти почуття прощення і милосердя. Це особливо бачимо в поемах «Неофіти» й «Осика» («Відьма»). Яскраво змальовував Шевченко у своїх творах жіночу долю й дотепер все світове письменство не має такого гарячого заступника жіночих прав, яким був Т. Шевченко. Ніде в світовій літературі нема такого трагічного образу, що під іменем Катерини, Оксани, Сови, Марини, Наймички, Сліпої, Відьми, Лілеї — підносяться до символу Богоматері Марії. Не диво, що Франко писав пізніше:

Слухаю, сестри, тих ваших пісень сумних,
Слухаю і скорбно міркую:
Скільки сердець тих розбитих, могил тих
розритих,
Жалощів скільки склалось
На одну пісню такую?

Україна, яку поет ненавидів, була Україна перевертнів і похилених рабів. Україна, яку любив, була Україна героїв, що мали силу розкувати закутих людей. Тих, що кували кайдани, проклинав; тих, що їх носили покірно, жалів; а тих, що їх рвали, любив! Сміло, з глибоким полум'яним патріотизмом виступав проти соціяльного й національного гніту московського самодержавства.

Його слово жевріє в народі віками
І силу вдихає у наші серця,
Те слово, як сонце, все світить між нами,
Це клич наш, якому не буде кінця.

Бо край наш закутий тебе пам'ятає,
І «Заповіт» нам, як світоч, горить,
І може наш ворог про те ще не знає,
Що кобза вже знову співає, бринить.

І час наш, Кобзарю, ми знаєм, настане,
Заграють гармати в полум'яний день,
Народ наш нескорений вільний повстане
Під гомін могутніх воскресних пісень.

(В. Болонка. «Те слово жевріє в народі»)

Не скоріше встане вільна Україна, аж «потече сторіками у синє море кров ворожа». Визволять Україну з неволі ті з «твердими руками», з «чистим серцем», з «чистою, святою, козацькою кров'ю». Їм вложить Господь у твердії руки мечі гострі обоюдні, й вони будуть карати зло. Вони очистять Україну від чужих катів.

Російський письменник А. Чехов сказав: «Я люблю український народ, який дав світові такого титана, як Т. Шевченко». А театральний діяч К. Станіславський казав: «Хай живе довгі роки народ, що дав світові безсмертного Т. Шевченка». «На білоруській землі Тарасова пісня звучить на повний голос», — писав великий поет тієї землі Янка Купала. Німецький поет Ґустав Шпехт порівнював Шевченка з

грецьким Гомером; підкреслював його універсальність, а зокрема, що Шевченко є виразником цілої української нації.

Розкинені по всіх континентах світу, ми повинні духово наставити себе до цеї боротьби, що до неї закликав нас великий Тарас словами: «Борітеся — поборете! Вам Бог помагає!» Але пам'ятаймо, що Бог допомагає тільки тим, у кого «серце чисте», а не поможе нам, коли будемо ненавидіти своїх братів. У поемах Шевченка находимо не тільки нашу світлу минувшину, не тільки тяжке лихоліття нашої давнини, але теж світлі мрії нашої будучини. Тому-то Шевченко не лише наш найбільший поет, а й наш національний апостол, який своїми творами виховав цілу нашу суспільність, і, як духовий провідник, перетворив її у націю, свідому своїх прав до самостійного державного життя. Шевченко все життя вірив у перемогу Божої правди на землі; вірив, що Україна буде вільна.

«Жіночий Світ», березень 1984,ч. 3

Лєна ТИХОВСЬКА

В СТОЛІТТЯ ПОСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ

Лишали дім, батьківську стріху,
Дідівський лан, землю свою
І з грудкою її святої
Ішли в незнану чужину.

Ішли із грудкою на грудях,
Із Кобзарем, як святощі землі,
Життя творити й будувати
На вільній прибраній землі.

Рушник вишиваний стелили
В цілинний степ і для других,
Вітали серцем і душею
Братів далеких і близьких.

Тернистий шлях, часи зневір'я,
Не раз була тяжка пора,
Джерелом надхнення і сили
Ставало слово Кобзаря.

Церкви й громади будували,
Щоб рідна мова там жила,
Щоб діти вчились шанувати
Повчальне слово Кобзаря.

В добрі на волі не забули,
Земля дідів в серцях жила,
Рушник вишиваний стелили
З пророчим словом Кобзаря.

Проснувся світ, аж затрусився,
Стряслась зі сну рідна земля,
Пройшло століття, і діждались,
Воскресло слово Кобзаря.

Надія в Бозі, міць в народі,
У віщім слові Кобзаря,
І порозкиданих по світі
Єднає всіх мати-земля.

І, Україно, ти єдина
Земля святая нас усіх,
Майбутнє нашого народу
Тримаєш ти в руках своїх.

«Жіночий Світ», липень — серпень 1991, ч. 7—8

Лєна ТИХОВСЬКА

ТАРАС ШЕВЧЕНКО — ДУША УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Уже кілька поколінь Шевченкові думи читає, перечитує, наслухує все з одним результатом: щира, дружня теплота його так нам усім рідного слова все однаково гріє нашу душу, зболіле наше серце на ту хвилину відпочиває, втихомирюється, думка наша прояснюється, під чарами живої поезії виринають прегарні образи кращого, радісного, повного любови життя, огортає нас непереможна туга за волею, щезає всяке вагання, будиться найщиріша любов до України й до людей, будиться охота «за правду стать, за правду згинуть».

В його творах виявляється вся його геніяльність, виявляється і повна оригінальність усіх мистецьких засобів їх переведення. А поетична його мова всім зрозуміла, легка, ясна, що рідним щироукраїнським кольоритом усіх очаровує.

Шевченкова поезія містить у собі різні грані української душі; все краще, чистіше й святе, що створив народ віками у своїй збірні і духовості, знайшло відбиття і розвиток у Шевченковій поезії. Шевченко інтимно близький мільйонам. Саме він дав зміст нашому національному відродженню, створив ту ідейну перспективу, в напрямку якої пішли цілі покоління мистців, мислителів, політичних діячів, та більше, дав він такої поштовхуючої сили духову поживу, що розколисав своїми ідейно-мистецькими образами масу. Як народний поет, став він поетом національним, пориваючим прапором змагань.

Шевченко не лише поет, але ідейний провідник свого народу. Національно-державний ідеал розвинув він у своїй поезії широко та многобічно. З цього погляду поезія Шевченка має для нас епохальне значення. Не геніяльний стиль та форма, але політичний зміст поезій Шевченка зробив його національним пророком.

Основне тло, з якого постає ввесь громадський світогляд нашого поета, — це глибоке патріотичне почуття. Над усім змістом його творів — поетичних і прозаїчних — панує одна думка — про Україну, про її ко-

лишню долю, про сучасне її становище, про її майбутність, — і все з погляду найширших національно-громадських завдань.

Літературна творчість Шевченка стала джерелом визвольних ідей, як ідейний заповіт поета в майбутніх українських національних змаганнях.

Важко знайти будь-якого героя чи генія, який міг би символізувати свою націю так, як Тарас Григорович Шевченко, український національний поет і мистець. Він був вірним і відданим сином свого народу, доказом чого є його й життя й мистецько-поетична творчість. Тим-то пояснюється, й то ніде інде у світі нечуваний, загальний культ Шевченка серед українців як національного пророка.

Народжений кріпаком у малому селі Кирилівці (нині Шевченкове) в 1814 році, він помер як славнозвісний поет і визначний мистець у столиці тодішньої Російської імперії — Санкт Петербурзі в 1861 році, осиротивши укохану матір Україну на 47-му році життя, коли ще міг був дати нам не один високомистецький твір.

Важкою безупинною працею, навчанням і читанням він здобув широку і ґрунтовану освіту не тільки як маляр, але також як літератор, і був основно і широко ознайомлений і з античною літературою, і з найвидатнішими західньоевропейськими літературними постатями минулих і сучасного йому сторіччя і з їх творчістю.

«Нема з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: вся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному одкрилася!» — говорив тоді на похороні Шевченка його сучасник і друг Панько Куліш. Це можемо повторити ми ще з більшим переконанням сьогодні. Нема бо нікого, хто міг би висловити всю велич Шевченкових ідей, всю силу й красу Шевченкового слова, що живим, мертвим і ще ненародженним землякам його, на Україні і не на Україні сущим, розкувало душу, привернуло мову, дало велику мету і вказало шлях до неї. Кожний черговий рік, що проходить від дня народження і смерти Шевченка, підкреслює цю істину, бо збільшує перспективу, з якої краще й повніше видно велич Шевченка, силу і красу його ідей і слова.

Ідея увінчати пам'ять Тараса Шевченка зринула вже кілька годин по його смерті. Шевченко вмер — і коли гірка вістка досягла Східньої України і Галичини, зараз

побачили, що це було суспільним нещастям, народною втратою. Львівська молодь носила траур на своїх козацьких шапках. У Києві, Харкові, Чернігові й Полтаві, оповіщених про смерть Шевченка телеграфічно, правили панахиди. З Києва повідомляли, що там хочуть взяти на свій кошт витрати на перевіз Шевченкового тіла в Україну з тим, щоб він був похований у Києві.

Одначе, ухваливши перевезти останки Шевченка на Україну, петербурзька громада все-таки остаточно не вирішила, де ж саме його поховати. Названий брат Шевченків Вартоломій, уступаючись перед вимогами київських студентів, вирішив поховати Шевченка на Щекавиці. Перенесення тіла його на Україну перетворилось на національну подію для українського народу. Чекаючи на прибуття домовини з Петербурґа, вже викопали були й могилу і зробили хрест. Але, коли домовина прибула, після довгих і гарячих переговорів з маляром Григорієм Честахівським, який супроводив поета в його довгій подорожі, все це облишили і вирішили поховати Шевченка в Каневі. Честахівський зумів переконати Вартоломія, що такий був заповіт поета, висловлений в останніх хвилинах життя.

6-го травня 1961 року, того самого дня, коли домовина Шевченка прибула до Києва, а кияни, зустрівши її на лівому березі Дніпра, на мосту випрягли коні і самотужки привезли її на Поділ, бо начальство до центру міста допустити не дозволило, — в той самий день у Полтаві після панахиди, в урочистій обстановці, в присутності «панів, козаків, кріпаків, міщан і купців», як писав сучасник, поставлено перший пам'ятник Кобзареві: посаджено в колишньому саду Гуссона, край дороги — дуб. Його огороджено металевою огорожею, а на мідній таблиці вирізьблено слова: «Твоя дума, твоя пісня не вмре, не загине».

7-го травня прощатися з тілом поета зібралися до Хресто-Воздвиженської церкви над Дніпром тисячі людей з Києва і довколішніх сіл, а 8-го травня домовину з тілом поета пароплавом відправили до Канева. Ось як описує похорон Шевченка його друг Григорій Честахівський у листі до Ф. Черненка.

«...Потім винесли гроб, поставили на козацький віз, накрили червоною китайкою, а замість волів запрягся

люд хрещений, і повезли, як слід, діти свого батька, що повернувся з далекого краю до свого дому. Як рушили од церкви, то везли парубоцтво, чоловіки і наша київська громада. Я давай ходити поміж дівчатами і дітками малими, щоб вони приставали до купки... Охрест Канева немає ні одного місця рівного, навіть на двадцять сажнів, усе гори та гори, порослі лісом. Любі канівські дівчата везли батька України верстов з вісім або й усіх десять, бо треба було далеко кругом об'їжджати лісом... Котрі дівчата не мали де притулитися до Кобзаревого воза, напали на ліс і давай ламати віти і вистеляти дорогу. Покрилася Кобзарева дорога вітами, як зеленим килимом. Як везли, то поперед усієї процесії несли портрет Шевченка, а як привезли до гробу, то зняли домовину з воза і почали знову відправляти священики, а портрет поставили високо на груші. Скінчили священики, зараз почала київська наша братія востаннє привітне і прощальне слово Кобзареві. Опустили біле тіло в гроб, і народ почав розходитись...»

Цей же маляр Честахівський, коли всі приятелі небіжчика роз'їхались, вирішив залишитись, щоб виконати другий заповіт: насипати над ним високу могилу. У листі до того ж Черненка він пише: «Оце учора 16-го (травня) тільки що вивершив батькові Тарасові могилу сажнів у два заввишки, а тепер піду оброблять. Добрий люд дуже поміг мені у сьому ділі. З канівським людом почав робити могилу, кінчив з пекарцями й хмілянами, поміщицькими кріпаками — одні за сім верст від Канева, а другі за чотирнадцять, і робили щиріше, ніж канівське міщанство. Боже мій! Як би мені хотілось хоч капелиночку подякувать на прощання — зварить їм обід на вічне поминання батька Тараса».

Поховав Шевченка, одного і ніким не заступимого Батька України, український люд серед степу широкого на його милій Україні в такому місці, де видно лани широкополі і Дніпро, і кручі, де чути, як реве ревучий. Поховав там його згідно з його бажанням.

Над могилою встановлено високий хрест, що його після революції 1917 року замінили на скульптурне погруддя. У 1939 році поставлено на тому місці пам'ятник, створений скульптором Манізером.

Вже майже немає народів, у літературі яких не знайшло б свого місця Шевченкове слово, що його поставив він на сторожі своєї нації. Якщо чверть століття тому можна було говорити про переклади на тридцять мов, то сьогодні вже конкретні дані про переклади Шевченкових творів у 52 різних літературах.

Шевченко і його культ в діяспорі може послужити найкращим доказом неподільности української душі, того нерозривного духовного зв'язку, що завжди існував і існує між українцями на рідній землі та їхніми братами й сестрами, розкиданими бурями історичної недолі по багатьох країнах і континентах світу.

Вже в першому числі газети «Аляска Геральд», яку почав видавати о. Агапій Гончаренко на далекій Алясці, була поміщена стаття про Шевченка і надруковані перші Шевченкові вірші. Було це, мабуть, перше слово про Тараса Шевченка на американській землі. Було воно надруковане лише через сім років після смерти Шевченка, і то в Шевченковім місяці березні 1868 року. Рівно через 25 років після того у першому числі «Свободи» в Джерзі Сіті вміщені були, як мото, відомі слова Шевченка: «Учітеся, брати мої, думайте, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».

Пам'ять про Шевченка ніколи не вмирала в українському народі — з кожним роком постать його чимраз вище підносилась над країною, втілюючи в собі всі кращі пориви, сподівання й прагнення народні.

Величезне значення Шевченка для нашого народу і для нашого майбутнього гостро відчув наш ворог — Москва, і це відчуття не покидає московських загарбників від 1840 року, коли вперше вийшов «Кобзар», — і по сьогоднішній день. Зусилля російських коментаторів «Кобзаря» постійно спрямовувано на те, щоб затьмарити справжній ідейний зміст творів. Але все-таки заховати правдивий образ поета від української нації не вдалося, незважаючи на всі старання російських кіл.

Шевченко правду не тільки пізнав, але й голосив її і по правді жив. І тому ні терпіння, ні ярма, ні заслання не поставили на коліна перед деспотами і гнобителями.

Великий і багатогранний вплив Шевченка на життя і змагання українського народу з ходом часу поглиблюється та набирає нових аспектів, бо його творчість містить у собі національну програму, яка своєю високопоетичною формою має магічний вплив на маси; має невичерпне джерело незламної віри в нашу справу для всіх поколінь української нації. І в міру того, як українські маси будуть усе глибше засвоювати твори свого національного генія-поета, будуть вони усвідомлювати собі, поруч з його поетичними скарбами, і його національно-державні думки, а серед найчильніших — ідею державної незалежности України.

«Жіночий Світ», березень 1993, ч. 3

ОЖИВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ У ЛЬВОВІ

Національне пробудження галицької України прийшло пізніше, як пробудження в Придніпрянщині. Тільки зрідка деякі одиниці пробували засвітити каганчик у тій темряві національного життя.

Ясним блиском у темряві, серед якої блукали галицькі українці, була «Русалка Дністрова» Маркіяна Шашкевича.

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ

(1811—1843)



Маркіян Шашкевич народився 6 листопада 1811 р. в селі Підліссі Золочівського повіту в Галичині в сім'ї священика. Учився він спочатку в гімназії у м. Бережанах, а в 1829 р. — у Львівській семінарії. Познайомлений з відродинами слов'янських літератур, заохочений першими літературними й етнографічними працями, що вийшли в російській Україні, під впливом читання «Енеїди», у великому захопленні красою рідної мови й рідної пісні, Маркіян Шашкевич узяв на себе завдання дати початок народній літературі.

В 1832 р. утворив з Яковом Головацьким та Іваном Вагілевичем гурток, що його називали «Руською трійцею». В гурток вступали згодом інші. Вони зобов'язалися працювати для рідного народу.

Щоб свою ідею поширити серед широких кіл українського громадянства, Шашкевич видав у 1836 р. (з датою 1837 р.) в Будапешті «Русалку Дністрову» в живій народній мові й фонетичним правописом. Там і з'явилися його перші поезії.

Літературна спадщина Маркіяна Шашкевича не багата, але своїм змістом різнородна. Крім оригінальних поетичних творів, прекрасних релігійних псальмів, перекладів, оригінального оповідання «Олена», писав також історичні статті, проповіді, зладив переклад Євангелії св. Йоана та деяких частин Євангелії св. Матея. Для дітей шкільного віку склав гарну читанку.

Головна заслуга М. Шашкевича в тому, що він перший у галицькій Україні виніс українську мову на становище літературної мови, чим спрямував розвиток української літератури на правильний шлях.

Після скасування панщини в 1848 р. в Галичині, що належала тоді Австрійській імперії, українці проявили живу активність на різних ділянках національного життя. Почали видавати часопис «Зоря Галицька», кинулися до праці на літературному полі, зайнялися ширенням освіти серед народу.

Але в 1850-х роках, у час повернення реакції в Австрії, український національний рух припинився. Тоді деякі письменники і передові діячі, шукаючи розв'язки, підпали під вплив російського професора Погодіна, перейнялися думкою про об'єднання.

Тільки в 1860-х роках під впливом поезій Шевченка знову загоряється національно-культурна діяльність. У Львові почали появлятися українські часописи: «Вечорниці», «Мета», «Нива», «Русалка», «Правда».

Студенти університетів, а також молодь середніх шкіл організуються в «Громадах». Товариство «Просвіта» основано в 1868 р., яке ширило освіту й національну свідомість в народі. Постає український театер.

ВЕСНІВКА

Цьвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
«Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай мені долю:
Щоб я зацвила,
Весь луг скрасила,
Щоби я була
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щоб я згорнула
Весь світ до себе!»
«Доню, голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко!
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде:
Краса змарніє,
Личко зчорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде».

ПІДЛИСЄ

Шуми, вітре, шуми, буйний,
На ліси, на гори,
Мою журну неси думку
На підлиські двори.

Там спочинеш, моя думко,
В зеленій соснині,
Журбу збудиш, потішиш ся
У лихій годині.

Там ти скаже дуб старенький
І єден і другий,
Як там жив я ще маленький
Без журби, без туги.

Там ти скаже та соснина
Й всяка деревина,
Як там грало серце моє,
Свитала година.

У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.

Там колодязь студененький,
А дуб воду тягне;
Не так щастя, як той води
Моя душа багне.

Підлисецька горо біла!
Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.

Веселая сторононько!
До серця припалась,
Душа тебе як милого
Мила забажала.

Там то любо, там солодко,
Весело і мило!
З миленькою у любощах
Вік би ся прожило…

Сидір ВОРОБКЕВИЧ

РІДНА МОВА

Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як же мову ту забути,
Що нею учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?

Як же мову ту забути?
Та ж словами тими
Ми молилися до Бога
Ще дітьми малими!
Тою мовою співали,
Гравшись — розмовляли,
У тій мові нам минуле
Наше розказали.

Ой шануйте, поважайте
Ріднесеньку мову
І учіться розмовляти
Своїм рідним словом.
Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

(1819—1897)



Пантелеймон Куліш — визначний письменник, критик і перекладач. Походив із давнього козацького роду, обдарований літературним талантом, виступив на літературне поле в 1841 р. з оповіданням «Циган». Захоплений повістями Вальтера Скотта, почав писати свою першу повість у Луцьку на Волині, де був учителем гімназії. Це була історична повість «Михайло Чернишенко».

Пізніше переїхав до Києва, де став членом таємного товариства «Кирило-Методіївське братство». Тут він досліджував козацьке минуле, записував народні пісні та приказки.

За приналежність до Кирило-Методіївського братства його арештували й заслали в Тулу, де він разом з дружиною Олександрою Білозерською, пізнішою письменницею, відомою під ім'ям Ганна Барвінок, прожив до 1850 р., вона виїхала на заслання, щоб облегшити йому життя. Там Куліш вивчав мови та впорядковував історичні й етнографічні матеріяли.

Після звільнення живе в Петербурзі. Куліш видав своїм новим правописом, званим «кулішівкою», гарний етнографічний збірник та інші свої твори. Брав участь у видаванні популярних книжок для народної освіти, так званих «метеликів».

Коли в 1861 р. Василь Білозерський став видавати в Петербурзі місячник «Основа», Куліш став головним співробітником журналу й містив у ньому поезії, драми, оповідання, повісті, статті літературно-історичного характеру, рецензії й історичні розвідки.

Літературна спадщина Куліша багата й різнорідна. Одна з найцінніших українських історичних повістей

«Чорна рада» є найсильнішим його твором — повість із козацьких часів.

Поетичні його твори вийшли збірками «Україна», «Досвітки», «Хуторна поезія», «Дзвін» — дуже різні за змістом і характером. Деякі поезії із збірки «Дзвін» вирізняються ще силою поетичного слова. У них Куліш говорить про горду самотність серед сірих людей, славить силу й красу українського слова, оспівує красу природи, життя й красу жіночої душі.

Дуже вартісний вклад у скарбницю української поезії дав Куліш також збіркою перекладів з Байрона, Ґете, Гайне. Ці поезії надруковані в збірці «Позичена кобза».

З драматичних творів Куліша дійшли: «Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай» і переклади драм Шекспіра.

Проживаючи в різних містах Европи, займався науковою працею й перекладом Святого Письма.

Велика заслуга Куліша також у тому, що він видав у 1857 р. оповідання Марка Вовчка.

Запитання:

1. З якого роду походив Пантелеймон Куліш?
2. З яким оповіданням він виступив на літературне поле?
3. Як називалася його перша повість і якого вона була характеру?
4. Чому Куліш був засланий на заслання?
5. Хто поїхав за Кулішем на заслання?
6. Де жив письменник після заслання і якою він займався працею?
7. З чого складається творчість Куліша?
8. Як називався правопис, яким він писав свої твори?
9. Чим займався Куліш, коли жив у різних містах Европи?

РОДИНА ЄДИНА

Ой, нема на рідний берег
Броду-переходу;
Не знайти до роду броду
Через бистру воду.

Бистра річка — життя моє,
Широка-глибока...
Плавле-тоне на тій річці
Душа одинока.

Ой, вихопись, душе моя,
Та змахни крилами,
Полини, де рідна хата
Стоїть між садами.

Ой, кого ж тобі позвати
Із рідної хати?
Глухо в хаті... хіба встане
З домовини мати.

Ой, нехай вона устане,
На мене спогляне
Та зо мною своє горе
І щастя спом'яне.

Ой, я з материнського горя
Набирався сили,
Материні святі надії
Дали мені крила.

Облітав я тими крильми
Ввесь світ-Україну;
Сяду-паду одпочити
На вбогу могилу.

Убогая, низенькая,
Забута могила, —
Вона в мене на Вкраїні
Родина єдина.

Навкруги стоять гробниці
З пишними словами...
Я на їй повішу кобзу
З живими струнами.

Ой, хто прийде по родині
Плакати-ридати, —
Буде кобза йому грати,
Серце розважати.

Будуть люди по тій кобзі
Мою матір знати,
З нею й сина, як єдину
Душу, споминати.

ДВОБІЙ

(Уривок з історичної повісти-хроніки п. з. «Чорна рада», що описує події з 1663 р. в Україні після смерти Богдана Хмельницького)

— Нехай же нас Господь розсудить, — каже Петро, — а мене простить, що знімаю на тебе руку!

Та й собі вийняв шаблюку.

— Коханий побро! (побратиме) — каже тоді Кирило Тур чорногорцеві. — Коли я не встою на ногах, не борони йому бранки! Махай у Чорну Гору та скажи там своїм щурам-чорногорцям, що й на Україні рубаються незгірше. Що ж ти, козаче, не нападаєш? — обернувсь він до Петра... Твоє діло нападать, а моє боронитись!

Петро почав козацький герць.

Ще, може, звіку не сходились на цих полях такі два рубаки, одної сили, одної хисти, одного завзяття. Чи встоїть же Петро против здоровенного, широкоплечого козарлюги Кирила? Той бо стоїть як буїй тур, вкопавши ноги в землю. Тільки ж і Петро був козак, не дитина: мав батькову постать і силу, ворочав важкою шаблею, як блискавкою, а хисткий і проворний, як сугак на степу.

Забряжчали, задзвонили шаблюки страшно. Що один рубне, то другий одіб'є, аж іскри летять. Леся сама себе не пам'ятала од жаху. Той стук, те звякання, тії блискавиці понад головами, усе те діялось мов у неї в серці. А чорногорець аж на коні не всидить, дивлячись на ту мономахію. Мистець він був у рицарському ділі, так йому страшенна січа побратима з Петром Шраменком не герцем, а справжнім ігрищем була.

А вони спершу повагом складали шаблюки, мов тільки примірялись; а потім усе скоріш, усе з більшим притиском давали один одному маху. То приступали, то одступали; то розмахувались з усієї сили, що аж шабля свище, то знов один одного тільки манили, а самі чигали, як би рубонуть та й закінчити зразу. І так же то обидва знали тую шермицерію (фехтунок), що ні той того, ні той того не зможе зачепити — одвічають самі шаблі. Тим часом у обох очі уже й грають, як у звірюки; щоки горять; на руках жили понабрякали, як верьовки; і вже б'ються козаки на пропаще; іскри сиплються густо, і от-от ко-

мусь погибель! Аж зразу — черк! пополам обидві шаблі. Козаки з досади покидали об землю.

— Ну, як же нам скінчити? — каже Петро: розгарячився і вже забув про мирову. — Давай боротись або стрелятись на пістолях. Нехай мені ніхто не доказує, що я не справлюсь із запорожцем Туром!

— К нечистому з борінням! — важко дишучи, каже запорожець. — Хлоп'яча забавка! Та ти ж мене й не брязнеш так об землю, щоб тут мені й содухи. А вже радніший я піти до чорта в зуби, ніж оддать тобі бранку. Не велике диво просадить кулею чоловікові голову: а є в нас, коли хочеш, турецькі запоясники, кинджали, однакі завдовжки і одного майстра. Схопимся за руки по стародавньому звичаю та й хай нам Господь милосердний одпуска наші гріхи!

Узяв у чорногорця булатний запоясник, приміряв до свого і подав Петрові. Потім схопились ліворуч та розпочали знов герць, лютий, страшніший першого.

— Ей, драгий (дорогий) побро! — крикне чорногорець, — кінчай боржій, бо вже онде погоня.

— Не бійсь, — каже Кирило Тур, задихавшись, — поки підоспіє, закінчаємо діло.

— О Боже, Спасителю! Це наші їдуть! — закричала Леся, глянувши на дорогу. А то стояла все, мов нежива, коло чорногорця, дивлячись на страшне одноборство.

Справді, по полю мчались козаки. Поперед усіх поспішав Сомко; за ним Паволоцький Шрам; за ними ще з півдесятка комонників.

Скоро виїхали з гаю, зараз загледіли на узгір'ю наших рубак. Небо вже на сході сонця почервоніло, і шаблюки блищали здалеку, як красні блискавиці. Не сумнівався старий Шрам, що його Петро укладе Тура, дарма, що Тур такий коренастий. Як же покидали козаки шаблі та взялись за запоясники, так у його душі похолонуло: не раз бо в такому одноборстві падали перед ним обидва разом. Так же й тут сталось. Доскакує Сомко із Шрамом до провалля, аж Кирило Тур із Петром дали один одному в груди так щиро, що й повалились обидва, як снопи.

Чорногорець зараз кинувсь до свого побратима, а Леся до Петра. Забула, сердешна, на той час і стид, і дівоцький сором: затулила йому хусткою глибоку рану, а

сама так і впала на його; плаче, голосить, серденьком називає. Що їй тепер і той ясний жених, і те гетьманство? Гаряча кров б'є з рани в Петруся, промочила хустку, обмиває їй руку. Якби воля, оддала б тепер Леся душу, аби оборонить од смерти козака, що так щиро одважив за неї свою жизнь. Уже й Шрам із гетьманом, об'їхавши байрак, прискочили до того бойовища, а їй байдуже; вона плаче, вона вбивається над своїм Петрусем.

— Годі, доню, — каже Шрам. — Слізьми рани не залічиш. Дай лиш ми перетягнем її поясом. Ще, може, не зовсім лихо.

А Сомко, щоб помагати Шрамові або лютувать на комишників (розбишак), він, замість того, сам давай рятувать од смерти Кирила Тура.

— Бідна, — каже, — Турова голово! Я думав, ти тільки жартуєш ізо мною, по-давньому, аж тебе справді заморочив нечистий! Лучче б мені до віку не женитись, ніж оце бачить тебе без пам'яті й голосу!

А проте йому й байдуже, що молода його розливається слізьми над іншим та взиває серденьком.

Завдання:

Опишіть двобій і чому в ті часи йшли на двобій.

ЛЕОНІД ГЛІБІВ

(1827 — 1893)



Леонід Глібів — визначний український байкар. Народився 21 лютого 1827 р. в селі Веселий Поділ на Полтавщині, в родині управителя поміщицького маєтку. Вчився спочатку в Полтавській гімназії, а пізніше в Ніжинському ліцеї. Тут він почав писати ліричні вірші і байки, які почав друкувати в 1853 р.

Глібів працював як учитель історії та географії в Чернігові й у Чернігові видавав і редагував тижневик «Черніговський листок». Тут друкував свої статті та художні твори, висловлював симпатію до селянства та критикував царську реформу 1861 р. Скоро царська влада закрила цю газету, а Глібова вислали з Чернігова і заборонили йому працювати в школах. Пізніше дістав працю завідувача Земської друкарні в Чернігові. На цій посаді він працював аж до смерти. Помер Леонід Глібів 10 листопада 1893 р.

Розпочав свою творчість Глібів у ранній молодості як ліричний поет. Його поезії «Моя веснянка», «Журба» («Стоїть гора високая...») написані під впливом творчости Т. Шевченка. «Журбу» поклав на музику видатний наш композитор М. Лисенко, і вона стала вже народною піснею.

Л. Глібів написав понад 50 творів для дітей: віршованих загадок і відгадок, жартівливих віршів.

Та широке визнання в українській літературі Л. Глібів здобув своїми байками, яких він написав багато — 107 байок. Байки були видані ще за його життя окремими збірками. Одною з найкращих байок є байка «Вовк та Ягня».

У своїх байках Глібів виступає проти кріпацтва; висміює поміщиків, які не вміли господарювати;

висміює панський суд; осуджує несправедливість, заздрість, самолюбство, лінощі, чванливість.

У деяких його байках є наука про обов'язок любити свою батьківщину («Бджола та Муха») та інші.

«Шкода, — сказала вона. —
Я рідну Україну
Не проміняю на чужину...
Мені шаноба скрізь була,
Бо я без діла не тиняюсь»...

У байках він яскраво відобразив національні риси народу, його звички, побут. Особливо гарні описи природи в байках Глібова: вони овіяні ніжністю, теплою любов'ю до української природи, до всього живого. Описуючи чарівну українську природу, Глібів поруч з нею подає похмурі умови життя нашого народу в російській панській неволі.

Байки Глібова багаті на художні засоби. Мова його творів — чиста, добірна. Його байки й досі мають велике пізнавальне й естетичне значення. Вони є найвищим досягненням української літератури XIX століття в цьому жанрі і належать до класичної спадщини української нації.

Літературна спадщина Л. Глібова складається з поезій, творів для дітей: віршованих загадок і відгадок, жартівливих віршів, байок. Також написав п'єсу «До мирового».

Запитання:

1. Коли і де народився Л. Глібів?
2. Де учився він?
3. Якою працею займався Глібів у Чернігові?
4. Як розпочав свою творчість?
5. Якими творами він здобув широке визнання в українській літературі?
6. Що відобразив Глібів у своїх байках?
7. Яке значення мають байки Глібова?
8. З чого складається літературна спадщина Л. Глібова?

ВОВК ТА ЯГНЯ

На світі вже давно ведеться,
що нижчий перед вищим гнеться,
а більший меншого кусає та ще й б'є —
затим, що сила є...
Примір недовго б показати —
та цур йому! Нащо чіпать?..
А щоб кінці як-небудь поховать,
я хочу байку розказати.

Улітку, саме серед дня,
пустуючи, дурне Ягня
само забилося до річки —
напитися водички.
От чи пило, чи ні — глядить —
аж суне Вовк — такий страшенний
та здоровенний!
Та так прямісінько й біжить
до бідного Ягняти.



Ягняті нікуди тікати;
стоїть, сердешне, та дрижить…
А Вовк, неначе комісар, кричить
(він, щоб присікається, знайшов причину):
«Нащо це ти, собачий сину,
тут каламутиш берег мій
та квапиш ніс поганий свій
у чистую оцюю воду?
Та я тобі за цюю шкоду
ти знаєш, що зроблю?..
Як муху, задавлю!»
«Ні, паночку, — Ягня йому мовляє, —
водиці я не сколотив,
бо ще й не пив;
а хоч би й пив, то шкоди в тім немає,
бо я стою зовсім не там,
де треба пити вам,
та ще й вода од вас сюди збігає…»
«Так цебто я брешу? — тут Вовк йому гукнув. —
Чи бач! ще і базікать стало…
Такого ще поганця не бувало!
Здається, ти й позаторік тут був
та капості мені робив. Тривай же!
Ти думаєш, що я забув?»
«Помилуйте! — йому Ягнятко каже. —
На світі я ще й году не прожив».
«Так брат твій був». — «Нема братів».
«Так, може, батько,
коли не дядько…
Або ж хто-небудь з ваших був…
Хіба не знаю я, не чув,
що ви усі мене б із'їли,
якби вловили?
Собаки й вівчарі твої,
усі ви — вороги мої:
од вас мені життя немає…
Ще мало я терпів?»

«Так чим же я вам досадив?» —
Ягнятко, плачучи, питає.
«Цить, капосне! Либонь не знає…
Ще й огризається, щеня!
Що ти за птиця? Ти — Ягня!
Як сміло ти мене питати?
Вовк, може, їсти захотів!..
Не вам про теє, дурням, знати!»

І Вовк Ягнятко задавив…
Нащо йому про теє знати,
що, може, плаче бідна мати
та побивається, як рибонька об лід.
Він Вовк, він пан… йому не слід…

ЖУРБА

Стоїть гора високая,
Попід горою гай.
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.
Під гаєм в'ється річенька...
Як скло, вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.
Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони,
Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко
І понесе вода.
Журюся й я над річкою...
Біжить вона, шумить,
А в мене бідне серденько
І мліє, і болить.
Ой річечко, голубонько!
Як хвилечки твої —
Пробігли дні щасливії
І радощі мої...
До тебе, люба річенько,
Ще вернеться весна;
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона!..
Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить;
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.
Як хороше, як весело
На білім світі жить!..
Чого ж у мене серденько
І мліє, і болить?
Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість... не вернеться,
Не вернеться вона!

1859

МАРКО ВОВЧОК

(1834 — 1907)



Визначна українська письменниця Марко Вовчок (Марія Вілінська) народилася 22 грудня 1834 р. в селі Єкатеринівці Орловської губернії в маєтку своїх батьків. Виховувалася в Харкові. В Орлі познайомилася з відомим українським етнографом Опанасом Марковичем, який був висланий туди на заслання за свою участь у Кирило-Методіївському братстві, і одружилася з ним. Від нього перейняла його любов до української мови та його захоплення етнографічними студіями.

Живучи з мужем в українських містах: Чернігові, Києві, Немирові, у повсякденних розмовах з народом, в його піснях і казках вона знайшла багатющий матеріял для своєї літературної творчости й опанувала українську мову так, що навіть Шевченка дивувала красою й багатством свого вислову.

В Україні Марія Маркович починає свою літературну діяльність, підписуючи свої літературні твори прибраним прізвищем Марко Вовчок. Перші її оповідання вийшли в Петербурзі 1857 р. під назвою «Народні оповідання». Ці оповідання мали великий успіх. Скоро вони були перекладені на російську мову.

Великий вплив на творчість Марка Вовчка мав Т. Шевченко. З Шевченком письменниця зустрілася в Петербурзі в 1859 р. Вона добре знала Шевченкові твори: «Кобзар» для неї був прикладом служіння визволенню України.

Писати Марко Вовчок почала перед звільненням селян із кріпацтва (1861 р.). Багато її творів присвячено життю кріпаків, зокрема життю жінок («Горпина», «Козачка», «Інститутка»). У своїх творах Марко Вовчок дала

зворушливі трагічною правдою малюнки кріпацького життя. Ставлячи перед очі усього громадянства образи соромного поневолення людини, піднесла вона голосний протест проти понижування людської гідності, проти безглуздя кріпаччини. Також в її творах кріпаки не тільки мучаться і плачуть — вони протестують і шукають способу визволитися з неволі. Її твори просякнуті любов'ю до українського народу і ненавистю до поневолювачів його.

Проза Марка Вовчка ритмічна, образна, яскрава, ніжна. Іван Франко писав, що в творах Марка Вовчка «українська проза досягла нечуваної перед тим ніжности і мелодійности».

Деякий час письменниця жила за кордоном, де і продовжувала свою літературну діяльність.

Марко Вовчок писала твори спеціяльно для дітей і молоді. Були це історичні повісті (казки): «Кармелюк», «Невільничка», «Маруся», яка була більше відома в Франції, ніж в Україні, бо була включена в підручник навчання в школі.

Марко Вовчок удосконалила українську прозу XIX століття, була першою українською письменницею, що писала твори для дітей і молоді та твори про жінку-кріпачку — в цьому її заслуга в історії української літератури.

Померла Марко Вовчок 10 серпня 1907 р. в місті Нальчику на Північному Кавказі, де її поховано.

Її творчість мала великий ідейний вплив на дальший розвиток української літератури.

З а п и т а н н я:

1. Де і коли народилася Марко Вовчок?
2. З ким одружилася?
3. Де розпочала свою літературну діяльність?
4. Коли вийшли її перші оповідання?
5. Що описує в своїх творах письменниця?
6. Як написані твори Марка Вовчка: прозою чи віршем?
7. Яка заслуга Марка Вовчка в історії української літератури?

ГОРПИНА

(Скорочено)

I.

Старий Якименко оженив сина та таку то вже невісточку собі взяв, що й не казати! Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик: і в хаті, і надворі в'ється, порядкує, господарює; і співає, і сміється, аж геть чути її голосочок дзвінкий.

Народилась дівчинка у них. Так то вже кохає та пестить Горпина свою первинечку і з рук не спускає: аби прокинулась, аби поворухнулась — вже вона й коло колиски: цілує, і колише, і співає над нею.

На панщину поженуть — дитинку за собою несе та вже й моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки.

Ото було молодиці й жартують:

— А що, — кажуть, — ваша дочка, Горпино?

Вона й почне:

— Та вже всміхається, сестриці-голубоньки, і рученятка до мене простягає: вже знає мене, ні до кого не йде — тільки до мене. Свекор бубликом манив — не хоче. І в долонечки вже плеще. Вийду я з хати та з-за дверей дивлюсь, а воно й водить оченятками — шукає мене.

— Розумна, розумна зросла, — кажуть, — готуй, лишень, посаг та рушники — хутко й свататимуть.

А дівчинка, справді, як та квіточка розпукується, — таке славне дитяточко, веселе й здорове, ніврокy.

II.

У ту пору помер наш старий пан; почав молодий господарювати. І старий був недобрий, а цей такий лихий, що й не сказати. Так людей жене — гірш, як тих волів. Оце три дні панські будем, а четвертий за подушне, а п'ятниця й субота — якісь толочні повидумували. А яка толока? Не то страви, а й хліба не дають. День при дні робимо. Перше все сподівались — молодий пан буде добрий, та й діждали собі доброго! Він був не дуже багатий, а жити пишно, в розкоші великій хотів, по-панському. Що йому до того, що люди було на ниві падають.

Він собі то коней заведе таких, що як змії, то коляску купить новеньку, то в місто поїде — там стратиться. А нам іще було кажуть сусідні панки: «Десь у вас тепереньки пан добрий. Так то говорить, що аж лихо. Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, невідь що. Десь його мудро вже навчено».

А це справді — перше говорив, що й хати нові поставлю, у три віконця, а потім то й старі розвалились. Може, його на добре і вчено, та, мабуть, панську істоту не переробиш.

Усе село як за стіну засунулось, такі смутні усі, що сумно й глянуть. Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою та й за громадське лихо забуває. Та не минула і її лиха година. Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не врадить. Бігав старий свекор до лікарки — нема дома, та навіть і з молодиць нема нікого: усі на панщині. Далі й за Горпиною прийшли:

— Чому не йдеш?

— У мене дитина нездужає, — каже вона плачучи.

— Панові треба робити, а про твою дитину байдуже.

Мусіла йти. Узяла дитинку, обгорнула та й пішла. А воно, бідненьке, кричить та кричить. Дійшли: пан стрічає сам, такий гнівний. Почав її словами картати, а дитиночка на руках так і пручається — кричить. Пан іще гірше розгнівався:

— Геть ту дитину, — гукнув, — геть! Треба мені робити, а не з дитиною панькатись.

Звелів десятникові додому однести.

— Ой, паночку, голубчику, — благає його Горпина, плачучи, — нехай же я хоч однесу сама. Паночку мій, будьте милостиві! Це моя дитина єдина!

— Неси, неси, — каже десятникові, — а ти роби діло, коли не хочеш кари здобути.

Понесли дитину полем, і ще довго Горпина чула дитячий плач, жалкий та болізний; далі все тихше, а там зовсім затихло...

Як вона уже там робила цей день, — увечері прибігла додому, аж дух їй захватило:

— Дитинко моя! Донечко! Чи ви ж доглядали її, батеньку? Скажіть же бо, що й як?

— Та годі побиватись, дочко, — каже старий свекор, — втихла трохи.

Та не надовго: уночі прокинулась знов та ще гірше страждає, аж горить. Радилась Горпина з бабами — нічого не врадили, нічого не помогли. А тут день уже починається, треба на панщину йти. Згадала Горпина, що чула колись — як дитина не спить, то настояти макові головки на молоці та й дати випити. Так вона й зробила. «Нехай воно хоч одпочине — не мучиться», — думає. Як дала їй, дитина зразу й утихла, засипати почала та так кріпко заснула, і не здригнулась, як крикнув десятник на ввесь голос:

— На панщину!

Положила Горпина дочку в колисці, поцілувала і пішла плачучи.

III.

Як там її лаяли, як на неї сварились — і не слухає, аби їй до вечора діждати. Перемучилась день. Біжить вона додому, біжить... Убігла в хату: тихо й темно.

Вона до колиски, за дитину — дитина холодна лежить: не ворухнеться, не дише.

— Тату! — крикнула.

— А чого, дочко, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спить і досі.

Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й завмерла. Старий знов задрімав.

— Світла! Світла дайте! — скрикнула. — Тату! Світла!

Старий викресав огню.

«Що це з нею подіялося?» — думає, та як засвітив, глянув та й прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла, і страшно дивиться, а на руках у неї мертва дитина.

— Дочко, — промовив старий, — дочко!

— А що, — одмовляє, — бач, як помоглося. Затихла моя дитина — не кричить.

А далі як заплаче, як затужить, — де ті й сльози беруться. Так ллються струменем.

Почули люди, прибігли, говорять, умовляють. Вона як і не чує, і не одірвуть од дитини. Чоловік ходить сам як не при собі; свекор аж занедужав.

Стали похорон ладити. От уже й домовину принесли новеньку, всипали квітками пахучими та зіллям.

— Горпино, — кажуть, — дай дитину.

Не дала. Сама обмила її й положила. Час уже й нести, а вона стоїть — дивиться. Люди до неї говорять — не чує, не слухає.

Одвели якось, узяли й понесли. Глянула вона тоді вперше навкруги і собі пішла. Куди люди не ступлять, і вона слідком за ними, за тою домовинкою; іде — словечка не промовить. А як стали хована — так і кинулась за дитям у яму. Ледве вхопили її та принесли додому, мов неживу.

Хворіла вона тяжко тижнів із три. Якось одужала, та розум не вернувсь. Така вона якась — не при умі. Цілісінький день ходить мовчки та городній мак збирає, а спитати — нащо? «А це, — каже, — для моєї дитини».

Взимку вона плаче: «Нема квіток. Чим мою донечку рятувати?»

Аби почала перша маківочка бриніти, вже й угледить і зараз вирве й любується нею, не натішиться. То ще діло робить, поки рається, а тільки зацвітуть маки в городах, вона й хату покине і не вийде з тих маків. Ідеш понад городами, то й бачиш: сидить між повними маківками в білій сорочці, гарно убрана, у намисті й сама ще молоденька, — тільки бліда, як сніг; сидить та перекидається маківочками і всміхається, як дитина... А маки процвітають і білим, і сизим, і червоним квітом повно.

ЖУРНАЛ «ОСНОВА» — ЦЕНТР ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ

В 60-х роках XIX століття українське літературне життя гуртувалося кругом журналу «Основа», що його в 1861 р. почав видавати Василь Білозерський у Петербурзі. Тут друкували свої твори П. Куліш, Марко Вовчок, Олекса Стороженко та інші письменники.

Олекса Стороженко (1805 — 1874)

Був військовим старшиною, нащадком стародавнього роду. Писав оповідання. В найбільшому його творі «Марко Проклятий» вивів постать леґендарного грішника, якого й пекло прийняти не хотіло. В оповіданнях, як «Дорош», «Матусине благословення», «Спомини Миколи Коржа», автор використав різні спогади про часи Запорізької Січі і давніх запорожців.

Степан Руданський (1833 — 1873)

Був лікарем в Криму. Свою літературну творчість розпочав романтичними балядами: «Вечорниці», «Тополя», «Верба», «Розмай», побудованих на народних віруваннях.

Писав ліричні поезії, історичні поеми («Олег Віщий», «Мазепа», «Полуботок»), легкі дотепні жарти, так звані «співмовки» («Окуляри», «Циган із хроном», «Не мої ноги» та інші). Руданський зладив також переклад «Слово о полку» й Ґомерової «Іліади».

Ганна Барвінок (1828 — 1911)

Була дружиною П. Куліша. Ганна Барвінок написала низку гарних оповідань із сільського життя («Восени літо», «Лихо не без добра»,

«Русалка» та інші), використовуючи в них казкові мотиви й переплітаючи їх піснями.

Пожвавлене українське літературне життя мало свій вплив і на культурні центри України. У Києві молоді ідеалісти, студенти Київського університету з великим запалом кинулися до праці для добра українського народу. Цей рух польські аристократи й московські публіцисти зневажливо називали «хлопоманією». «Хлопомани» заснували недільні школи і видавали книжки для народних потреб, так звані «метелики». До ряду «хлопоманів» належали також поляки, що вважали за свій обов'язок працювати для того народу, серед якого жили. Визначне місце серед них займали Тадей Рильський, Володимир Антонович, Павло Свєнціцький.

В 1863 р. Росія видає наказ закрити недільні школи, забороняючи ширити освіту. Цей закон («указ») проти української мови й літератури зветься «Валуївський» від імени міністра Валуєва, який висловив, що ніякої української літератури «нє било, нєт і бить не может».

Тоді українські письменники пересилають свої твори до Львова, що в той час належав до Австрії, і друкують їх там.

Запитання:

1. Що було осередком українського літературного життя в Петербурзі в 60-х роках XIX століття?
2. Хто видавав журнал «Основа» і чиї твори друкувалися в нім?
3. Що використовував у своїх творах Олекса Стороженко?
4. З чого складається творчість С. Руданського?
5. Як називали студентів, що кинулися до праці для добра українського народу?
6. В котрому році видано «Валуївський указ» і що він означав?
7. Яку діяльність розвинули «хлопомани»?

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

(1833 — 1873)

ОКУЛЯРИ

Розходився мужичок
Аж ґвалт дякувати,
Та їдна йому біда!
Не вміє читати.

До граматки б — та куди,
Не того він хоче.
Він гадає чим другим
Просвітити очі.

Не вміє ж так старий дяк
Стрічки розібрати,
Окуляри ж як візьме —
То куди читати!

«Отак і я заведу
Кондаки й тропарі,
Тільки піду та куплю
Такі окуляри».

Пішов мужик до крамниці,
Різні вибирає...
Що на очі накладе,
То все не читає.

Далі соті з носа зняв,
Об землю ударив,
Розплатився та й пішов
Сам без окулярів.

І на проводи сказав
Хрещеному люду:
«Окулярів не купив
Та й дяком не буду».

1859

БАБА В ЦЕРКВІ

Прийшла в церкву стара баба,
Свічок накупила;
Де була яка ікона,
Всюди поліпила.

Іще пара остається,
Де їх приліпити?..
«Ага! — каже, — пошукаю
Святого Микити!»

Найшла баба і Микиту —
Святий чорта ціпить!..
Баба йому їдну ставить,
Другу чорту ліпить...

Видять люди й розважають,
Щоби не ліпила:
«Що ти, бабо, — кажуть, — робиш?
Та ж то вража сила!..»

Але баба обернулась:
«Не судіте, люди!
Ніхто того не відає,
Де по смерті буде...

Чи у небі, чи у пеклі
Скажуть вікувати,
Треба всюди, добрі люди,
Приятеля мати».

1858

ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ

(1834 — 1888)

Юрій Федькович, один з найбільш талановитих письменників того часу, народився 8 серпня 1834 р. в м. Сторонці-Путилові на Буковині в родині шляхтича. Літературну діяльність Федькович розпочав, перебуваючи на службі в австрійській армії. Перші свої поезії писав німецькою мовою, що була тоді в Буковині мовою школи й уряду, а після знайомства з «Кобзарем» Шевченка почав писати українською мовою.

Перший вірш написав українською мовою «Нічліг». Перша збірка його поезій вийшла 1862 р. у Львові.

Федькович належить до найвизначніших українських ліриків.

Дуже гарна є низка його ліричних поезій під назвою «Окрушки». Гарні також його більші поеми: «Довбуш», «Король Гуцул», «Празник у Такові». Збірку оповідань Федьковича видав Драгоманів у Києві в 1876 р. Кращими з них є: «Серце не навчити», «Люба-згуба», «Опришок», «Дністрові кручі», «Безталанне закохання», «Сафат Зінич». У своїх оповіданнях Федькович оспівав красу гуцульських гір та палкі почування їх мешканців. Гуцули виступають у них гарно прибрані, із сильно підкресленими рисами лицарської сміливости, відваги, посвяти.

Крім поезій та оповідань, писав Федькович драматичні твори: оригінальні «Довбуш», «Керманич» та переробки. Редагував також газету «Буковина».

У перших його ліричних поезіях головним змістом є «жовнярське життя», тобто тяжке життя й туга за домом вояків-новобранців.

Юрій Федькович виявив силу й оригінальність літературного таланту. Федькович — великий мрійник у житті й поезії, обдарований буйною уявою, займає в українській літературі окреме місце, як співець шумливих

гуцульських борів, запашних полонин, мрійливої трембіти та «кривавої гуцульської слави».

Творчість Федьковича мала вплив на інших письменників Буковини, як, наприклад, на двох братів Воробкевичів. Сидір писав під прибраним ім'ям Данило Млака, а Григорій — під псевдонімом Наум Шрам.

Запитання:

1. Де народився Юрій Федькович?
2. Коли почав писати твори українською мовою?
3. Що описує автор у перших його ліричних поезіях?
4. З чого складається літературна спадщина Федьковича?
5. Що виявив Федькович у своїх творах?
6. До яких літературних родів належать його твори?

ДОВБУШ

Гей, ци чули, люди добрі,
перед ким то звірі стигнуть,
А за ким то молодиці,
а за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава,
то капітан на Підгір'ї,
Красний, красний як царевич,
двадцять років і чотири.
Хлопців тисяч йому служит,
поклонися йому, крале,

На той топір його ясний
клали німці много стали,
А на тії порошниці
били угри злота много,
А той ремінь більше вартий,
як удвоє царства твого.

Ясна нічка в Чорногорі,
місяць світит, місяць мріє,
А капітан ходит сумно,

його серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестит,
ні кресак не обзирає.
Ходит, ходит по долині,
клонит голов та й думає.
Онде хлопців тисяч двісті
полягали по убочі...
Гей, які ж бо буйні, жваві,
а які в них бистрі очі!
Бо води вони не пили,
хіба кров та буйні вина;
Хліб їх білий не годує,
лиш жуброва солонина.

Добрий вечір, красна Дзвінко,
отвори, пусти до хати!
Сім сот хлопців є зо мною,
а вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота,
ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити,
отвори нам лиш, небого.

«В мене двері тисовії,
не опришкам до розлому!»
«Що ти кажеш, гей, гадюко!» —
гукнув Довбуш гірше грому
Та ухопив за одвірки:
як солома все ся крушит,
Двері впали серед хати, —
а набій тут в уха глушит.

Ей, набою ж ти зрадливий,
ей, набою голосненький!
З капітана кровця ллється,
впав капітан молоденький.
Впав, вже більше не всміхнеться,
кров гаряча трави росить,
А капітан кличе хлопців,
бо конає, та їх просить:

«Як я, браття, вже загину,
то зложіть мня на топори,
Занесіть мня в сині гори,
там, де люди не заходять,
Там, де пташки не співають,
там мене ви поховайте,
Хай ляхи гробу не знають!»

САФАТ ЗІНИЧ

Я собі вже не раз отак сиджу та гадаю: як то, бідний світе, деякого сердешного рекрута б'ють та глузують при тій науці! А мене було і пальцем ніхто не кивне, не то що. Але ж бо я і бравсь швидко тої муштри! Було капраль мені ні покаже, а я вже так і вдав. А пан майор наш і розсудили:

— Тобі, — кажуть, — не при вербецирці (вправі) маятись; скоро по обрихтунку (вивченню) підеш до полку. От і пішов. Наш полк стояв аж у Банаті, далеко. Трохи не два місяці машерували, поки зайшли.

Мене дано до ґренадирів, до першої компанії, до третого цугу (чети), що по кватирах собі стояв. А добрі кватири мали! Все в сербів; багачі, знаєте. Туда ситні (урожайні) краї, не такі, як у нас, чи що.

А мені звелів капраль іти на кватиру з одним старшим жовніром, Сафат Зінич звав ся. Господи, що за вояк пишний з него вдав ся! А що вже гордовитий був, то й не сказати: справдешний буковинчик. Я було аж його бояв ся, неначе якого офіцера, чи що. Такий то він був, отсей Зінич; і в очі му важко тобі подивитись.

А ми мали кватиру ув одної удови. Славили, що колись то вона багачка була, да на старості літ довелось збідніти. Слабовита була — уводно лежала. А діточок не було в єї, лиш одна дівчина, Марта звала ся, молоденьке та плоховите собі, знай, та співушечка в лісі. Як було глянеш в очиці єї тихонькі та благонькі або в личко бліде, замучене, то тільки що не зомліє; така вже безталанночка собі була!

У вдови жили ми, як у своїй рідні! І хліб нам був один, і сіль не ховав ніхто з-перед нас. Сафат було і дров купить (він мав, знаєте, гроші ще з дому), і скорóму (товщі) устарає, що треба. Дуже бідну удову жалував. А я вже і дров утну, і води внесу, і скрізь покутаю (попрячу), як треба, щоб то, знаєте, на дівчину легше. А вона, моя рибочка, було аж плаче: «Чи отсе вас, — каже, — Бог з неба до нас, бідних, послав, чи що?»

Зразу ще, як ми там були на кватирі, то ходив один молоденький сербинчук, Янко звався; хороший парубок дуже. А що вже любила його наша тихонька Марта, то, мабіть, і в співанках нема так. Як го було одного вечора не видит, то і вечеряти не ме і виплаче любі свої оченята, аж нам їй жалко стане. А они були заручені з собою, бо там,

знаєте, така вже установа, що два або три роки перед-дом собі слово дають, а відтак аж побирають ся.

А Янко ходив, що ходив, а далі і приостав ходити. Переказував, що вибираєсь за Дунай в купецтво. Нарешті вже і не прийшов. Поїхав, мабіть.

Одної днини йдемо ми від бефелю (збірки вояків), аж чуємо: на нашій кватирі гомін. Прибігаємо, аж тут уже всі сусіди порають ся коло сердешної Марти, що вже мертва на полі лежить, мов та щебетушечка убита. Ми зараз стали і питати, що отсе таке за лишенько подіялось, відколи ми з дому. А люди всі якраз нам і відповістили:

— Янко, — кажуть, — відослав єї перстень; висватав собі другу, багачку, у Василя Карадіча, коли знаєте.

— Чи так? — каже Сафат, а сам унурив соболі свої очі в землю. Нічого більше не сказав. Третої днини поховали і Марту, і стару, а самі пішли на иньшу кватиру.

У дві неділі по тім гуки по селу. Карадіч дочку оддає, а Янко ходить з дружбами хата до хати та збирає собі бояри, спрошує гості на весілє.

Увечір збираєсь і Сафат.

— А ви куди оце? — питаю.

— На весілє, — каже, — іди принеси мені доброго вина відро та колач! — а сам кинув мені червінця.

Я побіг. Приходжу, а Зінича вже нема, пішов. «Що тут робити?» — думаю собі. Беру вино та біжу за ним. А у Карадіча ні крик та ні ґвалт на подвірю.

А там що таке? — питаю у людей.

— Сафат Зінич застрелив молодого, — оповідають. Я закаменів. — А де ж він? — кажу. — Пішов сам до гарешту, — кажуть.

Убрали гарештанта в зелізо та оддали в катуш.

Осудили на сердешного десять рік тяжкої неволі. Я проводжав го аж за місто, да так ми уже жаль!

— Братіку, камрате (товаришу) мій дорогий та любий, чого ви оце так марне пропадаєте?

— За правду, товаришу! — промовив, як у дзвін вдарив, а сам ні ся скривить.

Жовняр раз був.

Завдання:

Опишіть, що спонукало Сафата Зінича до вбивства.

ЕМСЬКИЙ УКАЗ

Валуївський указ (1863 р.) спричинив застій у розвитку української літератури. Тільки в 70-х роках починається помітне оживлення українського наукового життя. Громада визначних науковців взялася досліджувати українську етнографію, історію, мову. Їздили по містах і селах України і записували від людей пісні, перекази, повір'я, звичаї, ношу.

Павло Чубинський, автор слів гимну «Ще не вмерла Україна», у ділянці етнографії багатство зібраного матеріялу видав у сімох томах дуже цінних «Трудів». Крім цього, появилися збірники: чумацьких пісень (Івана Рудченка), переказів (Михайла Драгоманова), казок (Анастасія Рудченка). Появляються праці на полі історіографії, мовознавства.

Щоб припинити цей розвиток, Росія видає «указ» проти української мови й українського письменства, званий «Емський», бо підписав його цар Олександер II в Емсі (Німеччина), перебуваючи на відпочинку, 17 травня 1876 р.

На основі цього розпорядку не вільно було допускати у межі російської держави будь-яких українських книжок, що вийшли заграницею, або друкувати в границях російської держави українською мовою не тільки оригінальні та перекладні твори, але навіть тексти під музичними нотами. Заборонялися будь-які сценічні вистави чи лекції українською мовою.

Тільки в 1881 р. розбиті наукові сили об'єдналися навколо журналу «Кіевськая Старина» (1882 — 1906), в якій наукові праці, статті появлялися московською мовою, твори красного письменства, щоправда — українською, але обов'язково московським правописом.

Центром українського культурного життя став Львів. Поруч інших культурних установ постало у Львові заходами придніпрянських українців у 1873 р. Товариство ім. Шевченка (пе-

ретворене на Наукове Товариство ім. Шевченка в 1892 р.), що впродовж свого існування поклало дуже великі заслуги для розвитку української науки. В Галичині стали виходити також різні літературні журнали, в яких уміщували свої твори не тільки письменники Галицької України, але й придніпрянські. З таких часописів згадаємо «Правду» і «Зорю» та журнали «Літературно-науковий Вістник» і «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», що збагатили українську науку цінними працями з обсягу українознавства.

Запитання:

1. Що настало в Україні після Валуївського указу?
2. Коли знову почало розвиватися науково-літературне життя?
3. Над чим працювали науковці 70-х років XIX століття?
4. Хто видав великий збірник етнографічних матеріялів?
5. Коли був виданий «Емський указ» і що він значив?
6. В якій мові появлялися статті в журналі «Київськая Старина»?
7. Де зосередився літературний рух?
8. Яке товариство засновано у Львові, для чого і коли?

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

(1838 — 1918)



Народився 13 листопада 1838 р. в старій священичій родині в містечку Стебелеві над річкою Россю, серед чудової поетичної природи. Вчився Левицький у Богуславі й Києві. Перша його повість «Дві московки» появилася в львівській «Правді» 1868 р.

Як учитель гімназії (середньої школи) перебував Левицький у різних місцях України, й це дало йому змогу придивитися з різних боків до життя українського народу. Останні роки життя провів у Києві, де й помер у 1918 р.

Левицький, що прийняв у літературній праці псевдонім Нечуй, здобув собі ім'я гарними повістями з широким, всебічним малюнком українського національного життя. Ні один письменник перед ним не змалював таким широким почерком всієї картини народного горя й народної радости.

Писав повісті («Гориславська ніч», «Микола Джеря», «Бурлачка», «Кайдашева сім'я», «Не той став», «Причепа», «Хмари»), драматичні твори («Маруся Богуславка», «На Кожум'яках»), розвідки наукового характеру («Світогляд українського народу») та видавав книжки для народної освіти.

У «Хмарах» замкнув Левицький багатий зміст українського народного життя, пересунув перед очима читачів ряди представників різних шарів української інтеліґенції, проаналізував взаємини української інтеліґенції з московським народом, заговорив про потребу власної школи, затримався на відносинах освічених кіл селянства, випоетизував красу української природи, виідеалізував тихий домашній побут.

Нечуй-Левицький є творцем української побутової повісти. Схопив він народне життя з різних боків і дав широкий, всебічний малюнок українського побуту з реальною правдою малюнку, — в тому й його значення. І. Нечуй-Левицький — письменник-реаліст.

Запитання:

1. Де й коли народився І. Нечуй-Левицький?
2. Що дало йому змогу придивитися з різних боків до життя українського народу?
3. З яким твором він вступив на літературне поле?
4. Що було основою його повістей?
5. Чим вважають Левицького в історії української літератури?
6. З чого складається літературна спадщина автора?
7. Який твір називається повістю?
8. Що він виявив у своїх повістях?

МИКОЛА ДЖЕРЯ

(Виїмок з повісти)

Другого дня (після весілля) тільки що зійшло сонце, Джерина сім'я вже й пообідала й вийшла на панщину; батько з сином пішли на панський тік молотити, а мати з невісткою пішли панські коноплі тіпати.

Тік був, як звичайно на селах на Україні, за панським садком в кінці села і вганявся далеко в поле під гору, обкопаний ровом, обсаджений високими розкішними тополями та осокорами. Ввесь тік, більше як на півверстви, був заставлений скиртами: десять довгих-предовгих скирт пшениці стояло вподовж току; десять менших скирт жита стояло впоперек; скирти ярини, довгелецькі ожереди соломи тулились по закутках, неначе дрібні вівці між здоровим товаром.

День був ясний, сонячний та теплий. Починалось бабине літо. Надворі стояла суша. Небо синіло, як літом...

Чоловіки стояли рядками на скиртах, хапали снопи з довгої верстви й скидали додолу на тік.

На току гуменний одлічував снопи для кожного молотника. Довгими рядками стояли молотники на току, наче закопані по пояс у жовтій соломі, і махали ціпами. Ціпи блискали на сонці. Курява стояла над током, неначе починалась пожежа.

Микола молотив поруч з батьком.

— А що, музико! Вигравай ціпом після свого весілля! — жартували чоловіки з Миколою.

Микола глянув на незліченні скирти, задумавсь і спитав у батька:

— Нащо то одному чоловікові так багато хліба? Господи! Чи вже ж він поїсть оце все?

— Ти б, сину, мовчав. Дивись, он недалеко стоїть гуменний: він почує та ще й панові за це викаже. Це ж відомий на селі викажчик.

— Коли б нам, тату, хоч десяту частку однієї скирти! Ото ми були б щасливі! — знов промовив Микола.

— Ой, сину, мовчи лишень! Борони Боже, як пан довідається про твої слова.

Микола замовк, а його думка не замовкла. Як він був парубком, такі думки і в голову йому не приходили; тепер він мав жінку, і як йому бажалось, щоб Нимидора була щаслива, щоб і він був щасливий і заможний та робив сам на себе, а не на чужих багатющих людей.

Зараз же за током, коло самого панського садка молодиці на сонці били на бительнях і тіпали коноплі. Між ними Микола впізнав Нимидору, пізнав її по високому зросту, по новій квітчастій хустці на голові. Йому заманулось піти до неї, хоч ласкаве слово промовити, хоч подивитися на неї, та гуменний стовбичив над душею. Ондечки виїхав сам пан Бжозовський на коні, в чоботях із блискучими довгими халявами, з батогом у руці, в чорному картузі на голові.

— Коли ми, тату, перемолотимо оці скирти? — знов спитав Микола.

— А тоді, як помремо, — сумно одказав батько, — а як ці змолотимо, то Бог уродить другі, може, ще довші.

Микола задумався і з усієї сили так уперіщив снопа, що рипиця луснула і бич одскочив.

— Ану, синку, ціпом батька по лисині, — загукали молотники, сміючись.

Старий Джеря і Микола ледве встигли змолотити свою частку до вечора. Ввечері Нимидора з Джерихою принесли в ряднах одважене панське прядиво. Кожній молодиці, дівчині, навіть дівчинці пани накидали прясти на зиму по два півмітки. Як не ставало прядива, то молодиці мусіли докладати свого.

В довгі зимові вечори та вдосвіта в Джериній хаті палали тріски та трусок на припічку в челюстях. Коло печі Джериха та Нимидора сиділи й пряли панське прядиво. Микола стояв коло лежанки й м'яв ногами коноплі. Порох од конопель, од мичок тягся в комин, неначе дим. Молода Нимидора пряла й співала. Вона була зовсім щаслива: теперечки вона вже не наймичка, живе в своїй хаті. Пісня сама наверталась їй на думку.

Микола кинув коноплі, сів на лаві і задумався; він думав про те, нащо його Нимидора повинна прясти не собі й йому на сорочки взимку, а комусь іншому...

Минула зима. Настало літо, настали й жнива. Почалась спека. Жито, пшениця й овес — усе разом поспіло й

присохло. Люди вкрили панський лан і хапали панське жито, а людське стояло на пні. На панському лану вже стояли полукіпки довгими рядами; на людському полі не видно було ні снопа.

Микола з батьком одбули три дні панщини, а на четвертий пішли жати своє жито, не вважаючи на те, що осавула звечора знов загадував на панщину, на згінні дні; ті згінні дні, що вся громада повинна була одробляти то за чередника, то за титаря, котрі були вольні од панщини, то за якийсь, вигаданий паном, шарварок, — пан одклав на жнива, коли було й без того багацько роботи. Людське жито вже сипалось, а осавула все загадував на панщину на панський лан, щоб хапати жито та пшеницю.

Микола, замість панського лану, вийшов на своє поле; він зустрівся з людьми і тих намовив жати своє жито. Тільки що вони заняли постаті, од панського лану на коні вже катав до них осавула.

— Чому ви не йдете на лан, сякі-такі? — крикнув осавула.

Всі мовчали; Микола обізвався:

— А тим, що ми вже одробили панщину, — сказав він.

— А згінні дні хіба забув? — знов крикнув осавула і знов налаяв Миколу.

— Згінні дні одробимо восени: он подивись лиш! Наше жито вже сиплеться; через день, через два воно вже вклякне! — промовив Микола.

Всі женці стояли мовчки; в їх руках наче заклякли жмені жита та серпи; всі поглядали то на осавулу, то на Миколу.

Осавула замахнувсь на Миколу нагайкою. Микола одскочив в жито, піднявши серп угору. Осавула круто повернув коня й покатав на панський лан.

— Боже мій Милосердний! — промовив старий Джеря, — що оце ми наробили? Буде ж тепер нам.

Декотрі чоловіки дов'язували снопи, декотрі рушили до панського лану. Коли це на полі з'явився, ніби птиця, панський баский кінь; на коні сидів сам пан Бжозовський і лупив коня батогом. Осавула ледве встигав бігти за ним і немилосердно толочив жито.

Всі люди стояли як укопані, познімавши шапки. Бжозовський прикатав, крикнув, як несамовитий, на людей, кинувсь до Миколи й почав періщити його бато-

гом. Всі люди позабирали клунки з хлібом і поплентались на панський лан. Пан звелів привести їх усіх ввечері на економію. На економії їх усіх вибили різками: вибили й Миколу, вибили навіть старого Джерю перед його очима.

Микола вийшов за панський двір і люто показав кулак, обернувшись до панського двора; старий Джеря йшов, низько похнюпивши голову. Обидва вони мовчки пішли додому. Дома вони розказали за все Джерисі і Нимидорі. Мати й невістка почали плакати.

Пишно викотився повний місяць з-за гори й освітив ясним світом Вербівку. Всі верби було видно, як удень. Надворі стало ясно, хоч голки визбируй. Сім'я повечеряла й сиділа мовчки на призьбі.

— Ходім, Нимидоро, жито жать! — промовив Микола, — а ви, тату й мамо, лягайте спати. Як пропаде жито, що ми будемо їсти зимою?

Нимидора встала, знайшла серпи; і вони обоє рушили на поле. Все поле жовтіло проти місяця, як удень. Все тіло в Миколи боліло й щеміло, боліла й душа його, але він мусив гнути спину. Нимидора кинулась на жито з серпом, як вогонь на суху солому, і так працювала, так швидко жала, як вогонь швидко їсть суху солому.

Високо покотився місяць на небі. Микола з Нимидорою склали два полукіпки жита й повернулись в село.

Од того часу пан мав на прикметі Миколу й звав його бунтарем. Осавула не раз кричав на Миколу, що він бунтує всю громаду в селі. Сам Микола дуже змінився: бувши парубком, він сміливо дивився всім в очі, був веселий, говорючий, любив часом пожартувати; тепер він похнюпив голову, рідко сміявся, перестав жартувати, а часом було як кине на кого жартівливим словом, то ніби вогнем пече. Він зненавидів свого пана.

Панський хліб був уже вижатий. Все поле було вкрите копами та й стайками, як небо зорями, а людський хліб стояв, похилився і навіть уже сипавсь.

Зібрав Джеря свій хліб, половину склав у стіжок, а половину змолотив на харч. Прийшов шинкар за грішми. Джеря мусив везти хліб на базар, продати й заплатити йому, щоб викупити кожуха, а тут треба було годувати панські качки. Весною на економії пан роздавав на кожну хату

по двадцять качиних яєць, а восени кожна молодиця повинна принести на економію двадцять качок. На качку давали з економії по гарцеві зерна; але качка за літо здохла б, а не прохарчувалась би тим гарцем. Люди мусили годувати качок своєю пашнею. Настала осінь. Нимидора почіпляла за ніжки на коромисло десять пар качок і однесла на економію.

Восени Нимидора мала вже дочку, Любку. Третього дня породілля вже встала з постелі й поралась коло хати. Старий Джеря й Микола були на панщині. Проз двір їхав конем осавула, заглянув у двір і вглядів на дворі Нимидору. Він зіскочив з коня і вбіг у двір.

— А чом ти, суча дочко, оце й досі не виходиш на панщину? — крикнув осавула й ударив Нимидору нагайкою по спині.

Нимидора крикнула й залилась слізьми.

— В мене родилось дитинча. Це ж сьогодні тільки третій день, — ледве промовила крізь сльози.

Осавула схаменувсь і крикнув:

— Гляди ж мені, щоб завтра вийшла на леваду обшморгувать буряки-висадки!

Породіллям пани давали тільки три дні вольного часу до одужання, а четвертого дня вже гнали їх на панщину до легшої роботи.

Ввечері прийшов Микола. Нимидора показала йому синяк на спині. У Миколи запеклось серце, а в душі заворушилась думка помститись за себе, за батька, за Нимидору.

А тут саме настав час платити подушне. Батько з сином думав, думав, де б то взяти грошей, і надумав продати кабана, що годували к Різдву. Продали кабана, а самі зостались без сала й цілі м'ясниці їли пісний борщ та пісну кашу, неначе в піст.

Настав великий піст. Одного вечора старий Джеря прийшов з панського току та й звалився. В його нічого не боліло, але уся його сила, хто його зна, де й поділась. Тонка сила стала ще тонша; сухе лице стало ще сухіше. Очі позападали дуже глибоко, а обидві руки по самі кісточки так трусились, що він не міг нічого держати в руках. Важка робота виссала в його сливе всю кров. Він лежав на печі та все дивився на стелю, широко розплющивши очі. Пролежав він тиждень, навіть не стогнав, а лице в його стало ніби припадати землею.

Микола пішов до батюшки й просив висповідати старого. Батюшка прийшов, висповідав Петра й побачив, що він захляв. Тоді звелів йому їсти скоромне.

— Батюшко, хіба у мене душі нема, щоб я в піст їв скоромне. Гріха боюся.

В чистий четвер вмер, наказуючи синові робити мовчки панщину...

Вся його сила пішла на чужу користь, в чужу кишеню, — на дорогі оксамитові сукні та золоті сережки панії Бжозовській, на дорогі наїдки та напитки, на дорогі панські примхи та витребеньки.

В Велику П'ятницю поховали старого Джерю. Сім'я їла паску з слізьми. Микола ще більше зажурився, бо за померщого батька треба було платити подушне як за живого, доки не вийде нова ревізія.

Настала пишна та тепла весна. Зеленіли верби в березі, зазеленіла трава на левадах. Джерин садок заквітчався білим цвітом. Все цвіло та зеленіло, тільки Микола ходив сумний та невеселий.

Він ввійшов у хату, сів за столом, підпер голову долонею та все думав.

— Чого ти, сину, журишся? Дасть Бог хліб, то ми якось-таки оплатимось. Ти б, сину, пішов до Києва, поки не настала робота в полі, та помолився Богу. Може б, нам Господь послав талан та добрий врожай на полі, — вговорювала мати сина.

— Не піду... нічого не вимолю...

— Свят, свят, свят! Господи Милосердний, що це ти верзеш? Схаменись лишень та подумай, що ти бовкнув? Тим то нам Господь долі не дає, що ми таке верземо та Богу не молимось! — промовила Джериха та й перехрестилась.

Микола ввійшов у хату, достав з полиці Псалтир, розгорнув і почав читати. Псалтир здавався йому темнішим од темної ночі: він не знайшов у йому поради й одповіді на свою важку думу, згорнув його й мовчки поклав на полицю.

Од того часу Микола почав часто задумуватись. Мати чіплялась до його, питала його, що в його болить, і вже хотіла йти на пораду до знахурки.

— Ні, вже, мамо, не поможуть мені знахурки, — одказував він матері. Тільки Нимидора своїми піснями, веселими словами та чорними бровами трохи розважала його.

Настали жнива. Хліб не дуже вродив. Пан почав знову одлічувати згінні дні, шарварки саме в жнива, а не восени. Микола вмовляв людей не йти на ті згінні дні та мерщій хапати свій хліб з поля. Осавула розказав панові, що Микола Джеря знов бунтує народ. Бжозовський нахвалявся оддати Миколу в москалі. Та звістка дійшла до Джерихи.

— Сину, не зачіпай лиш ти осавули, не дражни пана! — благала мати Миколу. — Ти знаєш, що ми панщинні люди; пан зробить з нами, що схоче, і вволить свою волю.

— Як же його не зачіпать, коли він ніби знущається над нами. Я б радніший мовчати, але ми пухнемо з голоду, а він такий гладкий, що в свою шкуру не потовпиться.

— А що ми робитимемо, як він оддасть тебе в москалі? — сказала мати.

— Не діжде він того! — крикнув Микола, й його очі заблищали, неначе хто кинув двома іскрами, — як у того вовка.

Микола змовився з кількома чоловіками тікати з села на далекі сахарні.

ПАНАС МИРНИЙ

(1849 — 1920)



Панас Мирний — прибране прізвище Панаса Рудченка, походив із стародавнього козачого роду. Учився в Миргороді й Гадячі та власною систематичною працею доповнював свою освіту. Вже в 1863 р. поступив на державну службу. Помер у великій біді, серед холоду й голоду в Полтаві 1920 р. Перший його вірш «Україні» був надрукований в 1872 р. в журналі «Правда» в Львові. Того ж року помістив також у названому журналі оповідання «Лихий попутав». Писав поезії, оповідання, повісті й драми.

Головним змістом його творів є конфлікт між панами-багачами та селянами-кріпаками. Герої його творів — це шукачі правди, борці за справедливість. Мирний — вдумливий спостерігач. Він, крім епічних описів, розкриває психологічні переживання своїх героїв. Він письменник-песиміст.

Повість «Лихі люди» належить до перших творів письменника і віддзеркалює життя української молоді сімдесятих років.

Свою найбільшу повість «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» він написав разом із братом Іваном. Повість вийшла друком в жовтні 1880 р. З інших творів треба згадати «Лихо давнє й сьогочасне», «Лихий попутав», «Голодна воля», «Морозенко». Мирний написав також комедію «Перемудрив».

В повістях Мирного виявився небуденний епічний талант. Він умів у неперевершених художніх образах змалювати красу рідної природи.

Запитання:

1. З якого роду походив Панас Мирний?
2. Подайте правдиве його прізвище.
3. Як він дістав освіту?
4. Що є головним змістом його творів?
5. Що автор розкриває в своїх творах?
6. З чого складається літературна спадщина Панаса Мирного?
7. До яких літературних родів належать його твори?
8. Яка ідея творів Мирного?

ПІСКИ В НЕВОЛІ

(Уривок з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»)

Та недовго прийшлося Миронові втішатись своїм малим онуком; недовго й онукові — дослухатись до дідових переказів. Життя круто повернуло своїм важким колесом — та й закрутило Піски… в неволю!

Їхала недоля до ляхів у гості, та завернула в Піски. Пронеслася, як грім грянув, чутка: піщан оддали генералові! Що ж то за пан? Хто він? Де він узявся?..

Кажуть би то, що то був небагатий шляхтич — з тієї «голопузої шляхти», котра в Польщі, за панування маґнатів, кишіла по їх дворах, пила їх меди, вина, їла хліб, надбаний «хлопством», танцювала під панську музику, вибирала вельможного маґната — свого патрона — в уряд, у сеймові посли, їздила з ним по сеймиках та сеймах, кричала, коли хотів її владика: згода! А тим часом готова була за свого хлібодавця витягати з піхов гострі шаблі — і розливати братерську кров… Гультяї, свавольники, дармоїди, вони іноді зраджували пана, перебігали до другого, котрий більше викочував їм бочок, котрий розкидав їм зароблені хлопськими руками гроші… Маґнат лютився, розперізував свою калитку, кидав п'яній зграї золоті червінці, переманював ними щирих прислужників від третього маґната, заводився з тим, що переманив його, бажав пімститися… і знову розливалася, шуміла річка братньої крови… Та так не раз, не два — таке життя тяглося довгі віки шляхетського панування, аж поки Польща впала, розібрана руками свого безпутнього вельможного шляхетства… Маґнатам же байдуже! У них було землі неміряно: були хутори, села, навіть цілі міста — не десятки, а сотні сіл по нашій розкішній Україні, скрізь, скільки оком зглянь — од Сяну аж до Дніпра широкого; у тих хуторах, селах та містах жило десятки, сотні тисяч люду, з здоровими до праці руками, котрі трудились на одного вельможного дармоїда… Маґнатам було байдуже! Зате урвалася нитка «голопузим»… То було в пана в дворі — і ситий він і п'яний; а тепер — не треба вже панові кінниці, пікінерів, жовнірства: він тепер розкошує в Парижі, в Римі, в Бадені… Що ж було робити тим голодним ротам, котрі призвичаєні до гулянок, до сваволі, а не до праці?.. Чим його й де його годувати, обувати?.. «Голопузі» сипнули по всіх усюдах… поробились еко-

номами, управителями, посесорами невеличких маєтків, а деякі побрались на службу до сильного — колись ворога, а тепер владики — москаля! Подриптав пішки й пан Польський з бистрої Стирі аж до самої холодної Неви... Заліз у якийсь полк, терся до передніх вельмож, поки таки дотерся до генерала... і до Пісок!

Не вспіли піщани одуматись, як приїздить сам вельможний у Піски, — та ще й не сам, а з якимсь жидком — обтіпаним, обсмиканим, у довгополому, заяложеному балахоні, у ярмулці на голові, у пантинках на ногах...

Генерал прочумав піщан перший.

— Тепер уже ви не козаки, — сказав він, зібравши громаду. — Годі вам гайдамацтво плодити! Тепер ви мої... За мої щирі послуги сама цариця подарувала мені Піски...

— Як це? Що це? З якої це речі?? — загула громада, як гуде море перед бурею.

Мирін одрізнився од громадян. Виступив з лави, підійшов до генерала.

— То це, — каже, — так?! Це вже й до нас руки простягаєте?.. уже й на вільні степи пора?.. Помагайбі!.. А хіба там забули, яку мали угоду, га? Забули??

Генерал трохи подався назад, пильно дивився на Мирона; з-за генеральської спини виглядала перелякана жидівська пика з пейсами... Люди поторопіли... Тихо... ніхто ні пари з уст... Генерал чув, як тіпалось серце в Мирона...

А Мирін проказав ото генералові та до громадян:

— А що, люди добрі? Не я вам казав? Не я вам пророкував...? Отже — радьте тепер!

Селяни, як жуки, загули... «Не діжде! Довіку не діжде!.. Щоб ми робили? Щоб ми йому служили?.. Не діждеш, ляше!»

Генерал не витерпів.

— Молчать! — закричав він, ще й ногою тупнув.

Жуки притихли... Посунулись назад трохи... Мирона не видно... Мирін під шарпанину десь дівся...

А генерал, мов по команді, викрикує:

— Земля моя!.. І ви мої!.. І все моє!!

— Брехали твого батька сини, та й ти з ними! — хтось йому зсередини...

Як би хто приском кинув на вельможного! Підскочив до лави, зацідив по вуху переднього, той аж стовбура став; закричав на звощика; пхнув у повозку жида, що вже давно вертівся коло повозки; вскочив сам — і тільки курява встала...

Крайній підвівся, покректав, підняв з землі шапку, почухав за вухом і обізвався до товаришів: — Оце так! Оце поздоровкався!!

— Чом ти йому зубів не полічив? — загомоніли кругом, з усіх боків...

— Еге... чом! Коли він — біси йому — не вздрів, звіджіля і вихопився...

— Чому ж ти його хоч на повозку не підсадив? — жартує хтось зсередини.

— Тому, що за твоєю спиною не ховався! — одказав з обидою крайній.

— Та буде вам! Годі! — гукнув чоловік з чорними вусами, а з сивою, як лунь, головою. — Є чого реготатися!.. Кажіть краще, що робити?

Регіт затих. Громада загомоніла:

— Та ми й до Києва... ми й у столицю... ми до самої цариці!.. Що це за напасть? Де ця проява вирискалась?..

Приходять до Мирона радитись: що робити, як би краще...

— Чи не з'їздили б ви, Мироне, в столицю розвідати... Що це за причепа така звідтіля вирвалася? Чи не перепросили б там кого?

— Щоб я їздив? Щоб я просив?? — закричав Мирін не своїм голосом. — Та краще я всю свою сім'ю під турка поведу! Легше в бусурманській землі зогнити, — ніж у себе дома, в панській неволі, пропасти...

Громада пішла від Мирона ні з чим, міркуючи та сумуючи...

Зажурився й старий січовик. Не їсть, не спить... «Син, онуки... своя кров, своє добро... земля... худоба... все в неволі!» Так шептав старий, по двору ходячи. Не знає, де місце знайти!

Коли це одного вечора пропав старий. А генерал тим часом не сидить, заложивши руки, не дожидає, поки піщанська громада самохіть підставить під ярмо шию: «Ори, мов, вельможний пане!» Генерал знає, що вола треба добре призвичаїти, щоб, коли скажеш: «ший!» — він шию

підставив… А поки то він обходиться — треба його силою неволити… Генерал своє робить… То немічний дбає про силу, а генералові що? Покотив у Гетьманське, розказав, який «бунт» підняли піщани, як неуважно приняли царицину милость, обізвав їх за це бидлом, гадюками. А на другий день знову приїхав у Піски, та тільки вже не вдвох. Ще чуть зоря займалася, в Піски вступила москалів рота. Налетіли на Піски, як сарана на зелене поле, та й кинулись усе жерти, усе трощити…

Поки генерал переписував своє добро, справився й Мирін.

— Не журись, сину! — скрикнув старий, увійшовши в хату, — забув і поздоровкатися. — Ось тобі — на! Поки світа-сонця, козаком будеш… А ті, що не слухали мене, дурного, — хай тепер, як самі знають!

Та й віддав синові до рук бумагу.

Мов сонце зійшло в хату. Такі всі раді, веселі… І Мирін вернувся, й волю приніс! Тепер їх ніхто не присилує ні панщиною, ні чиншем…

Мирін каже: «Хто записаний в «компут», — той довіку вільний, і сім'я його, нащадки його навіки вільні, а хто не записаний, тому генераловим бути…»

ДРАМАТИЧНЕ ПИСЬМЕНСТВО XIX — XX ст.

На кінці XIX століття зорганізувався в Україні театр. До цієї театральної групи належали такі таланти: три брати Тобілевичі (тобто Карпенко-Карий, Садовський та Саксаганський), Марія Заньковецька, Ганна Затиркевич.

Спочатку їм не дозволяли виступати в Україні, то вони виступали в Москві та Петербурзі. В 1883 р. дозволили їм ставити українські п'єси, якщо вони будуть ставити російські одночасно.

Зросла потреба на театральний репертуар. І такі письменники, як Михайло Старицький, Марко Кропивницький та Іван Тобілевич, присвячують театрові свій письменницький талант.

Михайло Старицький (1840 —1904)

Михайло Старицький народився на Полтавщині. Учився в Полтавській гімназії, потім в університеті в Харкові і Києві. Займався з Миколою Лисенком збиранням мовних і етнографічних матеріялів. Одружився з сестрою Миколи Лисенка.

Розпочав літературну діяльність перекладами. В 1868 р. оригінальні його твори друкуються у львівській «Правді».

Писав поезії та драми. З його творів варто згадати такий репертуар: комедії «Різдвяна ніч», «Чорноморці», драми «Не судилось», «За двома зайцями», «Ой, не ходи, Грицю...», «Циганка Аза».

Михайло Старицький вперто працював над тим, щоб піднести рівень української літератури до рівня світових літератур.

Марко Кропивницький (1840 — 1910)

Марко Кропивницький прославився як досконалий актор і режисер та поруч із Старицьким був визначним драматургом, що присвятив усе своє життя сцені.

У своїх драматичних творах: «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Олеся», «Невольник» та ін. (написав понад 40) дав життєві картини з характерними рисами народного побуту і звичаїв, використовуючи приказки й приповідки. Кропивницький — найвизначніший представник української етнографічної драми.

Народився Кропивницький на Херсонщині, похований у Харкові.

Карпенко-Карий (1845 — 1907)

Іван Тобілевич відомий в українській літературі драматичного письменства під псевдом Карпенко-Карий.

Походив з Арсенівки на Херсонщині. Батько його був управителем маєтку. Його брати, шануючи свою матір, від неї прибрали сценічні псевдоніми — Садовський і Саксаганський.

Короткий час був на урядовій службі, після чого присвятив свій талант українському театрові, особливо після трьохрічного перебування на засланні в Новочеркаську всеціло віддався театральному мистецтву, збагачуючи його драматичним письменством.

Писав комедії: «Розумний і дурень», «Мартин Боруля», «Сто тисяч»; драми: «Наймичка», «Безталанна»; історичні драми: «Сербин», «Понад Дніпром», «Сава Чалий» та інші. Карпенко-Карий у своїх творах віддзеркалив суспільні, громадські, економічні сторони життя.

Драматична творчість М. Старицького, М. Кропивницького, Карпенка-Карого спонукала й інших письменників до писання драматичних творів, включно з Іваном Франком і Лесею Українкою.

Кожне коло українських поселенців на прибраних землях поза межами України, особливо у першій половині XX століття й коли наплив імміграції був посилений, створювало аматорські гуртки, а також професійні, використовуючи п'єси славних українських драматургів.



ІВАН ФРАНКО

(1856 — 1916)

Великими цінностями збагатив українську літературу і українську науку Іван Франко, син селянина-коваля. Народився 15 серпня 1856 р. в селі Нагуєвичах, положенім близько нафтових копалень у Бориславі в Галичині.

Після закінчення сільської школи перейшов до міської школи в Дрогобичі. Коли був у другій клясі початкової школи в Дрогобичі, помер його батько, але за старанням вітчима поет закінчив початкову школу й перейшов у гімназію, де вирізнився надзвичайною пам'яттю й великим талантом.

У гімназії почав писати власні твори віршем і прозою, з-поміж яких дві поезії появилися у львівському часописі «Друг», що його видавала студентська громада. Після закінчення гімназії поступив на філософічний відділ Львівського університету і співпрацював у часописі «Друг», де появилася його перша повість романтичного характеру п. з. «Петрії і Довбушки».

Ціле життя Франка — це важкий труд для української літератури й науки. Крім писання власних творів, він займався також редакторською, видавничою й громадською працями. Осягнувши у Відні докторат філософії, він робив заходи, щоб стати професором Львівського університету, але австрійський уряд не допустив до цього. Тоді Франко разом із проф. Грушевським зайнявся організовуванням усієї роботи в Науковому Товаристві ім. Шевченка. Він заповню-

вав своїми творами всі видання цього товариства, видавав місячник «Життя і Слово» і редагував «Літературно-науковий Вістник».

Усю його діяльність характеризує велика різнорідність. Франко був журналістом, публіцистом, редактором часописів і літературних журналів. Писав поезії, оповідання, повісті, драми, наукові студії, критичні оцінки і дав велику кількість перекладів визначних творів світового письменства, ввесь час керуючись бажанням служити народові. Помер Франко 28 травня 1916 р.

Як поет Франко займає перше — після Шевченка — місце в українській літературі. У своїх поетичних творах дав не тільки вислів власним почуванням, але й переживання народу.

Поезії Франка появилися в збірках: «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя» (1896), «Із днів журби» (1900) та інші.

Як вислід глибокого, філософічного підходу до людського життя і всіх тих поривань, сумнівів і розчарувань, появилися глибокі по задумі поеми Франка: «Поєдинок», «Смерть Каїна», «Похорон». Його поема «Мойсей» — це найвищий ідейний і мистецький вираз у поетичній творчості, гордощі української літератури.

Окремий дуже цінний відділ творчости Франка становлять поеми, призначені для молоді: «Лис Микита», «Пригоди Дон Кіхота», «Коваль Басім». Силу оригінального творчого таланту виявив Франко також на полі оповідань і новель. Окрему заслужену славу здобули «Бориславські оповідання», а також вирізняються оповідання «Під оборогом» і «Терен у нозі».

З-під пера Франка появляються повісті: «Лель і Полель», «Борислав сміється», «Захар Беркут» та інші. Найцінніша з тих повістей «Захар Беркут».

Українське драматичне письменство збагатив Франко такими творами: «Украдене щастя», «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», «Учитель». Великий і цінний вклад вніс Франко також у науку. Франко не лише бажав збагатити українську культуру, але й повести нарід до кращої майбутности. Його пером і всім його життям керувала любов до України й українського народу.

Запитання:

1. Яку освіту дістав Франко?
2. Чим вирізняється його діяльність?
3. Що Франко виявив у своїх поетичних творах?
4. Яке місце займає Франко в українській літературі?

КАМЕНЯРІ

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста і дика площина,
І я, прикований ланцом залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло життє і жаль порили,
І в оці кождого горить любови жар,
І руки в кождого ланци, мов гадь, обвили,
І плечі кождого додолу ся схилили,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кождого в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори, як грім, гримить:
«Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд, і спрагу, й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить».

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук крівавий,
Так наші молоти гриміли раз у раз;
І п'ядь за п'ядею ми місця здобували;
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде
Ні пам'яти в людей за сей крівавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не богатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт;
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життє, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги, гнівнії та сердиті,
І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Оттак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастє всіх прийде по наших аж кістках.

1878

ГИМН

(Уривок)

Вічний революційонер
Дух, що тіло рве до бою.
Рве за поступ, щастє й волю,
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівськії тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився…

Видавництво Т. і Й.
Авґсбурґ, 1946

ДО ВЕЛИКОГО МОМЕНТУ

(Уривок із твору «Великі роковини»)

До великого моменту
Будь готовий кожний з вас,
Кожний може стать Богданом,
Як настане слушний час.

Мовиш: нині інші війни.
Ну, то іншу зброю куй!
Ум гостри, насталюй волю!
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,

Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!

Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кожний думай: тут, в цім місці,
Де стою я у вогні,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся, мов тінь, —
Пропаде кривава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.

Чи побіди довго ждати?
Ждати — довго! То й не жди ж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.
Та ж не даром цвіт розцвівся!
Чей же буде з цвіту плід.
Та ж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Та ж не даром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.

Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре;
Та ми крикнім: Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!

ЗЕМЛЕ МОЯ!

Земле моя, всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту любов!

Дай і вогню, щоб тим словом налити,
Душу стрясать, громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать.

ПЕРШИЙ ВЕЛИКДЕНЬ НА ВОЛІ

(Уривок з поеми «Панські жарти»)

Великдень! Боже мій великий!
Ще, як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики:
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть.
Як перший раз
«Христос воскресе» заспівали,

То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс…
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: Минуло лихо!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять, — не стають!
А молодь бігає, мов п'яна,
Кричить щосили в кожний кут:
«Нема вже панщини, ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!»
Ба, й дітвора, що в старших бачить
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.
А як скінчилась Божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ.
І як було нас стільки сот —
Відразу ниць на землю впала
Уся громада й заспівала
Величний той хвалебний гімн:
«Тебе, о Господи, хвалим!»
Мов грім, зарокотіли зрання
Слова високі, звуки втішні.
Але кінець святої пісні
Покрило голосне ридання!
Дарма б і силуватись, діти,
Щоб розказать вам щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі вздріти.
Народ — мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлоп'ята…

Той пару коників своїх
Цілує кожного, мов брата,
Та приговорює, пестить.

А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов здіймають
І б'ють поклони і складають
Перед іконою... Кричить
Усякий на вітання друга:
«Христос воскрес!»
А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледве замітну
Могилку аж грудьми приник
І обнімає дернину
Й кричить щосили: «Тату, тату!
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг! Аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідний вже умре!»

Завдання:
Опишіть радість селян.

ГРИЦЕВА ШКІЛЬНА НАУКА

1.

Гуси зовсім про те не знали. Ще того самого ранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про той намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав трохи, почухався, взяв прут і, підскакуючи, пігнав гуси з обори на пасовисько. Старий білий гусак, як звичайно, наставив до нього свою невеличку голову з червоними очима й широким дзьобом, засичав різко, а потім, таракаючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Очевидна річ, що ані білий гусак, ані глива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди, як їх було двадцять і п'ятеро, так ані одне не знало про близьке перенесення їх володаря на інше, далеко не таке почесне становище.

Тож коли нагло й несподівано надійшла нова вістка, коли сам батько, ідучи з поля, закликав Гриця додому й сам віддав його в руки матері, щоб його вмила, зачесала і вбрала як слід гарненько, і коли потім батько взяв його з собою і, не кажучи ні слова, попровадив зляканого вниз вигоном, і коли гуси побачили свого недавнього поводатора в зовсім зміненому вигляді — в нових чобітках, в новім повстянім капелюшку і червоним ремінцем підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудування. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягненою головою, немов хотів йому добре придивитися, глива гуска також простягнула голову і довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж вкінці швидко вицокотіла: — Де-де-де?

— Дулна гуска, — відказав гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: — Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани скочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питання. — А втім, може, й тому не відповів, що й сам не знав.

Пішли вгору селом. Батько нічого і Гриць нічого. Аж прийшли перед великий, старий будинок під соломою і з комином зверху. До того будинку ішло багато хлопців, таких, як Гриць, або й більших. Поза будинком по городі ходив пан у камізельці.

— Грицю, — сказав батько.

— Га, — сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Пам'ятай собі — це школа.

— Ба, — сказав Гриць.

— Справуйся добре, не пустуй, пана професора слухай. Я йду, щоб тебе записати.

— Ба, — сказав Гриць, майже нічого не розуміючи, що говорив батько.

— А ти йди з оцими хлопчиками. Візьміть його, хлопчики, з собою.

— Ходи, — казали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов у город поговорити з професором.

2.

Увійшли до сіней, у яких було зовсім темно.

— Видиш — там? — сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.

— Видзу, — сказав, тремтячи, Гриць, хоч зовсім нічого не видів.

— Там яма, — сказав хлопчик.

— Яма, — повторив Гриць.

— Як будеш зле справуватися, то професор всадить тебе в оту яму і будеш сидіти цілу ніч.

— Я не хочу! — скрикнув Гриць.

Тим часом другий хлопчик шепнув щось до першого хлопчика, обидва засміялися, а потім перший, налапавши шкільні двері, сказав до Гриця:

— Застукай до дверей. Борзо!

— Насцо? — спитав Гриць.

— Треба, тут так годиться, як хто перший раз приходить.

В школі був гомін, мов у вулику, але коли Гриць застукав кулаками в двері і Гриця впхнули до середини, в тій хвилині залопотіли добрі березові різки по його плечах. Гриць дуже перелякався й заверещав.

— Цить, дурню, — кричали на його сміхованці-

хлопці, що, почувши стук, засіли за дверми і зробили Грицеві таку несподіванку.

— Ой-ой-ой, — верещав Гриць. Хлопці злякалися, щоб не почув професор, і почали Гриця защитькувати.

— Цить, дурню, то так годиться. Хто до дверей стукає, то того треба по плечах постукати. Ти того не знав?

— Не-е зна-а-в, — відхлипнув Гриць.

— Чому не знав?

— Бо я-а-а пе-елсий ла-а-з у сколі.

— Перший раз! А-а-а! — скрикнули хлопці, мов здивовані тим, як можна перший раз бути в школі.

— О, то треба тебе погостити, — сказав один, підскочив до таблиці, взяв зі скриньочки добрий кусник крейди і подав Грицеві.

— На, дурню, їж, а борзо!

Всі мовчали і, дожидаючи, гляділи на Гриця, що обертав у руках крейду, а далі поволеньки вложив її в рот.

— Їж, дурний, а борзо! — напоминали хлопці, а самі душилися зі сміху.

Гриць почав хрупати і насилу з'їв крейду. Регіт у школі розлігся такий, аж вікна задзвеніли.

— Цього смієтеся? — спитав здивований Гриць.

— Нічого, нічого. Може хочеш іще?

— Ні, не хоцу. А сцо то таке?

— То ти того не знаєш? Ото дурний! Та то єрусалим такий, то дуже добре.

— Ой, не дузе добле, — сказав Гриць.

— Бо ти ще не розсмакував. То годиться кожному їсти, хто перший раз приходить до школи.

В тій хвилині ввійшов професор. Усі хлопці, як сполошені горобці, шугнули до лавок, тільки Гриць остався, з сльозами в очах і з губами, забіленими крейдою. Професор грізно зблизився до нього.

— Як називаєшся?

— Глиць.

— Що за Гриць?.. Ага, ти новий. Чого плачеш? Чим забілився? Га?

— То я їв єлусалим...

— Що? Який єрусалим? — допитувався професор. Хлопці знов аж душились зі сміху.

— Та давали хлопці.

— Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по клясі, але не міг нікого пізнати.

— Ну, ну! Іди, сідай і вчися добре, а єрусалима більше не їж.

3.

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були понаписувані якісь гачки та стовпики. Хлопці час від часу кричали щось, як професор показував яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів. Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видавались йому хлопці, що сиділи довкола нього.

— Але бо ти, Грицю-небоже, нічого не вважаєш! — крикнув на нього професор. Гриць так перелякався, що довгий час не міг уважати. Коли нарешті опам'ятався, хлопці вже починали читати склади на рухомих табличках, які розкладав професор. Вони невтомно співучими голосами повторяли: «А-ба-ба га-ла-ма-га». Грицеві, не знати чому, дуже те сподобалося, і він почав своїм писклявим голосом навипередки кричати: «а баба галамага». Професор уже був готов узнати його дуже пильним і здібним хлопцем і, хотячи ще ліпше переконатися в тім, переставив букви. Несподіваним способом він виставив перед учнями букви «баба», але Гриць, не дивлячися на них, тільки на професора, тонким, співучим голосом крикнув: «галамага». Всі зареготалися, не виключаючи і самого професора, тільки Гриць, здивований, оглянувся і знов наголос сказав до свого сусіда: «Цому не клицес галамага»?

— Ну, а чого там тебе в школі навчили? — спитав батько, коли Гриць вернувся додому.

— Вцилисьмося «а баба галамага», — відповів Гриць.

— А ти вмів? — запитав батько.

— Тазе вмів, — відповів Гриць.

— Ну, так мені справуйся, — заохотив батько. — Як тут у селі вивчишся, то підеш до міста до більшої школи.

— Ба, — відповів Гриць.

4.

Минув якраз рік після того важного дня. Блискучі надії батькові на Грицеву майбутність давно розвіялися. Професор просто йому сказав, що Гриць «туман вісімнадцятий», що батько ліпше зробить, коли відбере його назад додому і заставить гуси пасти. І справді, по році шкільної науки Гриць вертався додому якраз таким мудрим, яким був перед роком. Вправді «а баба галамага» він вивчив докладно напам'ять і не раз навіть у сні з уст його вилітало це дивовижне слово, що становило немов перший поріг усякої мудрости, якого йому не судилося переступити.

Вкінці змилувався Бог і післав місяць липень, і змилувався батько та сказав одного ранку:

— Грицю!

— Га, — сказав Гриць.

— Віднині вже не підеш до школи.

— Ба, — сказав Гриць.

— Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба сховати на неділю, а ти підпережися личком, візьми лупку на голову та жени гуси пасти.

— Ба, — сказав радісно Гриць.

5.

Гуси, звичайно — дурні гуси, і цим разом не знали про радісну зміну, що їх чекала. Череда цього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появився між ними з прутом, зразу всі очі звернулися на нього, і тільки один німіючий сик здивування дався чути. Але ані білий гусак, ані глива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радости й тріпотанням крил вони кинулися до нього.

— Де-де-де? — цокотіла глива гуска.

— Адзе в сколі був, — відповів гордо Гриць.

— Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.

— Не вірис, дурню? — крикнув на нього Гриць і швякнув його прутом.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли, громадячись коло нього, інші гуси.

— То ніби, сцо я навцився? — формулював їх питання Гриць.

— Сьо- сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли гуси.

— А баба галамага! — відповів Гриць.

Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голов не могла зрозуміти такої глибокої мудрости. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобувся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага! — скрикнув він своїм дзвінким металічним голосом, випроставшися, піднісши голову й трепочучи крилами. А потім, обертаючись до Гриця, додав, немов щоб його ще більше пристидити:

— А кши, а кши.

Гриць був зломаний, засоромлений. Гусак в одній хвилині перейняв і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки.

— Цому вони його до сколи не давали? — подумав собі Гриць і погнав гуси на толоку.

СВЯТВЕЧІРНЯ КАЗКА

(З архіву Анни Франко-Ключко)

Схилившись о вікно, сиджу я в час вечірній,
І зір мій мчить в простір глухий, мрячний,
безмірний,
І думи в світ летять, в хатки низькі й палати,
Як буде мир Христа рожденного вітати.
Бо вечір се святий, палає світло всюди,
І вогник радости у кожній тліє груди.
Ось вісімнадцятьсот вісімдесят три літа,
Як той родився, що став учитель, Світло світа,
Що за слова любви умер на Хрестнім древі,
За правду завішав усім вінці тернові.
«І справджуєсь Завіт Твій, Болющий Христе,
Чи в світі виросло любви насіння чисте?
Що сіяв Ти, — чи став щасливий, кращий він, —

Не знаю, тільки те осталося без змін,
Що за кривавий труд, заплатою єсть голод,
Що волю й дотепер б'є самоволі молот,
Що гонять за любов, за правду висміваютъ,
Що втішнії сумних, голодних ситі лаютъ».
Оттак у самоті я думав, в тьмі кімнати —
Так сумно, важко тут те свято зустрічати
Без слова любого, без друга і без роду,
Я рад був з каменем на шиї вскочить в воду.
А втім нараз — се, що заблисло в моїй хаті,
Мов сонічко зійшло і блиски ллє багаті?
Мій зір осліплений схилився вниз у тій хвилині, —
А втім почувся звук, так ніжний, чистий, милий,
Що мов роса свята, на серце впав зболіле.
«Невже ж любов до мене тобі вже надоїла?»
Я зір підняв — і глянь: в надземній красоті
Стояла женщина — не в сріблі-злоті,
А в простім, хоч зовсім не вбогім, чистім строю
З лицем, осяяним здоров'ям і красою,
І з думки виразом могучим на чолі,
І з оком, що пройма глиб серця і цілі —
Простори земнії обнять здається в силі.
«Хто Ти, — промовив я, — слова Твої так милі, —
Знайомий так Твій вид і голос серцю близький,
Та чи любить Тебе я не занадто низький?»
«Ні ти, ані ніхто мені по роду рідний,
Коли любить мене не стане сам негідний.
Та нині свято, всі веселі, як хто може, —
То й прикро думать так на самоті, небоже.
О, знаю й я той біль. Недавно сумувала
І я так в самоті, відрадоньки не мала.
Хоч я між сестрами, як бачиш, не послідня
Красою й розумом, — та що ж тому, що бідна —
То й власний рід мене цурався, — і много-много
Днів так сиділа я серед плачу гіркого...
Та днесь не ті часи, сьогодні я вже маю
Кохануюрідню, і днесь її збираю

На братній пир. — Ходи. І ти ж рідня мені».
І понеслись ми враз на крилах Херувима,
І став весь Руський Край у нас перед очима,
Широкий, килимом укритий сніговим,
І небо яснеє зорілося над ним.
«Отсе Рідня моя. Отсе моя держава,
Мої терпіння всі, моя будучність, слава —
Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ,
Отсе, сини мої, мій чудний рай — для вас.
Любіть, любіть його. Судьби сповниться доля,
І швидко власть чужа пропаде з цього поля,
Не стане тих, що днесь на вас наругу зводять,
І щезне сила їх, — мов сни нічні проходять».
І повела мене в сільські хати.
«Ходім народові з цим святом щедрувати»,
Де стріне біль, нужду, там і потіху лишить,
Де плач, ридання, жаль — гіркії сльози втишить.
Розбудить жаль, любов до вбогих і голодних.
І за її слідом меншає горе всюди,
Росте надія, сил більшає у кожній груди.
«Ходім до пастирів народу», — знов сказала,
В віконця яснії — Отцівські заглядала,
І наче той дзвінок вечірньою порою,
Так клич її лунав, мов поклик той до бою:
«Ставайте дружньо всі, і згідно всі, і сміло, —
Бо ваших рук важке, святе чекає діло.
Ви сіль цеї землі. Як звітріє вона, —
То чим посолять хліб із нового зерна?»
І дальше ми в міста летіли між варстати,
Де тісно, вогко, де вдень сонця не видати,
І в школи, де то й ум, і злуда в парі блудять
В палати судові, де правду й кривду судять,
В варстати духові, де з слова із живого
Оружіє кують для чесноти й для злого.
І скрізь її слова гули, як крик сумління,
То радість родячи, то муки і терпіння.
І довго, довго так по краю ми літали,

Надії співом ми схід сонця привітали.
Тоді, всміхнувшися, вона рекла до мене:
«Чи ще тобі життя таке тяжке нужденне?
Не бійсь. Коли ти сам, то знай, що я з тобою.
Чи й далі ти будеш журиться самотою?
Хоч всі покинуть, я одна тебе не кину. —
Лиш ти люби мене — свою Русь-Україну».
І на чоло моє свій поцілуй надземний
Зложила. — Я збудився в холодній хаті темній.

(Поема друкована замість прологу
до збірки «Давнє і нове», «Діло»,
24 грудня 1883 року, псевдонім Мирон).
«Жіночий Світ», січень 1976, ч. 1



ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871 — 1913)

Леся Українка — прибране ім'я Лариси Косач-Квітки. Народилася 26 лютого 1871 р. у Зв'ягелі на Волині, померла 1 серпня 1913 р. в Сурамі на Кавказі. Похоронено її в Києві. Вона займає друге місце по Іванові Франкові в українській літературі.

Свій духовий розвиток завдячує вона дуже сприятливому оточенню в батьківському домі. Батько її — Петро Косач був відомим громадським діячем і високоосвіченою людиною. Її мати Ольга з Драгоманових Косач була також діячкою і письменницею, що писала під прибраним ім'ям Олени Пчілки. Під доглядом матері Леся здобула всесторонню освіту, хоч не ходила до школи.

Крім рідної, української, Леся вивчала також чужі мови та літератури, історію України та світову історію, філософію, історію культури та релігії.

Як і Франка, так і її творчість була глибоко національна в своїй основі, всім своїм змістом зв'язана з життям українського народу.

Свої перші літературні твори Леся почала писати в дуже ранній молодості. Її вірш «Конвалія» появився у львівському журналі «Зоря», під яким вона перший раз підписалася своїм прибраним ім'ям Леся Українка. Перша збірка Лесиних поезій «На крилах пісень» появилася друком в 1892 р. Від того часу Леся стала в осередку літературного життя.

Але успіхи на літературному полі не йшли в парі з особистим щастям. Ще в дитинстві вона захворіла на

туберкульоз костей. Вона постійно перебувала під лікарською опікою, виїздила закордон до Відня й Берліну, де піддалася операції, і не раз цілими місяцями змушена була лежати в ліжку. До поправи здоров'я вона щозими виїздила на Крим, на Кавказ, до Єгипту й Італії. Серед найтяжчих хвилин вона написала свої найкращі твори.

Літературна спадщина Лесі Українки складається з ліричних поезій (збірки: «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки»), поем («Русалка», «Роберт Брюс», «Давня казка»), драматичних поем («Блакитна троянда», «У пущі»), віршованих драм, з яких найкраща є «Лісова пісня». Леся Українка також писала прозою («Така її доля», «Жаль», «Над морем»).

Твори Лесі Українки, крім великого ідейного значення, мають ще й високу мистецьку вартість. Вона у своїх ліричних поезіях, у своїх епічних поемах і передусім у своїх драматичних творах увела нові засоби мистецького слова, нові форми вислову, мелодію вірша. Письменницький талант Лесі Українки найсильніше виявився в драматичних творах. До них вона брала теми з Біблії, старинної історії, з часів середньовіччя, з французької революції.

І поетичні і драматичні твори Лесі Українки займають високо почесне місце в українській літературі. В них виявились не тільки великий поетичний талант письменниці, її глибока й широка освіта, але і її гаряча любов до рідного краю та її сміливість в обороні прав українського народу до власного повного, самостійного національного й державного життя.

Запитання:

1. Яке місце займає Леся Українка в українській літературі?
2. В якому оточенню виростала Леся Українка?
3. Коли почала писати вона свої твори?
4. Чому вона проводила багато часу поза межами України?
5. З чого складається літературна спадщина Лесі Українки?
6. Які засоби увела вона в своїх творах?
7. Що поетеса виявила в своїх творах?

НАДІЯ

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:

Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянуть іще раз на рідну країну,

Поглянуть іще раз на синій Дніпро, —
Там жити чи вмерти, мені все одно!

Поглянуть іще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки…

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

Луцьк, 1880

КОНВАЛІЯ

Росла в гаю конвалія
Під дубом високим,
Захищалась від негоди
Під вітром широким.

Та недовго навтішалась
Конвалія біла —
І їй рука чоловіча
Віку вкоротила.

Ой понесли конвалію
У високу залу,
Понесла її з собою
Панночка до балу.

Ой на балі веселая
Музиченька грає,
Конвалії та музика
Бідне серце крає.

Тож панночка в веселому
Вальсі закрутилась,
А в конвалії головка
Пов'яла, схилилась.

Промовила конвалія:
«Прощай, гаю милий!
І ти, дубе мій високий,
Друже мій єдиний!»

Та й замовкла. Байдужою
Панночка рукою
Тую квіточку зів'ялу
Кинула додолу.

Може, й тобі, моя панно,
Колись доведеться
Згадать тую конвалію,
Як щастя минеться.

Недовго й ти, моя панно,
Будеш утішатись
Та по балах у веселих
Таночках звиватись.

Може, колись оцей милий,
Що так любить дуже,
Тебе, квіточку зів'ялу,
Залишить байдуже!..

1884

МАМО, ІДЕ ВЖЕ ЗИМА...

«Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже немає...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?» —
В неньки спитала дитина.

«Ні, не кожна», — одказує мати, —
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, —
Ще зосталась пташина маленька».

«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?»

«Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної,
Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, напевно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, —
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач — розспівалися як!»

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де б під снігом поживку шукати».

«Нащо ж співає? Чудна!
Краще шукала б зерна!»

«Спів пташині потіха одна, —
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна».

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна — весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки.

Все ожило, усе загомоніло —
Зелений шум, веселая луна,
Співало все, сміялось і бриніло, —
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

CONTRA SPEM SPERO

Гетьте думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!..

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

(1864 — 1913)



Михайло Коцюбинський належить до найвизначніших письменників кінця XIX століття і початку XX століття. Народився у Вінниці 17 вересня 1864 р.

Після навчання в духовній семінарії й реальній школі вчив у приватних домах.

Деякий час перебував у Басарабії, де працював у нищенні філоксеру — шкідника басарабських та кримських виноградників. Згодом перейшов на працю при статистичному відділі в Чернігові. В Чернігові прожив до кінця життя, беручи участь у громадських справах.

Коцюбинський вперше в 1890 р. відвідав Галичину, де познайомився з багатьма українськими видатними постатями, включно з Іваном Франком, з якими він тримав зв'язок, а також з видавцями журналів, що друкували його твори, починаючи з 1890 р.

Від 1880 р. почали появлятися його оповідання й новелі друком у різних журналах, з яких постали збірки потім: «У путах шайтана», «У грішний світ», «Поєдинок», «Дебют». В перших оповіданнях Коцюбинський дав картини тогочасного життя, поповнюючи тематикою з басарабського та кримського життя. Найбільший твір Коцюбинського «Фата морґана».

З причин недомагання здоров'я для підкріплення виїздив на Кипр, в Карпати до Криворівні, а також відвідав країни Европи, поширюючи свій світогляд.

Композиційні й стилістичні засоби, прикметні для його літературного таланту, віддзеркалив у повісті «Тіні забутих предків» (1913), одній із найцінніших повістей українського письменства.

Під час перебування в Криворівні він збагнув красу гірської природи і буйний порив гуцульської душі.

У повісті, спираючись на народні вірування, гуцульський фолкльор, створив фантастичний світ, в який входять описи гір, гірських потоків, полонин, поетичний стиль гуцульською говіркою дозволяє вважати «Тіні забутих предків» поемою мешканців Карпатських гір — гуцулів.

Тіні предків з часом ідуть у забуття. М. Коцюбинський своїм твором залишив пам'ять їх живою на сторінках української літератури.

М. Коцюбинський помер 23 квітня 1913 р. в Києві. Меморіальний музей відкрито в Вінниці, в домі, де він народився, 1927 р. і в Чернігові в 1934 р. в домі, де він жив.

СВЯТИЙ ВЕЧІР НА ГУЦУЛЬЩИНІ

(Уривок з повісти «Тіні забутих предків»)

Для праці — будні, для ворожіння — свято.

На Святий Вечір Іван був завжди в дивнім настрою. Наче переповнений чимсь таємничим і священним, він все робив поважно, неначе Службу Божу служив. Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на стіл та під столом і з повною вірою рикав при тім, як корова, блеяв вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона від метушні Палагна заявляла, що готові всі дванадцять страв, він перше, ніж засісти за стіл, ніс вечерю худобі. Вона першою мусіла скоштувати голубці, сливки, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна. Але це було не все. Ще годилось закликати на тайну вечерю всі ворожі сили, перед якими берігся ціле життя.

Брав в одну руку з стравою миску, а в другу сокиру і виходив на двір. Зелені гори, убравшись у білі ґуґлі, прислухалися чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечем, протинаючи звуки в повітрі, а Іван простягав руку в цю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників усяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу — але вони не були ласкаві, і ніхто не приходив, хоч Іван запрошував тричі. Тоді він закликав їх, щоб не з'являлися ніколи — і легко зітхав.

Палагна чекала в хаті. Вогонь у печі лежав, втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли засісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка — і взгоді вони разом згинали коліна, благаючи Бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають, бутинами побиті, дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них не згадає, дорогою йдучи, а вони бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи вечора святого.

І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче, схилившись, Марічка, а душі нагло померлих невидимо сідають на лави.

— Продуй перше, ніж маєш сісти! — вимагала від Івана Палагна.

Але він знав і без неї. Старанно продмухував місце на лаві, щоб не привалити яку душу, і засідав до вечері.

На Маланки до маржини у загороду приходив сам Бог. На високому небі ясно горіли зорі, люто тріщав мороз, а сивий Бог ішов босоніж по пухкому снігу і тихо одхиляв двері кошари.

Прокинувшись уночі, Іван наслухав, і здавалося, чув, як лагідний голос питає маржинку: — Ци ти, худібко, наїджена, напоєна добре? Ци сокотить тебе ґазда? — Радісно блеяли вівці, веселим риком обзивалися корови — бо ґазда доглядає їх добре, сумлінно, поїть, годує і навіть нині вичесав шерсть. Тепер Пан Біг напевно обдарує його новим приплодом.

Завдання:

Опишіть враження з цього уривку.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

(1871 — 1936)



Василь Стефаник народився в квітні місяці 1871 року в с. Русові Снятинського повіту в Галичині в родині селянина-хлібороба. По закінченні гімназії вчився в університеті в Кракові. Був в один час послом до Австрійського парляменту.

Василь Стефаник — прозаїк, мистець у віддзеркаленні душевних і життєвих переживань покутських селян.

Перша збірка його новель під назвою «Синя книжечка» появилася 1899 р. За нею вийшла друга «Камінний хрест» (1900 р.), «Дорога» (1901 р.), «Моє слово» (1905 р.), «Земля» (1925 р.).

Хоч Стефаник написав мало, але збірка його творів, як знавця селянської душі, селянського побуту з вражливістю на людську недолю, його творчі переживання, відображені в нарисах, займатимуть визначне місце в українській літературі.

Персонажі творів Василя Стефаника говорять покутською говіркою, яку можна вважати за гуцульський діалект.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

Присвячую пам'яті мого Батька

То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска наверху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Слава Йсу Христу, люди добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, война вігнала нас з дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте та будьте гостями. Сєду я коло вас та побалакаю з вами, а жінка най варит вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, вже пєтьдесєть років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я єї дес на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидит отут німа межи внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах та на золотих образах в свої хаті, то вони, як пташечки, б'ютси по порожні хаті, як сироти. Молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт ви до великої хати та перед світим Николаєм проведіт єї молитву; може народитси в ні слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи і голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх світих та й там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими та вороними кіньми та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взєли вночи Бог вість куда, а віта повісили серед села і покла-

ли жовніря, аби хто не поховав, то я відрікси землі та й кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто єї не споганив. Царь православний, а ми православні, та й зрада. Це раз; а другий раз — москаль іде і сонце залєгає. І Хіна і Сибірь та дикий нарід з цілого світа; старих ріжут, молоді жінки ґвалтуют, а малі діти ведут у колію та розкидают по пустих землях у далекім царстві… Та вікна в селі посліпли, а дзвони заніміли. Кара Божа спустиласи на нас за гріхи цілого світа. І від тєжкої руки Господа милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличут вечеріти, Даниле, а Бога не гнівіт своїм нерозумним жалем.

— Їжте та досєгайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цеї гиркої та може старі наші плечі від землі відвернутси вгору.

Вечеря немила була нікому, лиш оба діди попивали горілку та також страви не брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати із своїми дітьми, най вам Бог ясні сни намалює, а ми старі ще побудемо.

— Даниле, коби-сте не гнівалиси, то я би шос сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби єго голова в старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам дєкую…

— Та куди ви си вібрали? За панами й за жидами? Цісар має для них касу отворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфурєє вас по каміню і лиш снитиси вам буде наша красна земля, руки закостенілі будут з непам'єти сіяти на сміх панам, шо спаціруют, яру пшиницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас уб'ют на наші земли. Вертайтиси на свою мнєконьку землю, а там буде вас благословити і на шибеници…

— Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучерєві. Я зараз завертаю вози до схід сонца, аби Бога не гнівити…

— Наше діло з землев; пустиш єї, то пропадеш, тримаєш єї, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишси, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітий і внуків, що регочутси, як срібні дзвінки, і червоніют, як калина. Не йди, Даниле, з панами та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба; все якис прийде до мужика, аби податок брати…

— За ваше слово, Семене, най вам Бог даст усе найліпше; я вертаю додому, най си діє Божа воля.

— Ідім, Даниле, додому, ідім!

— Ат баба, як вішло на єї, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо на «будьте здорові»; дай Боже, аби-м лиху годину перебули, а як пімремо, аби наші кости зогнивали на наші земли.

І пили оба діди, та й стара баба з ними, та співали. Баба сиділа всередині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не лєгає!
Дитину колише,
Дрібне листє пише,
З буйним вітром розмовляє…

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли, і Данило вертав додому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалиси, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі.

Завдання:

Опишіть, як з землею були пов'язані селяни.

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

(1863 — 1942)



Ольга Кобилянська і Леся Українка

Ольга Кобилянська — визначна українська письменниця, народилася в містечку Ґура-Ґоморі на Буковині 16 листопада 1863 року.

Більш чим півстоліття працювала на літературній ниві. Створила за цей час чимало мистецьких творів, чим збагатила скарбницю української літератури.

Все її життя пройшло на Буковині, яку вона любила всім серцем і служила українському народові небуденним талантом. Знання постійно доповнювала самостійною наполегливою працею та читанням мистецької літератури з думками про плекання вищої духовости.

Захоплена творами німецьких письменників, почала творчість у німецькій мові. Оповідання вміщувала у віденських і берлінських журналах.

Оцінку її творів уперше дали чужі, а опісля свої. Редактор Віденського журналу Вільгельм Бельше радив письменниці продовжувати писати, бо вірив у її великий талант.

Ранній період творчости Кобилянської був пов'язаний з ідеями жіночого руху. До зростання її творчости в українській літературі велику ролю відіграли діячки галицького жіночого руху, як Софія Окуневська й Наталя Кобринська. Дальша творчість О. Кобилянської йшла по напрямку О. Маковея і Лесі Українки.

Вона — автор повістей з побутового життя, як «Людина», «Царівна», «Земля», «Ніоба», «У неділю рано зілля копала», «Через кладку», «За ситуаціями» й багато інших новель і оповідань.

Ольга Кобилянська — українська символістка. В її оповіданнях, нарисах і повістях зустрічаємо тематику висвітлення незвичайної вдачі та долі характерів і типів з постійною погонею за красою.

Померла О. Кобилянська 21 березня 1942 р. на Буковині.

Запитання:

Що висвітлювала письменниця в своїх творах?

У НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА

(Уривок)

Було коло першої години ночі, як молода красна жінка отамана циганів Раду, Мавра, уступалася йому з своїм білим сином навіки з його шатра і його дороги.

Цигани разом з Раду спали, мов убиті, і лише двоє усунулися з-поміж них котячими рухами. Був то старий Андронаті і його вірний товариш музикант-цимбаліст, що ніколи з ним не розлучався. Обидва вони змовилися не пити стільки, що інші, а як всі поснуть, винести Мавру з шатра враз з дитиною і тим способом вирвати її з рук Раду та охоронити від смерти або щонайменше від каліцтва якого. Постанови старшини між циганами бували іноді страшні, і тому вони порадилися між собою, не втягаючи нікого в тайну, винести скоріше, як за чотири дні, Мавру з шатер та вирятувати її від лиха, смерти. А маючи її раз поза шатрами, вони вважали її врятованою. Мавра була мудра і хитра, і певно дасть собі раду в життю, заки знову коли стрінуться. Дитину її підкине Андронаті бездітному багачеві... от там десь в однім з сіл за горою Чабаницею, і буде все добре. Ліпше так, ніж загибати або бути покаліченою на ввесь вік. Раду любив іноді каліцтвом мститись на своїх ворогах, і того боявся старий музика.

І коли справді всі заснули сильним сном від трунку, заправленого Андронаті усипляючим зіллям, за яким ходив він два дні по горах, — Андронаті і товариш винесли Мавру з дитиною з шатра.

Не гинути мала вона, молода і гарна, одинока дитина його, як яка звірюка, але жити. Жити між добрими людьми ще далі. Світ широкий. Бог годує всіх і її вигодує також. При Раду їй оставатись годі, він пімститься на ній на ціле життя, наколи вона лише підійметься на ноги. В свого славного батька, семиградського отамана циганів, з своєю злобою вдався. Лихий, мстивий, як смерть, дарма, що гарний, як місяць, і понад свій вік мудрий.

Мавра також, упоєна зіллям, спала, мов мертва, як її виносили, і не чула нічого. Лише місяць бачив та зорі, що діялось, більше ніхто.

Андронаті дзвонив зубами, як її виносили, з жалю угинався. Але ліпше нести на ласку між чужих людей, як бачити вбитою або навіки покаліченою. Так все ще побачить її колись у життю, пізніше або скоріше віднайде, але калікою бачити гірше, як смерть.

Ішли Чабаницею (горою) попри гучливу ріку, що пінилася і металася в своїм ложищу диким розгоном, розбиваючися від часу до часу об велетні-камені.

Ішли в противну сторону від своїх шатер, аж найшли відповідне місце, де були певні, що воно й оподалік від села, і... навідуване людьми.

Недалеко млина недавно повдовілої багачки Іванихи Дубихи, геть від села, уклали Мавру під високою, розложистою смерекою і оставили.

Смерека уважалася циганами святим деревом, що охороняє від смерти і є товаришем цигана. Поки що була вона тепер одинокою охороною нещасливої, доки не змилосердиться над нею яка людська душа. Обабіч сплячої поставили клунок з всіма її речами і червінцями, що зібрав товариш цимбаліст з землі і подарував тепер доньці свого вірного приятеля Андронаті.

Відтак пішли.

Товариш вперед, щоб лягти на своє місце, не збудивши в нікого підозріння, а Андронаті вернувся на хвилинку сам до доньки.

Ще спала...

Поплакавши коло неї гіркими сльозами та промовивши над нею чарівні якісь слова, що мали охороняти її в дальшім життю від зла, забрав її білого сина і пішов. Тулив його ніжним рухом до себе, водно промовляючи та проклинаючи, щоб той ворог, що збаламутив його матір, довів до цього нещастя, не діждав ніколи станути перед Господа Бога... а тинявся вічно в злиднях і журбі... в голоді і холоді по світі. Щоб він цього не діждав.

Куди ніс сиротину? — питався. — Не знав ще. До якого батька-матері? Він їх не знає, не бачив, не чув багато про них — а іде. Чи підкине в щасливу годину? Доки життя його, він буде заєдно ворога проклинати. А його прокльони страшні, їх боялися всі. Вони справджувалися.

І йшов.

Ішов під гору вузькою стежкою, що розпочиналася недалеко млина Іванихи Дубихи і обвивала по правій стороні Чабаницю, ховалася чимдалі в ліс, а праворуч вела саме понад край глибокого яру-пропасти, якою гнав якийсь шумливий потік.

«Біла» та стежка, як її звали люди в селі, то пнулася вгору, то спускалася знову нижче, відповідно до формації гори Чабаниці і все праворуч попри глибокий темний яр, що ділив Чабаницю від дальшої сусідньої скали-

стої гори, зверненої до Чабаниці стрімкою залісненою стіною і її білої стежки.

Та біла стежка тягнулася то густим лісом Чабаниці, то знову гарними левадами і царинками, а все оставала однакова біла й вузька.

Врешті скінчилася.

Скінчившися, вона неначе прилягла, розпливалася в якійсь дорозі, що тяглася впоперек звідкись попри білу стежку і підтинаючи її дальший шлях, поглинула вузенький, мов ріка, потік в себе. З сірою днию враз увійшов Андронаті в третє село від Чабаниці, що лежало вже недалеко одної гори, яка піднімалася саме на угорській границі.

Недовго він так ішов, а був уже весь зіпрілий.

Сів край лісу на горі і розглянувся. Сонце саме заповідало схід, а смереки дихали холодним запахом живиці. Ранок ішов до розцвіту, але всюди панувала ще свята ранкова тиша.

Всюди ще сон.

Старий батько з білим внуком на руках шукав чогось гострим оком там, внизу села.

Не міг віднайти, дарма, що в нім душа дрижала.

Там в долині в селі, під горою Чабаницею, недалеко бистрої ріки, в лісі, де лише самітний млин з рікою враз гуде, покинув хору доньку, мов звірюку, щоб власні люди не стратили, не покалічили, а тут держить її нещасного сина, щоб підкинути його чужому бездітному багачеві в долах, і от якось не щаститься.

Сива мряка мов умисне, мов не хоче здійматися з села, щоб відслонити йому дорогу, якою має іти, показати оселю заможнішого ґазди. А день чимраз розвиднюється, чимраз зростає.

Зідхнув тяжко. От, чого дожив. Що судилося чинити. Вчора розбив з жалю, прощаючись з донькою піснею, свою скрипку, лишив жінку і пішов. А як повернеться, хто знає, чи застане живу. Циганів лише циган знає — що в них кипить, що в них коїться. От що значить циганське життя. Нині тут, завтра там, а позавтра може і мертвий. Йому пригадалася нараз казкова вже майже тисячлітня легенда про причину вічної циганської мандрівки і злиднів. Будучи ще в Єгипті, вони не прийняли Марії з Йосифом та Божим Дитятком у себе на відпочинок, — і через те, за кару, тиняються, мандрують споконвіку по світі. І чи скінчиться коли оця кара Господня? Відбудуть її? — питався.

Усміхнувся гірко, мов у сні.

Правдоподібно доки плем'я циганське буде існувати, — вона не скінчиться.

А тепер його вчинок з донькою та з білою невинною її дитиною чи не кара це ще, не покута яка? Господи Боже, змилосердися над грішним Твоїм — він кається. В злиднях і покорі, в голоді і холоді кається він тяжко.

Прошептавши ці слова, він жде.

Мряка висить над селом, не здіймається ще. Вона чи не спиняє дитині вступ. Чи це заповіт, що його судьба така туманна колись жде?

Сонце от вже туй-туй зійде, туй-туй розжевріється, а туман не уступає.

Нараз що це?

З протилежної гори, відділеної від нього лише невеликою долиною, обзивається голос трембіти.

Так. Це справді голос гірської трембіти, як щось заповідає сумно і протяжно, мов виразний жаль. Андронаті здається, що її голос всім своїм смутком звалюється на нього. Довкола тихо — жодна деревина не рушить вітами, а голос трембіти заєдно ішов верхами. Так, як він.

Андронаті не здержався і сплакав при звуках цеї трембіти. Не добре віщував цей голос трембіти вчасним ранком. Андронаті глянув на сонце, а воно вже висувалося з-за якоїсь гори, жевріючи кров'ю, пишне, осліплююче. Туман в долині рідшав. Тоді він встав і спустився в долину. В долину, і ще вдруге подався в гору. Там, не надто високо на горі, стояло пишне обійстя, що вже своїм видом зраджувало багатство. Тоді він приступив нечутним кроком до приспи і поклав на неї обережно білого сплячого внука.

Сам оглянувся.

Чи в добру годину поклав хлопця? Не знати.

Господи Боже, дай, щоб в добру...

А далі... чи об'явить що долю дитини?

Ніщо не відповіло на його думку. Довкола тихо і тихо. Ні шелесту, ні руху, ні шуму. Сказано, сам сон ще дихав. Поранкові тумани здіймалися зніжна вгору і все перед його оком закрили.

БОГДАН ЛЕПКИЙ

(1872 — 1941)

Богдан Лепкий народився в листопаді 1872 року в Крегульці Гусятинського повіту в Галичині. Богдан Лепкий — український визначний письменник, літератор, громадський діяч, мистець. Був членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка з 1932 р.

Вчився в університетах: Львові, Кракові, Відні. Учителював у гімназії в Бережанах і Кракові. В його домі гуртувалися творчі сили.

Деякий час жив у Берліні. Від 1926 до 1939 р. викладав у Краківському університеті українську літературу. Був невтомним подвижником української культури в польських колах.

Під впливом М. Вороного, В. Щурата, І. Франка виступив на літературне поле 1895 р. Літературна спадщина його багата і різнорідна.

Писав поезії — збірки: «Осінь», «Листки падуть», «Над рікою», «З глибини душі», «Поезія, розрадо одинока», «Тим, що полягли»; писав оповідання з життя селян та інтелігенції. Найважніша його ділянка — то повісті: «Під тихий вечір», «Сотниківна» і інші. Найцінніша його історична повість, глибока змістом, «Мазепа» в шести томах, перевидана 1955 р. «З-під Полтави до Бендер», що творить його славну трилогію.

Його поезії також оформлено українськими композиторами в пісні. Найславнішою стала, як поминальна пісня, «Журавлі», до якої написав музику його брат Лев.

Побіч наукових праць, перекладав твори. Був досконалим живописцем. В 1932 р. в Кракові в 60-ті його роковини влаштовано мистецьку виставку картин.

З а п и т а н н я:

Чим визначився Б. Лепкий в українській літературі і чому його твори були майже незнані на Східній Україні?

І В МЕНЕ БУВ СВІЙ РІДНИЙ КРАЙ

І в мене був свій рідний край,
Цвіли там квіти у діброві,
Шумів таємну пісню гай,
Збіжжя стелилися чудові
На паску і на коровай...
І в мене був свій рідний край.

А нині там земля порита,
Біля рова стрілецький рів;
Квітки столочили копита,
Ліс поторощений зчорнів,
Пшениця ніби градом збита —
Щаслив, хто бачив і не здурів!

І в мене був свій рідний край, —
Хати в садочках потопали;
Коли настав чудовий май
І соловейки заспівали,
Здавалось, не земля, а рай.
І в мене був свій рідний край!

А нині з сіл сліду немає, —
Де хочеш, вітре, там гуляй.
З могили череп визирає,
Хрести стоять, як чорний гай.
Між ними смуток похожає,
І сльози ллються, як Дунай.

О краю мій! Свята руїно,
Новітня Троє в попелах!
Перед тобою гну коліно
І кличу: Боже в небесах,
За кров, за муки, за руїну
Верни нам, Боже, Україну!

Верни нам прежню нашу волю,
І добре ім'я нам верни,
Людською кривдою важкою
Землі святої не скверни, —
Досить вже кривди, муки й болю —
Верни нам Вітчину, верни!

СОТНИКІВНА

Історична картина
(Уривок)

(Олеся і старий дід Авдій озирають боєвище).

Хвилину не бачила нічого. З болот піднімалася імла, її місце курява й пилюга займала, після кожного вистрілу дими великими брудними ганчірками снувалися. Ніби весь копіт, весь дим з-понад Десни, Сейму і Сосниці в тую долину збігся і великою, могутною, сивою, аж чорною хмарою понад нею повис. Аж повіяв вітер від сходу і тую хмару трохи на захід посунув.

Тоді Олеся побачила вузьку, синю стрічку, що аж по виднокруг химерними закрутами викручувалася. А як гаразд у тую стрічку вдивилася, то завважила, що в одному місці крізь неї ніби гадюка довга, груба, різноцвітна перевалювалася. То червоні, то жовті цятки і перстені на тій гадюці вилискувалися, то грубшала вона, то знов тоншим валком витягалася, іноді таким тоненьким, що здавалося, ось-ось прорветься.

Іноді та потвора спинялася і тоді ригала наперед себе вогнем, сіркою, димом, як гаспид на образі страшного суду під окапом церковним.

«Бачиш, дитино?» — спитався дідусь.

«Бачу, — відповіла Олеся. — Що це таке?»

«Москалі крізь Сосницю по мості переходять».

Олеся очі туди вп'ялила.

«І багато ж бо їх!» — аж крикнула тривожно.

«А вже ж що не мало. Тисяч з тридцять, коли не більше. Пожарський половину московської армії з-під Конотопу проти них двигнув».

«А наші де?»

«Наших звідци не видно. Гетьман головні свої сили перед москалями у захисточку доброму заховав, а татари направо до урочища Торговиці пішли».

«Боже ти мій! Звідки тих москалів стільки назбиралося! Так вони наших заллють!»

І дійсно, москалі, крізь Сосницю перейшовши, по широкій долині розливалися. Ніби тая гадина крізь річку переповзла і тепер по зелених лугах крутилася,

перстенилася, скрутами грубими, важкими на супочинок лягала.

Це Пожарський полчища свої боєвим строєм порядкував, гармати на вигідні позиції підкочував.

Ще сонце не сходило, ще навіть не розвиднювалося, як він тую роботу почав, а все ще військо його плило і плило, ніби долину цілу затопити взялося.

Олеся дивилася на цей перехід і турботно зідхала. Її конюх і собі на дерево ще вище від неї виліз. Старші діди біля коней залишилися.

В цей мент, як козаки ровом до мосту під проводом молодшого Гуляницького наближалися, на долині ніби буря звіялася. Щось загуло, зашуміло, заграло, загоготіло. Це гетьман з кількома тисячами козаків на армію князя Пожарського, що, перейшовши через Сосницю, до бою готовилася, в божевільному розгоні наскакував. Блискали шаблі, як крила, маяли рукави різноцвітних контушів, тисячами блискучих язиків кінці списів повітря перед собою кололи...

«Ось-ось і зударяться!»

Олеся до дідуся притулилася. «Наші йдуть!» — прошепотіла. «Наші...» — відповів зідхаючи дідусь. Він, хоч колишній козак, до атаків кінниці привиклий, не міг спокійно дивитися на цей божевільний гін. Кілька тисяч козаків і поляків на кількадесят тисяч московської армії неслося. Що це гетьманові до голови прийшло? Він же не молодик, не новик у воєнному ремеслі, як він може що-найкращу свою кінницю на певну погубу вести! І сам він на переді з шаблею на білому коні. Жупан на ньому синій, як те небо над ним, і весь він горить, як святий архистратиг Михайло, золотими красками мальований. Шкода і їх, і його! Пропадуть, пропадуть до одного!

Нараз ревнули московські гармати, заторохтіли мушкети, світ димами вповився... Олеся очі повіками накрила, — не могла бачити того, що творилося перед нею. Може там поміж тими вірлами і її батько, і Петрусь на певну загибіль, в обійми смерти своєї летять.

А все ж таки цікавість перемогла. Розплющила зіниці. Боже ти мій! Невже це правда? Невже ж вона від того безнастанного гуку й реву гармат, від того шуму, що мов повінь грізна в долині гоготіла, з ума зійшла! Гетьман перед москалями втікав. Перше він як архистратиг перед полками своїми летів, а тепер на тилах, як заєць перед хортами, шульгає. Мос-

калі нашим на карках сидять… Щораз більше й більше летить їх наздогін. Щораз дальше й глибше вдираються в долину, відбиваючися від мосту і від тих позицій, які після переходу заняли були… А гетьман утікає! Боже ти мій, це ж сором, це зневага доброго імени козацького! Олесині очі сльозами зайшли. Таку ж то битву вона бачити хотіла?! Краще б була залишилася в монастирі, волосінницю вдягла, чотки за пояс заткнула! Гетьман Іван Виговський перед москалями з поля бою втікає!

Аж дідусь заспокоїв її: «Побачиш, що це підступ, дитино. Кажу тобі — підступ. Гетьман князя Пожарського від мосту відтягає. Глянь лиш, як далеко вже світліший загнався. Пожарський — гаряча голова. Не вдоволиться чим-будь. Він нараз усіх побити хотів би. А що не казав я?! Бач, яку штуку придумав нині гетьман! Не даром він у школі старого Хмеля вчився. І не дурний з нього полководець. Під його булавою і служити не жаль!.. Так їх, чортових синів, так, щоб не налазили на нас…»

За той час, як москалі під проводом Пожарського збитою лавою рушили на кінницю Виговського, гадаючи, що гетьман не сподівався такої великої московської сили, зжахнувся і соромно втікає, за той час Гуляницький зі своїми людьми тим ровом, який вони так справно й скоро вирили, непомітно до самого мосту підступив.

«Ламайте його! — гукнув. — Хуткіш, хуткіш!»

Кілька сотень кинулося на довгий, доволі кріпко збудований міст. Сокирники відрубували бальки, теслі зривали поміст, столярі поралися коло поруч. Все те кидали в воду, між палі, так що на ріці виросла гать. За хвилину моста ніби й не було. Вода спинювалася на гаті, але все ще таки протікала.

«Загати її до останку!» — наказав Гуляницький.

Козаки, як муравлі, розбіглися здовж річки. Одні косили траву й очерет, другі рубали верболіз та рокиту і все те кидали на гать скоро й справно, ніби вони ніколи іншого діла й не робили. А що Гуляницький мав під рукою людей п'ять тисяч, так Сосниця в один мент спинилася в бігу. Лиш болотнисте корито чорнілося там, де ще перед хвилиною синя струя шуміла. Козацька гадючка геть дочиста воду із Сосниці висмоктала.

І тоді то з п'яти тисяч широких грудей залунав по долині голосний, очайдушний регіт… Козаки своєї радости затаїти не вміли…

Пожарський, почувши цей крик на своїх тилах і побачивши за собою козаків, зрозумів підступ. Припинив погоню за гетьманською кіннотою і почав свої полки назад завертати.

Але й гетьман зі своїми теж повернувся. Вже він не зайцем перед Пожарським утікає, але знов як архистратиг на білому коні перед полками своїми за москалями скаче. Жупан на ньому синій, як те небо над ним, чаплине перо на соболевій шапці.

«Наші знов до атаки пішли», — відідхнула Олеся.

«Наші»... — повторив весело дідусь.

Пожарський, побачивши, що за ним Виговський знов з тими самими силами, що й перше, жене, пробував зупинити полки й прийняти бій. Зупинялися останні лави й робилися першими, наладжувався стрій, артилерія стала знов на козаків палити. Деякі кулі попадали й викликували чималий заколот.

«Ох, дідусю, ох!» — тривожно скрикнула Олеся, бо серце її задрижало за долю своїх лицарів, тих «наших», що перед хвилиною так гарно, мов вірли, летіли.

Але в цей момент вереск, якого вона зроду не чула, наповнив собою всі луги і всі левади, всі поля й гаї, весь краєвид по межі видноокруга. Ніби всі чорти вихопилися з пекла і всі душі грішників, які там каралися і з нестяменним вереском на погибель світу йшли.

«Дідусю, а це що?» — крикнула й собі Олеся.

«Не бачиш? — відповів дідусь. — Татари збоку на ліве московське крило напали. Тут і султан Калга і мурзи Дзяман-Сайдак і Шурин-бей тут. Бачиш, як хмарами стріл москалів обсипають».

І дійсно, ніби рої кусливих чмелів татари на Москву стріли свої затруті випускали, півколесом ліве їх крило околюючи.

А на друге крило напирав Виговський.

Хоробрий князь Пожарський не встояв. Даром на породистому коні, не жахаючись ні стрілів татарських, ні козацьких шабель, з одного крила на друге перескакував, порядкуючи, заохочуючи, картаючи. Тридцятьтисячна московська армія, з двох боків козаками й татарами, як залізними кліщами, стиснена, стала подаватися назад.

Та не було куди. Гуляницький греблю, яку так дотепно і скоро збудував, в одному місці якраз проти тилів

армії Пожарського прорвати велів. Відчинилися заставки, бухнула вода і повінню по долині розлилася, широко й далеко, кругом. Спереду ворог, козаки й татари, а ззаду другий, ще гірший, бо непередбачений ворог, — повідь. Москалі опинилися в такій халепі, з якої виходу не було.

Вода, розливаючись по лузі, робила з нього непрохідне багно. Не котилися гармати, по черево грузли в тім багні коні, як мухи в мазі, піші, в довгих плащах, в чоботях важких, навантажені воєнним тягарем, бовталися, караскалися, як таргани, і — потопали.

Широкі луги понад Сосницею перемінилися в якусь страхітливу кітловину, з якої нікому живим виходу не було.

Не хочеш гинути від козацької шаблі або татарського списа, так пропадай у тому болоті. Густо воно, бухтіло, кисло від туловищ людських і кінських, як тісто в діжі. Клекотіло, пищало, скавуліло, аж Олеся вуха пальцями закрила, бо зойків тих і того людського, передсмертного скомління слухати не могла.

А гетьман останки московських полків у тую пекельну розчину мечем своїм невпинно, безпощадно вганяв.

«А подохли б вони!» — гукнув нараз дідусь і стрімголов став спускатися з дуба. Олеся за ним, конюх перший на землю стрибнув, Авдій у стремена скочив.

Ціла валка в один момент на поготові стояла.

Князь Трубецький свіжий полк від Конотопу на підмогу Пожарському вислав. Посувався він пільною, глибоко врізаною дорогою, вивозом так, що здалеку його й не видно було. Там, де дорога не мала досить високих берегів, щоб люди могли сховатися, москалі на черевах повзли. Тому їх наші й не побачили.

Виговський, загнавши москалів у болото і набивши їх та натопивши великі тисячі, кинувся з невеликим відділом за князем Пожарським, котрому все ж таки вдалось вихопитися з того пекла, перебитися з великими стратами крізь козацькі лави і втікати в напрямі Конотопу. Виговський гнав за ним. Відбився від боєвища і, оп'янілий перемогою та охотою ворожого вождя в свої руки дістати, не бачив, що з боків заходить його цей свіжий полк Трубецького. Ось-ось і попадеться

гетьман у два вогні та замість дістати Пожарського в полон сам стане його бранцем.

Саме того налякався дідусь! Що б не було, треба цей московський полк зупинити. Може, між тим гетьман упорається з Пожарським, може, козаки або татари побачать небезпеку і наспіють на відсіч, — треба спинити москалів. І дідусь зі своєю невеличкою валкою кинувся в напрямі тієї дороги, котрою наступали москалі. Хто галуззя ламав, хто землю рив і впоперек дороги сипав, досить що за часок провалля широким валом загатили. На щастя, в гайку нарубане дерево стосами поскладане стояло. Розбирали їх і скочували та скидали в рів. А потім і сами за стосами укрилися, мушкети й пістолі напоготові тримаючи. Олеся біля дідуся стояла. Підсипала пороху і поправила скалку. То на гетьмана дивилася, котрий на кількасот кроків перед нею, допавши москалів з Пожарським, у хороброму двобою мірявся, то наслухувала тупіт тисячки чобіт, що все ближче й ближче настигали.

«Пали!» — почула нараз завзятий голос дідуся і потягнула за курок. Залопотіли стріли, як ціпи на тоці, обдало її димом, запахло сіркою, по висках хтось ніби молотом застукав. Ах, як гаряче зробилося нараз! Чого ж ті золоті мухи перед очима літають? Звідки тії червоні колеса беруться? Крутиться світ, підскакує земля: гурра, гурра, гурра!.. Невже це битва, невже ж так виглядає бій?!

Нараз чорно зробилося. На устах почула щось млісне й солодке, по жилах розіллявся вогонь… Де її пістоля? Авдію, пороху підсип! А батько де? Де Петро? Чорно… Невже вона не побачить Богуна? Гарний такий… Де він? Де пістоля? Авдію!!! Чого це дідусь деревляною ногою так голосно тупоче? Годі це стерпіти! Дідусю, не гримай так! Чорно… чорно… чорно…

Ніколи ще сонце не заходило над Конотопом так криваво, як у вівторок, 27 червня ст. ст. 1659 р.

Широка долина між Сеймом і Соснівкою кров'ю спливала. Тридцять тисяч московського трупа на боєвищі лягло. Такої кривавої купелі з роду-віку не бачила тутешня земля. Долину дими смертельною папо-

ломою вкривали. Хмарами галки з усіх сторін налітали, стривожені ластівки стрілками чорними повітря прошибали, що котра крилом води торкнеться, — труп. Журливо кигикають чайки, гнізд своїх у верболозах понад Соснівкою шукаючи. Крізь занавіси димів і крізь чорні хмари галок, що над трупами крячуть, бовваніють вежі далекого конотопського замку і, як ясні зірки, мерехтять золочені хрести на куполах замкової церкви. Боротьба звільна ущухає...

Не діброва це грає, не тирса шумить, не повідь гуде, з усіх сторін з тисячів грудей: «Слава! Слава!» — несеться. Олеся не чує і не бачить того. Над нею висить склепіння келії чернечої, на віконці з дрібними шибками пахнуть у глечиках квіти, в углі перед образом Пречистої вічна лямпадка горить. Ігуменя її рани мастями гоїть, жар зіллям гасить... Аж одного ясного ранку в келію сотник Шелест з осавулом увійшов. Він поблагословив Олесю й Петруся.

Завдання:

Подайте письмовий переказ цього уривку.

ОЛЕКСАНДЕР (КАНДИБА) ОЛЕСЬ

(1878—1944)

Олександер Олесь — прибране прізвище — визначний український лірик народився 1878 р. у верхів'ях Сули на Слобожанщині в околиці міста Недригайлова.

Після скінчення наукових закладів працював ветеринаром і земським статистиком.

В 1919 р. іммігрував спершу до Будапешту, потім до Відня, а з 1924 р. жив у Празі, де і помер 22 липня 1944 р.

Його твори появлялися друком з 1903 р., а перша збірка «З журбою радість обнялась» вийшла 1907 р., опісля послідувала збірка «Поезії» 1909 р.

В поезіях відчувається надія і жаль. «Поезії» 1917 р. відображують цикл національної боротьби в Україні. Схвильоване і розбудженне суспільство в Україні сприйняло його творчість з одушевленням, бо в його творчості віддзеркалювалися не лише особисті прагнення, але й прагнення українського народу. Твори, що писав Олесь на імміграції, просякнуті палким почуттям до України.

О. Олесь писав поезії, драматичні твори, переклади й оригінальні твори для дітей. Проте найбільше він знаний серед українського народу своїми палкими поезіями.

Глибока патріотичність і щирість вислову запевняють його популярність і поміщення поезій у збірники вибраних творів. Композитори М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко оформили музику для його поезій, які стали улюбленими піснями і цінним надбанням українського народу.

ЖИВИ, УКРАЇНО...

У свято незалежности і соборности

I

Українське військо, мов з могили, встало,
Загриміло в бубни, у сурми заграло,
Розгорнуло прапор соняшно-блакитний,
Прапор України, рідний, заповітний!

Вільну Україну не скують кайдани:
В обороні волі наше військо встане,
Заревуть гармати, задзвенять шаблі,
Не дадуть в наругу рідної землі.

Від дощу, від грому оживе руїна,
Зацвіте квітками вільна Україна,
Творчий дух народу із могили встане,
І здивують всесвіт лицарі-титани.

II

Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі!..
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.

До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі:
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.

Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити і вмерти з тобою,
І прапори рідні в кривавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою!

НАШ КРАЙ В НЕВОЛІ

Наш край в неволі і нарузі,
Великі святощі в смітті...
О, в тихих скаргах, в тихій тузі
Заплачте, струни золоті.

Приспіть на мить народні болі,
Людські серця заколишіть...
Дивіться — люд кона в неволі,
В ярмі залізному кричить.

Але послухайте! Погляньте!
Хто топче прапори святі?..
О, струни, грати перестаньте,
Порвіться, струни золоті!

* * *

Стріляйте, вішайте, катуйте.
Пануйте в селах і містах.
Стократ з собою федеруйте,
І розпинайте на хрестах. —

Зерно, посіяне в негоду,
Кривавим маком розцвіте,
І прийде воля для народу,
І зійде сонце золоте!

ЖИТА!

Жита! Пригадую…
Як сон… дитячий, золотий.
Схиляюся і падаю на землю
І серце біля них кладу …
О дорогі мої!
Шуміть мені забуту казку,
П'яніть мене своїм диханням,
Щоб я упився і не знав —
Де зараз я, — чи на чужині,
Чи там, ах там, в краю коханім.

1919, Баден

О СЛОВО РІДНЕ!

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зорь блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев…

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

ДЛЯ ВСІХ ТИ МЕРТВА І СМІШНА

Для всіх ти мертва і смішна,
Для всіх ти бідна і нещасна,
Моя Україно прекрасна,
Пісень і волі сторона.

Поглянь: народ твій — раб з рабів,
Чужими й рідними забутий,
Гниє віки в неволі лютій
І віру в долю загубив.

О дух України, орел!
Дух вільний, сміли й високий,
Злети, стурбуй цей мертвий спокій
І влий життя з своїх джерел.

Мовчиш? Заснув? Ганебно спи…
Ні, певно ти поліг в курганах,
Бо ти не зміг би буть в кайданах,
Як ці невольники — раби…

ПОДАЙТЕ ВІСТОНЬКУ...

Подайте вістоньку через усі перепони,
Чи в Великодну ніч у нас дзвонили дзвони,
Чи усміхалися і очі і уста,
Чи вірили в воскреслого Христа, —
Подайте вістоньку через усі перепони.

Подайте вістоньку, — чи ще не всі в могилі
Мої брати і сестри милі,
Чи ще розірваний наш стяг
Живе в поранених серцях, —
Подайте вістоньку, чи ще не всі в могилі.

ЯК ЖИТИ ХОЧЕТЬСЯ!

Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...
Не надивився я ні на зелену землю,
Ні на далекі сині небеса.

Я не наслухався ні шуму рік широких,
Ні шелесту лісів дрімучих, темних,
Ні голосу пташок, що вихваляють світ.

Я все життя горів на огнищу людському,
Я все життя неначе був розп'ятий
За злочин чийсь на вічному хресті.

Я все життя збирався тільки жити,
Дивитись, слухати і пити
Нектар із келиха краси...

1919

НАРОДЕ-СТРАДНИКУ

Народе-Страднику, навчи і нас в вигнанні
Любити свій Єрусалим...
Навчи в солодкому стражданні
Пройняти серце ним.
Щоб на чужині, над річками,
Поклавши кобзи жалібні,
Ми тихо сходили сльозами
В жалю по рідній стороні.
Народе-Страднику, навчи і нас в вигнанні
Любити свій Єрусалим,
Навчи в солодкому стражданні
Пройняти серце ним.

1919

ЯКА КРАСА: ВІДРОДЖЕННЯ КРАЇНИ!

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут нісся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по-мертвому гудів.

Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла,
І ось дивись — в руках замаяли знамена
І гімн звитяг співа невільна сторона.

Так спить орел — і враз, розкривши очі,
Побачить світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спурхне і в небі заклекоче
Про вільний лет орлів, про ранок золотий.

Так море іноді всю ніч дрімає
І нагло хвилями, як крилами, заб'є,
І дивним жемчугом, і барвами заграє,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюється і ллється,
В обіймах соняшних і сяє, і тремтить,
І щастям все життя йому в той мент здається,
І все в путі йому і годить, і щастить.

.....

ПОСЕРЕД БУР

Під час Першої світової війни (1914 р.) українська молодь Західніх земель України з надією, що розвал Росії зможе довести до визволення українського народу з-під московського поневолення, добровольцями створили леґіон Українських Січових Стрільців. Вони прославилися відвагою і славою, створюючи прозову і поетичну творчість.

Роман Купчинський — учасник Листопадового Зриву в 1918 р. (народжений в Галичині 1894 р., помер у США 1976 р.) і Олесь Бабій (народжений в Галичині 1897 р., помер у Чикаґо, США 1975 р.) подали цінні описи визвольних змагань.

Олесь БАБІЙ

ПІД КРУТАМИ[1]

Ще тільки вчора упали тюрми,
Ще тільки вчора родилась воля,
Нині на сполох сурмлять вже сурми:
— Орда йде дика з чужого поля!

Ще тільки вчора прапорів море,
Побідно грали дзвони в Софії,
А нині, нині — горе нам, горе!..
— Знов Боголюбський[2] йде з Московії.

---

[1] *Крути* — вузлова станція на Лівобережжі, на північний схід від Києва.
[2] *Андрій Боголюбський* — князь у Володимирі над Клязьмою, знищив Київ 1169 р.

Знову з півночі градові тучі
Впадуть на наші ниви народні,
Сумує Київ, руїни ждучи:
— Спасуть хіба нас чуда Господні!

Зібралось триста юних, сміливих:
— Браття, не купим волі сльозами!
Не треба смутків, ні слів журливих,
Ходім, як Ігор, у бій з мечами!

Гей, гримлять стріли мрячної днини,
Аж у Чернігів котяться громи;
Паде покіссям квіт України,
Та хто вбив тіло, духа не зломить!

Бились з полудня, бились до ночі;
Аж тоді втихли у пітьмі бої,
Як закрив воїн останній очі,
Як впав убитий побіля зброї.

Всі ви спочили в темній могилі,
Та нас в неволю не завернути,
Гей, бо були в нас теж Термопілі[1],
Бо впало триста ген там, де Крути!

---

[1] *Термопілі* — гірський просмик, в якому 480 р. перед Христом король Леонід і 300 спартанців полягли, стримуючи перську навалу.

Роман КУПЧИНСЬКИЙ

ПЕРШЕ ЛИСТОПАДА

Ніби тіні, ніби хтось… попід мур…
Знову тінь, знову дві… знову п'ять…
Крізь безлистих дерев абажур
Тільки зорі далекі,
Тільки зорі таємно мигтять…

Ні, не тінь!.. Жовтий лист шелестить,
Чути шепіт, півголос і рух…
То стихає, то кріпне, за мить
Задзвеніли баґнети!..
Задзвеніли накази вокруг…

Побудилися вікна домів:
«Хто там ходить?! Термосить дверми!?
Хто будити нас поночі смів?!»
І сказали одні: «Господарі!»
І сказали всі голосно: «Ми!

Ми, що вчора ще ярма тягли
І чужі обробляли поля,
Ми сьогодні сказати прийшли,
Що тут наша держава!
Що тут наша-пранаша земля!»

Ґрянув стріл. Два і три… Як горох.
Покотилася містом луна…
Хтось поскаржився болісно: «Ох!»
Хтось покрикнув: «Піддайся!»
Хтось покрикнув: «Не дамся!» Сконав…

А як сонце на небо зійшло —
Україно! Дарунок приймай!
Ходить Львовом свобідне село…
Ґей там! Прапор на вежу!
Ґей там! Прапор на місто! На край!

СВЯТІ ГРОБИ

«Dulce et decorum est pro patria mori!»

Могучий і сильний наказ!
Як зір на небі, як піску на морі
Оттих могил за нас, для нас.

І говірливий ліс, і пишноквітний луг,
І поле розлоге прийняли до себе
У час Великої Потреби
Великого народа слуг.

По всьому краю немає дому,
Де б сльози не гостили:
І муж і милий, батько, син і брат
Лягли від тифу, крісів і гармат,
Лягли в могили,
А не скорились злому.

Ні жінка, ні дівчина, ні сироти, ні мати,
Ні сестриця-жалібниця
Не знають, як оттих могил шукати,
Де їх рідним воля сниться.
Бо поруч них поляг і ворог лютий,
Що йшов розкуті руки кути.

На гробах червоні маки,
На гробах колюче терня:
Сердешная любов!
Ісусове терпіння!
Ідіть! Вінчайте! То ознаки,
Що там лежить здорове зерня
На многі покоління.

Струнке жита, розкішні пшениці
Схиляють чола перед нами,

Як той народ у церковці
Перед іконами святими.

Волошечки голубії
Глядять на них весняною порою.
Заплакані кришталь ною росою,
Як сині очі любої.

А замість матінки — плакучая верба
До гробу припадає і голосить,
І срібні сльози на могилу росить
Самітная верба.

І місяць їх сріблить і сонце золотить.
Отті запалії могили!
Від моря вітер надлетить,
Йому назустріч трави: «Цить, —
Святі могили!!» —
І вітер замовчить…

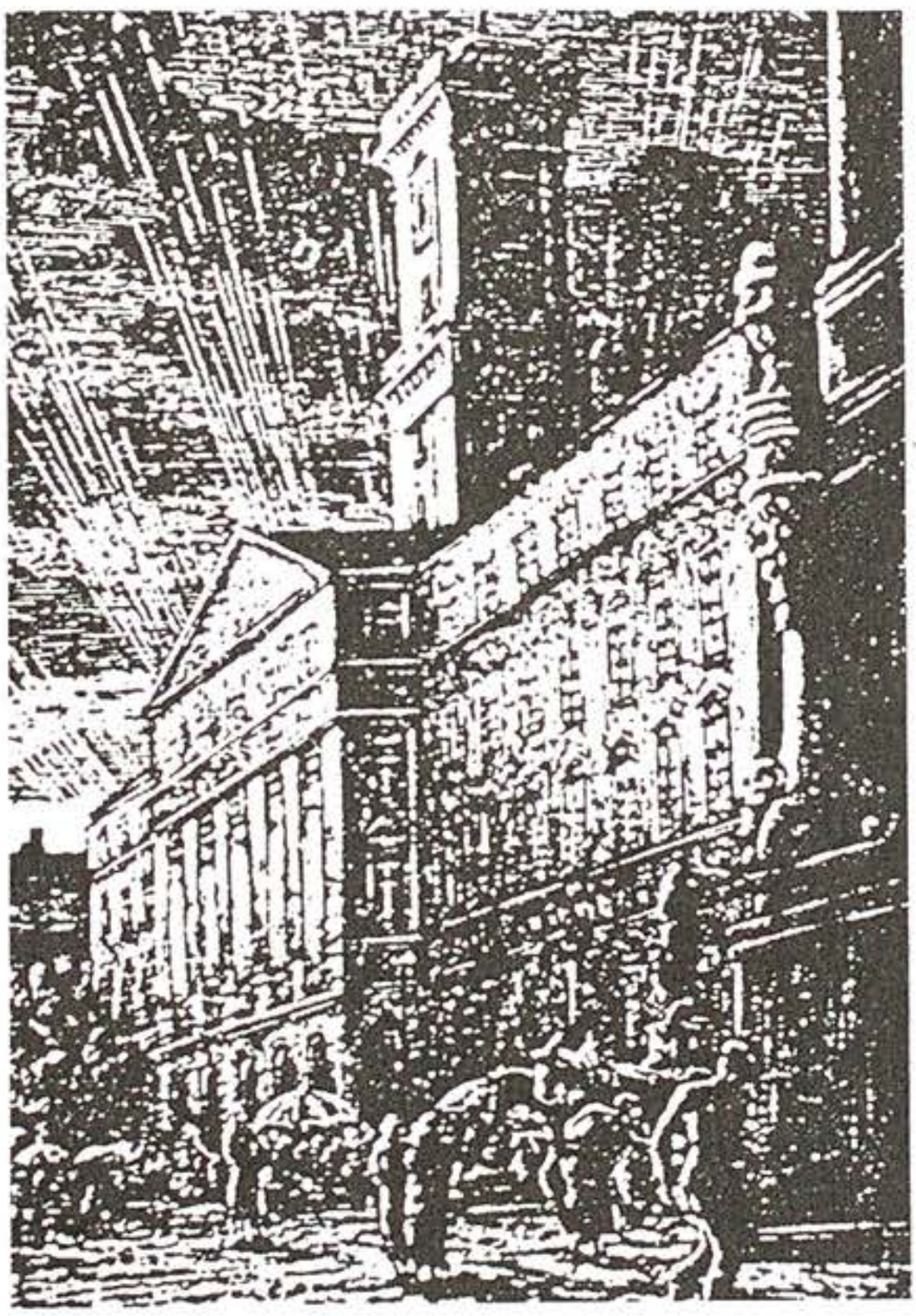
Поміж гробами коні ходять,
А пастухи вирізують з верби
Дудки собі. І з дива не виходять:
Чому дудки не плачуть, не заводять,
А мов зовуть до боротьби?

І дивні дива люде кажуть,
Що як на землю пітьми ляжуть,
То глухо голоси гудуть:
«А що?! Чи вже?» — а другі: «Ні іще!» —
Стогін чуть.

А тим часом у рідній краю,
Чимраз то більше, осідають святі гроби
І ждуть щасливої доби,
Як раю.
Бо нищать їх завзяті вороги:

Невдяка, байдужність і темні плуги.
Не даймо ж їм запастися в землицю,
А воздвигнім і прикрасім наново!
Поставмо на гробах:
І довголітню крицю,
І довговічний камінь,
І Безсмертне Слово!

«Жіночий Світ», листопад — грудень 1991.
Ч. 11—12. Канада



Ратуш у Львові, на якій уранці 1 листопада 1918 р. гордо замаяв український прапор на знак, що це давнє українське місто короля Данила і його сина Лева знову повернулося до Української держави.

ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТИ В УКРАЇНІ І ПОСЛІДОВНА ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Роки українського життя після розвалу царської Росії і самостійности України позначилися буйним розквітом у всіх ділянках національного життя, так само і в українській літературі.

Але найбільші цінности в тих часах внесли в українську літературу Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Максим Рильський і Освальд Бурґгардт — псевдо Юрій Клен, що в 1931 р. дістався у вільний світ.

Неокласики Микола Зеров (1890 —1937), Павло Филипович (1891—1937), Михайло Драй-Хмара (1889 —1939) згинули на засланні. Максим Рильський погодився писати, як веліла партія.

Отже, відродження не тривало довго, большевицька влада письменству обмежила межі і визначила напрями, які б закріплювали революцію: серед голоду і холоду оспівувати «найщасливіше життя у світі» пролетарської країни.

Деякі письменники, сильні духом, не заломилися, пішли під розстріл або покінчили самогубством, як Микола Хвильовий — поет і прозаїк (1893 —1933).

Багато загинуло в тайгах і тундрах на каторжній праці, а скільки пропало без сліду, пропав і їхній завчасно письменницький талант.

Заломлені духом пішли на службу комуністичній пропаганді. Хоч писали українською мовою, одначе не мали нічого спільного з висловом, переживаннями, надіями українського народу і його столітніми прагненнями незалежности.

Микола ЗЕРОВ

КИЇВ З ЛІВОГО БЕРЕГА

(Сонет)

Вітай, замріяний, золотоглавий
На синіх горах! Загадався — снить...
І не тобі — молодшому — бринить
Червлених наших літ ясна заграва.

Давно в минулім дні твоєї слави,
І плаче дзвонів стоголоса мідь,
Що вже не вернеться щаслива мить
Твого буяння, цвіту і держави.

Але, мандрівниче, тут на пісках стань,
Глянь на химери бароккових бань,
На Шеделя білоколонне диво.

Живе життя і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить.

Запитання:

1. Як представляється Київ з Лівобережжя?
2. Як виявляє він захоплення вежею-дзвінницею Києво-Печерської Лаври, що її побудував архітект І. Шедель в 1736 —1764 роках?

Юрій КЛЕН
(Освальд БУРҐАРДТ)
(1891 — 1947)

(Уривок із збірки «Прокляті роки»)

«Помолимось за тих, що у розлуці
Помруть, відірвані від рідних хат;
Помолимось за тих, що у розпуці
Вночі гризуть залізні штаби ґрат,
Що душать жаль у невимовній муці,
За тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господи, в небесній тверді
Простри свої долоні милосерді!

Помолимось за тих, кому на герць
Піти не вистачить снаги і сили,
За всіх отих, кого гірка, як смерть,
Недоля під ярмо важке схилила,
Хто чашу горя п'є, налиту вщерть,
Вславляючи життя своє немиле.
За тих співців, які за хліб і чай
Виспівують нам пекло, наче рай.

Бо, може, жереб їх з усіх найгірший:
Вони вславляють тиск чужих долонь,
На самоті ж їм груди дишуть ширше:
Як ніч обвіє пахощами скронь;
Вони складають потай п'яні вірші,
Де плаче сонце… й кидають в огонь.
Не вчує світ: весна крізь ті канцони
Ридає так, що на душі холоне.

Тож ревно помолімося за всіх,
Кого сувора доля не пригорне,
Хто не зазна ні радости, ні втіх,
За всіх, кого нещадно чавлять жорна,

Кому завмер у горлі криком сміх,
Чиї неясні дні, як ночі чорні,
Ти, Боже, їх у темряві не кинь,
Благослови їм шлях серед пустинь».

Завдання:

Подайте, за кого поет закликає помолитися.

Павло ФИЛИПОВИЧ

НЕМА СЛОВАМ ЛІЧБИ

Нема словам лічби,
Нема на них нероду.
Їх сіють і любов і гнів,
Їх виплекать мені звелів
Той на́рід, що знаходить згоду
Поміж прийдешнім і бажаним,
Їх сіє син доби,
Що голосом мідяним
Благословила радість молоду,
Коли людина падає і все ж
Кричить: «Я йду!»

Для слів немає меж.
Майбутнє і минуле
Влились в сьогодні. Так ріка
Вливається у море неозоре,
Так рука
Руки шукає,
Серце чуле
Гукає серцю: йдеш?
Дивись — немає
Колишніх меж!

І всі слова
Вливаються в розмову,
Одне від одного беруть понову,
Красу і силу.
Почуєш пісню милу
І знаєш: це росте трава
І радісно чекає на поліття.
Почуєш гордий крик
І знаєш: гострий кремінь
В землі не зник.
Нове століття
В просторі темні,
Незнані ще одвіку, іскру кине.

Людино!
Здобувай
Незнане слово, —
Те — вперше з'явиться,
А те — розквітне знову,
А те — у нерість перетвориться,
і гляне
На нього соняшне проміння —
Воно засяє самоцвітом
В руках майстрів,
В руках звичайних.

І наші дні здивують дивним
світом
Прийдешні покоління,
І стане гаслом неосяжної доби:

— Нема словам лічби!

Володимир СОСЮРА
(1898 — 1965)

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води,
В годину щасливу і в радости мить,
Любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.

Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами...
Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна,
Як очі її ніжно-карі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі,

У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
У пісні у кожній, у думі,
В дитячій усмішці, в дівочих очах
І в стягів веселому шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
Живе у стежках, у дібровах,
У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
У хмарах отих пурпурових,

В огні канонад, що на захід женуть
Чужинців в зелених мундирах,
В багнетах, що в тьмі пробивають нам путь
До весен і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І сльози, і все до загину …
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну.

Дівчино! Як небо її голубе
Люби її кожну хвилину …
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну.

Любіть у труді, у коханні, в бою,
В цей час, як гудуть батареї…
Всім серцем любіть Україну свою, —
І вічні ми будемо з нею!

ТИ ВОСКРЕСНЕШ, УКРАЇНО!

Весняний сад, квітки барвисті,
пісні пташині в вишині,
і ти у сяйві і намисті,
подібна сонцю і весні.

А в небі радість журавлина
і даль степів, мов крил розмах.
Моя кохана Україно,
такою ти в моїх очах.

Гвіздки твої пробили руки,
на вітрі коси золоті,
а в чорнім небі круки, круки…
то ти розп'ята на хресті.

Огні померкнули ласкаві
в твоїх очах. Кругом штики.
Втоптали чоботи криваві
твоє намисто і квітки.

Та упаде удар огнистий,
у прах розсипляться штики,
ми підберем твоє намисто,
знов розцвітуть твої квітки.

Луна пісень кругом полине,
тебе ми знімемо з хреста,
і ти воскреснеш, Україно,
моя ти страднице свята!

Максим РИЛЬСЬКИЙ
(1895 — 1965)

МОЄМУ КРАЄВІ

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що кожною сльозою
Ти випікаєш слід страшний,
Що в гроб візьму з собою?

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що всі убиті діти
Волають у душі моїй:
Убивцям відплатити!

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що тьма твоєї ночі
У день весняно-голубий
Мені кривавить очі?

Так хай же я згнию — цвісти
Тобі, мій рідний краю!
Чи чуєш ти, чи знаєш ти? —
І голос: чую! знаю!

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА ПОЗА МЕЖАМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Від часу большевицької інвазії українська національна література розвивалася в країнах вільного світу.

Між двома світовими війнами розвиток української літератури продовжувався в Галичині, що дісталася Польщі, Варшаві й у Празі, де опинилася українська імміграція.

Українські письменники гуртувалися при журналах і Літературно-науковому Вістнику. Літературні твори Евгена Маланюка, Леоніда Мосендза, Богдана Кравцева, Олега Ольжича, Олени Теліги, Юрія Липи, Тодося Осьмачки та інших відіграли велику ролю у формуванні світогляду української молоді.

Побіч визначних українських письменників, що іммігрували до США, Канади, Південної Америки, країн Европи, Австралії, вирінули нові таланти, які продовжували традиції української літератури, пов'язуючи минуле, сучасне і майбутнє українського народу з ідеалами не від кого незалежної держави — України, збагачуючи українську літературу закордонним вкладом.

Евген МАЛАНЮК
(1897 — 1968)

ІСХОД

Не забути тих днів ніколи:
Залишали останній шмат.
Гуркотіли й лякались кола
Під утомлений грім гармат.

Налітали зловісні птахи,
Доганяли сумний похід.
А потяг ридав: На Захід... На Захід...
На Захід...
І услід — реготався Схід.

Роззявляв закривавлену пащу.
П'яний подих нудив, як смерть.
Де ж знайти нам за Тебе кращу
Серцем, повним Тобою вщерть?

1920

З «ЄВАНГЕЛІЇ ПІЛЬ»

Знову біблія літа розкрила
Сторінки заколосених піль.
Легкий вітер напружує крила
Гнати леготом золото хвиль.

Все забув: мої смутки і скрути,
Мої грішні, бездушні слова, —
Тут, на царині, Книгою Рути
Розгортаються справжні жнива.

Про святий пророкуючи голос,
Про Месію над морем пшениць,
Тут дзвенить обітницею колос,
Під косою схиляючись ниць.

Можна смерть лише смертю здолати,
Тільки в цім таємниця буття.
І зерно мусить вмерти, щоб дати
В життєдавчому житі — Життя.

Сонця співом дзвенять гострі коси,
Сонця спів в стиглім золоті нив,
І шумлять під косою покоси,
І в'язальниць доноситься спів.

1924

Леонід МОСЕНДЗ
(1897 — 1948)

Христос воскрес!.. Воістину
воскрес!..
Стук-стук хрестом... Роздалась
навстіж брама.
Десь морок днів, страсних імлою,
щез...
З осяяного радісного храму
лине у ніч воскресний спів небес.
Воскресли й голоси дзвінкі церков
та з вітром весняним на перегони
перекликаються через ліси ізнов
метальних мов лункі потужні тони.

О Смерте! Де тепер твоє жало?
О Пекло! Де твоя поділась сила?
Довкола сяйво, квіти і тепло…
Христос воскрес!.. Тендітний брязк
кадила…
Старих хрестів заквітчане чоло…
І жайворонків пісня многокрила…
Ні, ми не вмерли! Лиш тамуєм дих!
Бо Він не мертвих Бог, але живих!

Богдан КРАВЦІВ
(1904 — 1975)

МАТИ

То син її четвертий рік в неволі —
вона ж зосталася сама, єдина.
Прийшли до неї добрі друзі сина:
«Матусю, дайте зброю нам, пістолі!»

Принесла їм зо схованки в стодолі —
і хрест кладе рука кістлява, синя:
«Щаслива вам дорога та й година!» —
І сльози їй закапали поволі.

«Чого ж?! Не плачте!.. Прийде син з в'язниці…
А нам, матусю, ніч пошле удачу!» —
Вмовляють, вцитькують її словами.

І мовила, втираючи зіниці:
«Ні, ні!.. Облиште!.. Це я тільки плачу,
що син… мій син не піде нині з вами!»

З УРОЧИЩ І ГАЇВ

З урочищ і гаїв, із рідного привілля —
в чужину ідучи — узяв я жменю зілля,
і горсточку пісень, і жмут цілющих слів.
В клунок дорожній вклав і чаром перевив
любисток і чебрець, шалвію, трішки рути
про вроки і дання, від пристріту й отрути…
А надто ще листків гіркого полину …
Та стерлося все те у сумішку одну —
і нині гірчавінь на серці безустану…
Зберіг окремо я лиш пучечку євшану,
щоб, нюхавши його, колись мої сини
знайшли додому шлях, далекий та ясний.

ВІЧНІ БОРЦІ ЗА ВОЛЮ

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ
(1907 — 1944)



Олег Ольжич (Кандиба) — син визначного українського поета-лірика Олександра Олеся народився в липні 1907 р. в Житомирі. Ще юнаком іммігрував до Західньої Европи, де в Карловому університеті в Празі закінчив археологічні студії.

О. Ольжич як науковець працював дослідником з рамени Гарвардського університету в США. Був основоположником короткотривалого Українського Наукового Інституту в Америці (Ст. Пол, Міннісота).

Олег Ольжич був визначним поетом героїчного жанру і в своїй творчості відображував боротьбу Українського Національного Руху. Героїчний світогляд Ольжича стоїть понад оптимізмом і песимізмом, понад позитивною чи негативною оцінкою земної дійсности; вірив, що людський світогляд є в основному залежний від сильної волі.

Творчість Ольжича в українській літературі має впливове значення, вона, як український прапор, наше найглибше слово в поетичному мистецтві, зокрема як він заплатив своїм життям за вічність ідеї.

Тільки дві збірки його творів появилися протягом його життя: «Рінь» і «Вежі». Збірка «Підзамчя» вийшла після його смерти.

В час державного будівництва в Карпатській Україні Ольжич очолив культосвітню референтуру Проводу Українських Націоналістів, розгортаючи всесторонню культурну й мистецьку діяльність.

В кінці вересня 1941 р. дістався в Київ. У Києві брав участь у зорганізованні Української Національної Ради і створенні багатогранного українського багатотворчого життя на Центральних і Східніх землях України.

Німецькі окупанти прослідили діяльність, і багато його співпрацівників і друзів загинуло в Бабинім Ярі. Та доля не оминула Ольжича. У травні 1944 р. ґестапо його арештувало, і 9 червня 1944 р. в Саксенгаузені в концентраційному таборі загинув український поет, провідник і революціонер українського народу.

Творча спадщина Ольжича повернулася на батьківщину аж 1994 р. У серії «Бібліотека журналу «Дніпро» видано перше в Україні зібрання його творів під назвою «Незнаному воякові».

НЕЗНАНОМУ ВОЯКОВІ

(Уривок)

IX

Захочеш — і будеш. В людині, затям,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельника крила.

І легко тобі, хоч і дивишся ниць,
Аби не спіткнутись ні разу,
І нести солодкий тягар таємниць
І гостру петарду наказу.

Навчишся надать блискавичність думкам
І рішенням важкість каміння.
Піти чи послати і стать сам-на-сам
З своїм невблаганним сумлінням.

ДАВНІМ ТРУНКОМ

Давнім трунком, терпкістю Каяли —
Ці — і кров, і смерть.
Небо — княжі київські емалі.
Небо — знову твердь.

Знов не вгору несміливим зором —
В безкраї степів.
Жити повно, широко і скоро
І урвать, як спів.

Як колись, горіти і п'яніти,
Шоломом п'ючи,
І життя наопашки носити
На однім плечі.

ПРИСВЯТА

Не світлий спокій дорогих глибин
Прозорої і чистої науки,
Не золоті надхнення орхідеї —
З ласкавости незмірної своєї
Пошли мені, молюся, дар один:

В ім'я Її прийняти мужньо муки
І в грізні дні залізної розплати
В шинелі сірій вмерти від гранати.

ОЛЕНА ТЕЛІГА
(1906 — 1942)



Олена Теліга народилася в 1906 р. в родині Шовгенова в Іллінському під Москвою. Її батьки в чужому оточенні зуміли прищепити палку любов до своєї землі, любов до рідної мови, до рідної пісні і літератури, плекаючи її природню обдарованість. Вона знала, що Петербург, де вона жила до 1917 р., виріс на кістках поневолених козаків.

В час за відновлення Української держави Олена з своєю мамою переїжджає до Києва. Українська земля спливала кров'ю відданих їй синів, але встояти не було сили перед большевицьким і польським наїздом.

Від самого майже початку большевицька влада завела диктатуру, тиранію, нужду і терор.

1922 р. з мамою переїжджають до Тарнова, а трохи пізніше, влітку, виїжджають до Чехословаччини, де на той час була численна українська імміграція, а особливо інтелігенція і молодь. Там засновано Українську Громадську Академію, яка належить до найвизначніших українських надбань української політичної імміграції.

Олена Теліга була абсольвенткою філологічного факультету і педагогіки. Жила вона серед бурхливого студентського життя, брала активну участь у організаціях та культурно-освітніх кружках.

Одружилася з Михайлом Телігою, громадським політичним діячем, визначним бандуристом, учасником визвольних змагань, що народився в станиці Ахтирській на Кубані.

Подружжя переїжджає до Варшави в 1929 р. У Варшаві вчителювала в українській школі. Брала участь у громадсько-політичному житті.

З 1933 р. О. Теліга дописувала до «Вісника» у Львові, а переїхавши до Кракова, очолювала мистецьке Товариство «Зарево». 22 липня 1941 року переїжджає до Львова, а згодом з похідними групами добираються до Києва, куди пізніше приїхав і Михайло Теліга.

В Києві обрано її на голову Спілки українських письменників. Була головним редактором тижневика «Літаври» при щоденнику «Українське слово», яке заборонили нові окупанти видавати.

Олена Теліга мріяла в снах і літературній творчості про Самостійно-демократичну Україну, яка б стала матір'ю для всіх незалежно від їхніх політичних і релігійних переконань, а навіть національних меншин, що знаходяться в межах української землі.

9 лютого 1942 р. ґестапо заарештувало її з мужом і багатьма друзями, і за декілька днів розстріляно їх у Бабиному Ярі.

В 1946 р. видано збірку її поезій, в основному зібраної, що друкувалися у «Віснику» п. з. «Душа на сторожі». В 1947 р. вийшла друга доповнена збірка п. з. «Прапори духа». В 1977 р. вийшло дві книжки: «О. Теліга, збірник» і «Полум'яні вежі». У ці видання зібрано її лірику. Поетеса поєднує жінку, її ніжність з жінкою, яка здібна бути хоробрим воїном. Вона ставила добро свого народу вище від усякого добра, гартування душі і творення пісні нездоланого народу.

ЗАСУДЖЕНИМ

Як ми можемо жити, сміятись і дихать?
Як могли ми чекати — не битись, а спать
В ніч, коли у в'язниці спокійно й тихо
Ви збиралися вмерти — у шість двадцять п'ять.

І коли приволікся заплаканий ранок,
Вас покликала смерть у похмурій імлі —
А тепер наші душі і топчуть, і ранять
Ваші кроки останні по зимній землі.

А тепер в кожнім серці пожежу пригаслу
Розпалили ви знову — спаливши життя.
І, мов гимн урочистий, мов визвольне гасло,
Є для нас тих імен нерозривне злиття.

Над могилою вашою тиша і спокій,
Та по рідному краю — зловіщі вогні.
І піти по слідах ваших скошених кроків
Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг.

СУЧАСНИКАМ

«Не треба слів! Хай буде тільки діло!
Його роби — спокійний і суворий,
Не плутай душу у горіння тіла,
Сховай свій біль. Зломи раптовий порив».
Але для мене — у святім союзі:
Душа і тіло, щастя з гострим болем,
Мій біль бринить, зате, коли сміюся,
То сміх мій рветься джерелом на волю!
Не лічу слів. Даю без міри ніжність.

А може в цьому й є моя сміливість:
Палити серце — в хуртовині сніжній,
Купати душу — у холодній зливі.
Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, я тверда й сувора.
О краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жадний ворог.

* * *

Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухатись порад,
І знову радісно і стрункo
Біжить під вітер і під град.

Щоб, заховавши мудрий досвід
У скриньці без ключа і дна,
Знов зустрічати сірий розсвіт
Вогнем отрути чи вина.

Щоб власній вірі непохитній
Палить лямпаду в чорну ніч
І йти крізь січні в теплі квітні,
Крізь біль розлук — у радість стріч.

А перехожим на дорогах
Без вороття давать дари
І діставать нові від Бога,
Коли не вистачить старих.

* * *

Гострі очі розкриті в морок,
Б'є годинник: чотири, п'ять...
Моє серце в гарячих зморах,
Я й сьогодні не можу спать.

Але завтра спокійно встану,
Так, як завжди, без жадних змін,
І в життя, як в безжурний танок,
Увійду до нічних годин.

Придушу свій невпинний спогад,
Буду радість давати й сміх,
Тільки тим дана перемога,
Хто й у болі сміятись зміг!

ІВАН СМОЛІЙ

(1915 — 1984)



Іван Смолій — український письменник, творець різновидного літературного жанру. Народився 14 серпня 1915 р. в с. Михновиць, повіт Турка на Бойківщині серед мальовничої природи зелених Карпат.

Почав свій письменницький шлях 1937 р. надрукованням кількох поезій в літературно-мистецькому часопису «Назустріч» й оповідання «Зустріч» у львівському щоденнику «Новий час» та «Кар'єра будівничого» у щоденнику «Діло». Першою його книжкою була п'єса «Життя на вазі». Друкована того ж року 1939 повість «Ґранатові історії» не появилася через воєнні події.

Хвилі Другої світової війни перекинули його з родиною в Західню Німеччину, де 1947 р. в Реґенсбурзі вийшла його перша збірка оповідань «Дівчина з Вінниці».

З переїздом до США його праця розгортається буйніше, появляються його твори: «Кордони падуть» (1951), збірка оповідань «Манікени» (1956), опісля збірка оповідань «Зрада» (1959).

У Видавництві часопису «Свобода» в Нью-Джерзі, з яким І. Смолій довгі роки тісно співпрацював, друкує не тільки свої прозові твори, але і статті на літературно-критичні теми. У «Свободі» була частинно друкована повість «У зеленому підгір'ї» (1960).

І. Смолій був головним редактором часопису «Народна Воля», офіційного органу Українського Братського Союзу, належав до Спілки Українських Письменників у екзилі «Слово» й Спілки Журналістів Америки, публіцист, есеїст, літературний критик, фейлетоніст (Максим Булька), автор повістей, оповідань, нарисів, п'єс, фейлетонів і ряду ста-

тей на політичні і літературні теми включно з творами для молоді — «Сонцебори».

Творчість Івана Смолія здобула чимало признань, відзначень і нагород. У 1981—1982 рр. двічі здобув нагороду його останній роман «Неспокійна осінь» (1981).

Творчість Івана Смолія відзначалася не лише мистецькою формою і непересічним талантом, але твори були просякнуті любов'ю до своєї землі, любов'ю до українського народу з чітким виявом соборности. У його творах він відображував великі духовні вартості та моральні чесноти української людини.

Помер Іван Смолій 24 лютого 1984 р. в м. Ютика недалеко від Нью Йорку, США, де його й поховано.

Із-за життєвих обставин прийшлося жити поза межами України, одначе він присвячував свої творчі сили землі свого кореня.

НАШІ ДНІ МОЛОДІ

Наші дні молоді, як колосся, шумлять,
Сонця ласку спивають з блакиті,
І на крилах вітрів аж за обрій летять,
Щоб хмарину рожеву вловити.

Наші дні молоді сплелись міцно у круг,
Зазубились, як ланка за ланку,
І постав з них нараз нерозривний ланцюг
Гусениці боєвого танку.

А відвічна туга, наче панцир твердий,
Влила в серце гарячої віри
І здвигнула вперед днів юнацьких ряди
На походи безумні та смілі.

Мчать безстрашні в пробій. Гей, на штурм барикад!
Не спинити вже наших ударів!
Сталь дзвенить, сталь дуднить, як гнівний водопад,
Світ потонув у морі пожарів.

Вже далеко позад маловіри і страх.
Не підходьте, — ви спогад лиш прикрий!
Не топчіть по шляху, де ішов гордий змаг,
Ви глядіти й сміятись лиш звикли.

Наші ж дні молоді у рядах перших стеж,
Без зневіри й рабської покори,
Застромляють онде, на вершках гордих веж
Чужих замків вже наші прапори!

1941

ОЙ, ПОПІД ГАЙ ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ...

(Розділ з повісти «У зеленому підгір'ї»)

Аж у маґурянську розточину добіг Василь Усташ, втікаючи від погоні. І вже не біг, а йшов, і не йшов, а волік ноги. А кровця спливала й спливала з молодого тіла. Поруділа від неї синя сорочка, ствердла як кора.

Солодко й солоно в роті. Прибила його куля хижим ударом аж до землі. Як торкнув уперше тієї рани на шиї, як глянув на свої скривавлені пальці, аж підвестися не міг, аж присів, перебіг рукою по всьому тілі, бо здалося йому, що ввесь він від цього смертного шуму подіравлений, понівечений.

А потім схаменувся, зірвався на ноги, затиснув рану — і біг, і біг... Рука опала безсило, і кров плила собі вільно. І ноги в'ялились, плутались. Коби до Маґури! Коби добігти до Маґури! Коби змилити погоню! Заховатися в криївку, прийдуть друзі, вилікують його.

І ось він у своїй Маґурі. Іде попід лісом, а що крок стане, то пристане. Стрімка ти, Маґуро, ой стрімка! І яка неласкава. Забула про свого сина, про свою дитину. Не стелишся їй покірно, як колись, під ноги. Хизуєшся тепер своїми висотами, спиняєш хід.

Та постелися рівно, та вниз, бо пече в горлі і темніє в очах. Сісти б, ой, сісти б! Ні, не сяде! Не можна ще. Застукають його тут. Треба йти ще вглибину.

Ось дзюрчить потічок, з Розточини випливаючи. Припаде він до нього устами. Обмиє своє лице, залите кров'ю й потом. Обмиє рану...

Галю, Галю! Та де ж ти тепер, моя білявко? Чи пробігла щасливо, чи вирвалася з рук? Чи й тебе скосила куля їдка? Може, лежить твоє біле тіло бездушне серед лісу, може, погасли ясні оченята? А як пробігла ти щасливо, то чому не приходиш на рятунок? Ой, несила вже помогти собі.

Змішалася кровця з водою, і пливе, і пливе... і прочищується вода... Все понесе з собою. І мою силу, і моє життя. Якби бабки прикласти до рани, то стримала б. Стерти, зім'яти, видушити з неї зелений сік та й залити рану, зараз кров спинить. Та де тут бабки дістати? Самий малинник, лопухи, зілля якесь, може трійливе.

А смереки плачуть над ним живицею. Покладе тої живиці на свою рану, та чи добре буде? Ні, краще обв'яже рану. Відірве рукав. Ой, нема вже в нього сили навіть рукав відірвати. Торочаться його куски... Пов'яже їх. Ще води напитися. І піде далі. Аж до джерела. Там ширше, там і бабка росте...

Сп'янів він від води. Ніби сили вернулося трохи, а в усьому тілі наче ковалі гупають молотами. Візьме костур, підіпреться. Легше так іти. Ой, і леґінь він тепер, леґінь! З костуром. А йому б тепер топірець: ішов би, як той Довбуш, як у пісні:

Ой, попід ліс зеленейкий
Ходить Довбуш молодейкий,
Топірцем ся підпирає,
Кровця з тіла іспливає...

Іду я, пане отамане, як ти колись ішов. Зв'ялила тебе зрада жіноча. А що ж мене поцілило? І мене зрада поцілила, куля зрадлива. Зрада тут на кожному кроці, за кожним корчем.

Є в мене побратими, пане отамане. Та далеко вони тепер! Не почують вони мого голосу, не знають мого горя. Не з'являться коло мене, не візьмуть мене на ялинові ноші, не понесуть на високу Чорногору. Запізно прилетять вони. І тільки могилу висиплять високу.

А ось і джерело. Доплентався він до нього лісовою доріжкою понад глибоким потоком. Наче дійшов до своєї мети, і далі вже нікуди йти. Поширшала поляна. Скелі над джерелом, вершки смерік, покручені молоді бучки, кущі.

З-під скелі вода пливе, вливається в жолоби, стікає вниз, творячи потічок, щораз ширший, щораз глибший. Обабіч ліс відступив слухняно, трави тут по берегах.

Нап'ється ще води. Ой, і яка ж холодна! Спочине трохи і піде шукати бабки, щоб рану закропити. Ось велика каменюка. Обіпреться об неї. Каменюка майже рівна з ним... Отут бавилися не раз, вилізали на цю каменюку, бігали кругом неї. Ймління смакувало воду з жолобів і, напившись, ішло пастися далі по лісу, а вони заводили гри.

Отут і з'явилася вона, князівна його дитинства. Лісова мавка. Панна з міста, що казочки їм розказувала, а вони плели їй кошички з щонайтонших корінчиків...

Не знать, коли Усташ зісунувся безсило на землю під кам'яну брилу, присів, притулився, розкинув руки.

Чужинко, що ввійшла в моє дитинство! Ти посіяла в моєму серці неспокій, ти вщепила тугу за чимсь великим і славним. Ти розказала про Довбуша. Ти влила в моє серце бажання, щоб ці гори були вільні. І з роками кинене тобою зерно розрослося, і вже іншої думки не було в ньому. Ой, як палить мене тепер в серці, як гаряче! І хто забере від мене цю гаряч? Хто забере той пекельний жар і передасть далі й далі? Щоб ті гори наші були, щоб від них пішла воля по всій країні...

Візьміть від мене той жар, що в грудях! Візьміть, бо не витримаю! Згоріли мої уста. І чому темніє світ? Чи вже вечір? І ця жовта пляма серед неба, чи то вже не сонце, а затьма? Рятуйте!..

Усташ поволікся від каменя, припав знову до води, омив лице і присів. Світ прояснів знову. Став таким яскравим і свіжим в його очах, як ніколи. Вода під ногами гралася з сонцем і щезала внизу між зеленню. Стрункі та рівні красувалися смереки довкруги поляни. Лісове птаство гомоніло, аж лящало в повітрі.

Яке все байдуже до нього. Чому не поникнуть смереки в журі? Чому не замовкне галасливе птаство? А ось замовкає, наче злякалося когось...

Усташ підвівся, забуваючи про біль і втому. Щось мигнуло внизу між деревами. Ще мить, і він побачив, як з корчів вибіг вовк.

Не вовк то, не такі вовки. Не так поводяться. Полохливі більше, насторожені. То вівчур, то собака прикордонників біжить його слідом, ведучи за собою погоню. Який великий! То напевно отой собака Нахімова, що вже переслідував їх і загнав у глибоку ріку.

Довгими, хижими стрибками зближається собака. Треба рятуватися. Усташ виповз на кам'яну брилу, що біля неї спочивав. Собака був уже коло його ніг. Він не гарчав, ні згуку не вирівалося з його відкритої пащі, тільки ікла біліли хижо, і не по собі ставало від проймаючого погляду собачих очей.

Раптом собака загавкав голосно, потужно і зразу заколував довкруги каменя, наче вибираючи пригожий момент для скоку. Усташ обертався за ходом собаки обережно, поволі, щоб не поковзнутися на нерівній поверхні. В очах знову плями. Похитнеться він — і скотиться під ноги хижакові.

У несамовитій грі минуло кілька хвилин. Він мусить застрелити цього собаку. Він не може чекати, аж ті надійдуть.

Усташ цілив у відкриту морду. Треба туди, боком, де серце. Важко цілять і дивитися під ноги, щоб не впасти. Тепер, тепер!

Луна пострілу покотилася лісом, а за нею, як відгомін, ще постріл, ще один.

Усташ зупинився в несамовитому кружінні. Вівчур припав до землі, засовуючи в лячних порухах голову між ноги, звиваючись у клубок, в'ючись і котячись поміж камінням у судорогах і голосному скавулінні. Потім його рухи стали повільніші, все повільніші, і ось знерухомів він сірою масою недалеко струмка.

Усташ стояв на кам'яній брилі теж нерухомий, наче статуя. Його ясне, русяве волосся здавалося у соняшній зливі ще яснішим, на обличчі малювалася смертельна втома. З уст просочувалася тоненьким струмком кров. Наче заворожений, вдивлявся він у сіре, нерухоме тіло собаки.

Потім, глянувши в сторону лісу, він аж схитнувся і миттю зісунувся з кам'яної брили. З-між дерев, з гущавини виринув на поляну ряд бійців. Усташ пізнав у передньому Аксакова.

— Василь! Василь! — гукнув Аксаков здаля, зупинивши позад себе бійців. — Що ти робиш? Врозумися! Яке діло ти почав? Проти кого хочеш воювати? Проти нас? Нас сила! Кинь оружжя. Наша влада великодушна! Ти ще молодий! Ти ще можеш у нас бути героєм. Я ручуся, що допоможу тобі! Я знаю тебе, знаю, що тебе обманули...

— Не підходьте! — крикнув Усташ, побачивши, як Аксаков підходить щораз ближче.

— Василь! Василь! Та постій!

— Не підходьте!

Аксаков зупинився на мить, і Усташ перевів дух. Нема вже йому виходу. А вони хочуть схопити його живим. Так видно наказано їм. Щоб мучити потім і допитувати.

Скільки куль у револьвері? Три... або дві. Як тільки ступить ще крок цей підступний, хитрий москаль, натисне язичок.

Враз знизу доріжкою понад потоком над'їхали три вершники. Попереду Нахімов. Кінь аж угинався під вагою їздця. Нахімов нетерпляче зісунувся на землю, кинув поводи.

— Що це? Чого стали? — гукнув, визвірившись на Аксакова.

Зустрілися важко поглядами. Наче замикаючи коло, наче підсумовуючи своє сусідство, наче вирішуючи, кому бути героєм сьогоднішньої облави, на кого впаде похвала за розгром банди. На обличчі Аксакова малювалася явна зневага до свого противника, і Нахімов аж скипів. Але його погляд упав раптом на сірий труп собаки, що лежав між камінням і сам похожий на камінь. Не довіряючи своїм очам, він поволі пішов до трупа. Крок, ще крок.

— Что ето? — простогнав він нараз. — Ето Орьол? Ето мой Орьол?

Автомат випав з рук Нахімова. Він прикляк коло трупа, торкнув його рукою, розгортаючи шерсть. Глянув на свою скривавлену долоню і поволі підвівся.

— Ви розумієте, — промовив він, — цей бандит убив Орла! Мого Орла! Ви розумієте?..

В його словах бриніла скарга.

— Мій Орьол! Мій Орьол! — простогнав він, вдивляючись у трупа. — Моя любов! Мої гордощі!.. Ах ти, бандит! — заскреготів він зубами, повернувшись до Усташа.

— Не підходьте! — гукнув Усташ.

— Ах ти, бандит! — гаркнув ще раз Нахімов. — Дитя моє застрелив! Та я тебе на вогні спечу! Кулі тобі мало. Я тебе кіньми накажу розірвати. Живим брать!

Усташ обкинув поглядом коло бійців від краю до краю поляни. Глибокий спокій огорнув Усташа, наче хто торкнув його чола ледяно-холодною долонею, пройняв усе його єство, покривши і біль, і втому, і страх... Ось стоїть він один проти них усіх як богатир. Зараз кинуться на нього, заглушать пострілами його останній оклик слави. А той божевільний іде, як опир, попереду ... Страшний Нахімов, що катує зловлених. Так на ж тобі! Ліс сколихнувся луною пострілу. Широко розставлені руки Нахімова схрестилися на його грудях, і, як підкошений,

упав він долілиць на землю і завмер у безрусі недалеко собаки.

Бійці ахнули з несподіванки. А потім ураз з десяток ґранат полетіло під скелю біля джерела і сальви автоматів прошили повітря.

Захлиснувся ліс від луни ґранатних вибухів. Знялася вгору земля, і кущі, і каміння. І все осипалось, опало. Не стало джерела з цілющою, холодною водою. Каміння, і глина, і пошматована зелень покрили все.

Аксаков підійшов ближче і спинився, вдивляючись у зруйновану закутину. Нічого. Тільки земля і пощерблена ґранатами кам'яна брила як свіжорізьблений пам'ятник. Покручений, молодий бук зісунувся з скелі і став між тією руїною. Поволі нестримна підземна течія просочилася з-під звалищ і потекла червоною стрічкою.

Аксаков відвернувся, потер чоло.

І з скелі скотилася грудка землі й розсипалася, наче хто запізнений кинув її на свіжу могилу.

ШІСТДЕСЯТНИКИ

З осягненням державности України в Першу світову війну й початків українізації українська літературна творчість мала напрям національного і духового відродження, на крилах якого змужніли й прямували шістдесятники.

Заіснувала Гельсінська група, зродився патріотичний національний рух, що всякими спробами тиранія не могла його заломити. В тих найскладніших і найтрудніших часах, спрямовуючись до державної незалежности, несли гордо прапор свого нескореного народу.

Їхня творчість залишається вічно живою, дороговказом сучасним і послідовним поколінням. Літературна творчість не вмирає, так як і її творці, що визволені духово від всякої політичної тиранії, ставлячи передусім інтереси українського народу й України, приналежности до рідного кореня, скріпивши національну свідомість.

Приспані таланти марнувалися, але серед страху наново з попелища виринало святе слово правди проти зла. Тобто з кореня оновлюється, відроджується сила українського народу і то в ті часи, коли здавалося, що все без вороття знищено, затоптано, вирвано з корінням українську духовість.

Серед нелюдяних обставин, навіть у тюрмах, гаснучи завчасно, не доживали свого віку, віддавали останні сили розвитку культури українського народу.

Крок у крок з талановитістю треба було мати ще хребет, щоб, перейшовши через лихоліття, він виправлявся, охороняв право самоіснування, незважаючи на гніт, заборони, кари, заслання і нищення провідної верстви — інтелігенції.

Василь Стус, Микола Руденко, Василь Симоненко, Ігор Калинець, Ліна Костенко, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Олесь Бердник та багато, багато інших навіть в часи большевицького терору

збагачують дорогоцінним вкладом українську літературу.

Уривок із листа Олеся Бердника до Леоніда Брежнєва висвітлює тогочасні обставини, в яких опинялися незломні духом, глибоко переконані в право людини оборонці української культури, всеціло збагнувши національну трагедію, тернистий шлях і надмірну ціну, якою вони платили за ту нескореність, залишаючи твори по собі великої художньої вартости.

ЛИСТ ОЛЕСЯ БЕРДНИКА ДО Л. БРЕЖНЄВА

(Уривки)

Певен, що цей лист Ви прочитаєте.

Коротко про себе. Я — український письменник. Футуролог і фантаст. Мрійник. Мені 49 років. Написав більш як двадцять книг і багато есеїв, статтей, віршів, сценаріїв фільмів про майбуття, про Нову Людину, про переображення світу, про контакт цивілізацій.

П'ять літ тому моїй діяльності було поставлено перепону. Мене виключено з Спілки письменників. Мої книжки знищено.

Запрошення університетів Ратґерс (Нью-Джерзі) та Йорк (Торонто), а також Учительських Громад Канади, куди мене запрошували читати лекції про радянську фантастику, я не міг використати, бо нитi всіх рішень знову є в руках органів держбезпеки, котрі узурпували конституційні прероґативи.

Таким чином, мене підштовхують до катастрофічної ситуації: або я повинен вчинити якийсь акт «покаяння» й визнати свою вину з тим, щоб вернутися в лоно «правовірної» літератури — або вмерти. Я вибираю друге.

Більше не можна терпіти злочинну жорстокість і бандитизм бюрократії, що руйнує нашу країну, свідомість народу, майбутнє. Справа ж не лише в мені. Трагедія моєї життєвої ситуації — лише ілюстрація до обширнішої трагедії всього народу, всього світу.

Я вибираю шлях правди. Я добровільно вибираю поєдинок з Леґіоном Зла.

Я оголошую голодівку з 26-го червня 1976 року на знак протесту проти сваволі, беззаконня і бюрократичного бандитизму, котрі стали нормою державного життя. Це початок нашого поєдинку, якщо Ви відкрито станете на бік темряви.

Що таке моє життя, коли загибель загрожує всій країні, світові?

Я викликаю на поєдинок ім'ям світла сили темряви.

Мене можна вбити, оголосити божевільним, репресувати, ігнорувати цього листа. Всі ці шляхи поразка темряви. Бо для Світла — смерті нема!

Я переступив межу страху — мене не можна налякати. А смерть? Заради Життя смерть завжди була Перемогою!

Олесь Бердник
(«Смолоскип»)
25 червня 1976 р.
«Жіночий Світ», листопад—грудень 1976, ч. 11—12.
Канада

ОЛЕСЬ БЕРДНИК

(1927 — 2003)

Олесь Бердник — український письменник-мрійник. Народився на Південній Україні в Миколаївській області 25 листопада 1927 р.

Навчався в Києві в ділянці драматичного мистецтва і працював актором від 1945 до 1949 р. Але від 1949 до 1956 р. — сім років прийшлося йому відбути в карних таборах на Далекій Півночі і в Казахстані.

З 1956 р. займається літературною працею, спеціалізуючись у галузі фікції — уяви. Його твори вийшли збіркою «Поза часом і простором» (1957) і «Марсіянські зайці» (1962).

Літературна творчість О. Бердника обширна, включає: «За чарівною квіткою» (1959), «Шляхи титанів» (1959), «Стріла часу» (1960), «Хто ти» (1966) та багато інших творів.

Олесь Бердник був жорстоко критикований за його новіші твори, його лекції та захист релігії.

У 1973 р. був виключений з Спілки українських письменників. Після арешту М. Руденка в лютому 1977 р. очолив Українську Гельсінську Групу. Його знову арештовано в 1979 р., засуджено на 6 років ув'язнення і три роки позбавлення свободи.

Збірки його «Самвидаву» видано на Заході: «Золоті ворота» (1975), «Блакитний коваль» (1975), «Україна Січі вогняної» (1977) і «Свята Україна» (1980).

Енциклопедія України
в. 1984 — 1985. Канада.
І. Кошелівець

ЗАКЛЯТТЯ*

(Містерія)

Присвячую Святій Україні

Пролог

Україно, моя Лебедице,
Діво древнього Ра,
Все мені мріється, сниться
Твоя урочиста пора…
Твоя прачиста,
Твоя трилиста,
Твоя вогниста пора…

Все сповнено передчуттям,
Душа, мов космічний дзвін.
Клекоче бурями тяма,
Кличе до дивозмін…

І будуть вони — ті зміни,
І будуть нові стежки…
Гряди, моя Україно,
Через криваві роки,
Залиш ті гнізда зміїні,
Де кубляться мертвяки!

Дай мені бути причинним,
Дай божевільним буть
В світі, де з Твого Сина
Праведну кріцю ссуть!

Хочу бути скаженим,
Бо воля в'язневі — сказ!
Хочу буть навіженим,

---

* «*Закляття*» — це поема-містерія Олеся Бердника, текст якої у 1980 році продістався на Захід.

Бо буйність — то Твій наказ!
Бути вогнем хрещеним
Хочу єдиний раз!

Зроби мене юродивим,
Зроби мене вічним дивом,
Зроби мене духом сивим,
Поведи мене ночами
Поза людськими очами,
Понад світом нещасливим
На поклін вогнистим зливам…

Поведи мене в безтяму,
Поведи мене над снами,
Поведи до тої ями,
Що відкрита вечорами,
Де з правіку наша доля
Спить закована в неволі…

Я застукаю в ту браму,
Я зійду в пекельну яму.
Клич покотиться громами
Понад душами й полями:

— Чуєте, люди, —
Божі заблуди!
Доки ще буде
В душах полуда?
Скиньте облуду!

Ось я виходжу — це вже
востаннє —
В поле осіннє, в поле туманне…

Сію не зерна — сію вже сльози,
Сію не сльози — сію вам грози,
Сію не грози — речення віщі,
Сію пророчі закляття зловіщі!..

О мій народе, ти не послухав,
Коли я приходив з плачем!
Тепер я схиляюсь до того духа
Із полум'яним мечем!

«Жіночий Світ», червень 1980, ч. 6.
Канада

СВЯТА УКРАЇНА

(Думи про Рідну Матір)

Таємниче, хвилююче, святе поняття, слово, явище — Матір.

Неня, лада, матуся, родима, матка, матуля, нана, мама... Безліч ласкавих, ніжних, схвильованих слів лунає над гримотінням всіх віків. Їх промовляють діти в колисці й суворі вояки, сповнені небесною мудрістю аскети й розбійники, вічні трударі — хлібороби і навіть жандарми й кати, котрі мучать братів своїх за стінами моторошних темниць...

Шлях під Сонце з невидимого світу духу — крізь Матір, крізь її страждаючу, криваву, напружену плоть, крізь її любляче серце, крізь її затишне лоно, крізь її бунтівливу кров, крізь її ніжні, надійні обійми...

А далі — коли Мандрівник з Духовного Краю повинен ввійти повноцінною Людиною до многоликого потоку Людства — Матір стає на сторожі, на варті юного духу, щоб народити його в Світ Слова, Мислі, Чуття.

Та вища, духовна Матір — Нація, Рідний Край, Народ, — Таємнича Сутність Буття, Незрима Індивідуальність, котра крізь серця і душі плинних дітей своїх несе з правіку до безмірности променисті скарби Слова, Творчости, Праці, Шукань, Подвигів, Пізнання, Любови.

Ці думи — про ту спільну для всіх її дітей Матір, без котрої ми не можемо стати Людьми серед Людей.

Ці думи — уривки з грядущої Книги Буття Святої України, яку ми зобов'язані писати разом, мій коханий Брате, йдучи втомленими ногами по кам'янистій стежині змученої, закривавленої Землі…

Свята Україна?

Чи може бути таке? Знову месіянство, містичні жупели, котрими спекулювали шовіністи — псевдопатріоти всіх народів? Винятковість серед інших племен та націй?

Боронь Боже! Наша Матір — відображення єдиної для всіх народів Матері Буття — Вселенської Матері Сущого, отже, Вона — Сестра інших Святих Народів — близьких і далеких.

Святий — просте, прадавнє слово. Свято, святковий — звичні слова. Коли настає Свято — навіть злобні люди намагаються віднайти в глибині душ своїх іскри доброзичливости, терпимости, людяности та любови. День Свята — то прообраз грядущої Божої Реальности, коли буття всього сущого буде освячене Радістю, Світлом Єдности, всебратерським відчуттям одностайности.

Промовляючи — СВЯТА УКРАЇНА — я бачу Епоху Людей Радісних, Щасливих, Натхненних, Мужніх, Зоряних, Щирих, сповнених по вінця Любов'ю і Світлом.

Така Епоха гряде! Вона готувалася легіонами героїв, матерів, трударів, творців, шукачів неуявного! Вона дрімає в лоні наших душ — в лоні Матері — України, в Лонах Дружніх Народів…

Знаю — історична «реальність» жахлива. Минуле розгортає перед нами лявіну мук і скреготу зубовного, ураган злоби і ошуканства, димуючі ріки крови та багрові вогнища чи хрести, де конала в неймовірних стражданнях любов. Сучасне — такий же диявольський спектакль, — лише лаштунки на світовій сцені вишуканіші, дотепніші, «науковіші», а вогнища фізичні часто трансформуються в ще страшніші вогнища духовні, хрести грубо-зримі замінені хрестами незримими, на яких знемагають Сини Людські в супроводі злобного галасування прислужників Темряви.

Майбутнє — успадковує зерна минулого та сучасного. Що ж воно має породити, крім нових (і вічно старих) кривавих комедій та трагедій?

* * *

Україно моя, рідна Мати моя,
Хто Ти є, хто Ти є? —
Я питаю про те навесні солов'я,
Я запитую серце моє.
Хто Ти є, хто Ти є? —
Я запитую серце моє…
Я питаю про те у блакитних садів,
Я питаю широкі лани,
Я звертаюсь у небо до вольних орлів
І наслухую мову луни.
Я питаю в орлів —
І наслухую мову луни…
Мені каже Дніпро: — Україна — то я.
А Карпати високі здаля
Все шепочуть: — У горах Матуся твоя —
Невмируща Вкраїнська Земля…
Шепчуть гори здаля:
— Невмируща Вкраїнська Земля…
Знаю, вірю: Матуся у горах живе,
У Дніпровському потоці співа,
Її серце — то небо весни грозове,
Її дума — печаль степова…
Її серце — живе,
Її дума — печаль степова!..
І зірки вдалині — то Вкраїни вогні,
То все Ти! То все Ти!
Струни кобзи бринять, Україно, в мені,
Мов би райдужні в небо мости…
То все Ти, то все Ти —
Мов би райдужні в небо мости…

МОЄМУ НАРОДОВІ

Народе рідний, степова стихія,
Безхитрісна, довірлива душа!
Чому тебе, святого гречкосія,
Так часто Божа ласка полиша?

Не легко* вжитись у твої потреби:
Ти витворив республіку в часи,
Коли вона хіба що лиш на небі
Могла здобути сили та яси.

Погасла Січ, як вогнище в негоду,
І не воскресла в полум'ї новім.
Понад усе шануючи свободу,
Ти опинився в рабстві віковім.

Та є твоєї долі власний човник,
Що напрямку ніколи не ламав:
Пишайся тим, що ти не завойовник —
В неволі ще нікого не тримав.

Землі чужої не топтавши зроду,
Свою стеріг із косами в руках;
Пишайся цим, мій праведний народе,
Бо ти найвищий подвиг у віках.

Не той здолав, хто вилив більше крови
Чи напустив на душі туману —
Твоя могутність у твоїй любові
До колосків на рідному лану.

Нові століття в тебе є по праву:
Ти світ навчиш і сіяти й косить,

---

* В оригіналі ця строфа була перечеркнена.

Бо та любов тобі дарує славу,
Яка живих і мертвих воскресить.

І людство, переймаючи науку,
Збагне, чому в тернах твоє чоло:
Ти є Месія, котрий терпить муку
За гріх сусідський, за криваве зло.

«Жіночий Світ», травень 1984, ч. 5

Ліна КОСТЕНКО

ВІРШ ПРО САМОТУ

Ґотичні смереки над банями буків…
Ґаркаві громи над країною крон…
Ночей чорнокнижжя читаю по буквах
І сплю, прочитавши зорю Оріон.
А вранці повстану. Обуренням серця.
Веселим азартом очей і ума.
На вікнах розсиплеться сонячне скерцо,
І рух засміється над скрипом гальма.
Обридли відьомські шабаші фікцій
І ця конфіскація душ під гармонь!
І хочеться часом в двадцятому віці
Забитись в печеру і няньчить вогонь.
Простіть мене, друзі, за радісну втечу
в ґотичні смереки, в мандруючий дим.
Це вибух свободи, це віршів предтеча —
побути зі світом один-на-один.
Над виском хихлатим в нейлоновій ворсі,
над кумканням всіх ропухатих дрібниць.
Ґотика самотності, ґотика суворості,
Рубінові розсипища суниць…

Ото ж я стаю під замисленим небом,
на чорних вітрах світових веремій.
І в сутичці вічній святого з ганебним
світлішає розум зацькований мій.
Душа замінована шквалом симфоній —
один зайвий рух або слово — обвал.
Будую мовчання, як зал філармонії,
колонний, безсонний, смерековий зал.

«Жіночий Світ»,
листопад — грудень 1979, ч. 11—12

* * *

Ті журавлі і їх прощальні сурми...
Тих відлітань сюїта голуба...
Натягне дощ свої осінні струни,
торкне ті струни пальчиком верба.

Сумна арфістко, — рученьки вербові! —
по самі плечі вкутана в туман.
Зіграй мені мелодію любові,
ту, без якої холодно словам.

Зіграй мені осінній плач калини.
Зіграй усе, що я тебе прошу.
Я не скрипичний ключ, а журавлиний
тобі над полем в небі напишу.

«Жіночий Світ», жовтень 1982, ч. 10

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

(1935 — 1963)



Василь Симоненко — поет, журналіст, дисидент. Він народився 8 січня 1935 року в селі Біївці Лубенського району на Полтавщині в родині селянина-землероба.

Закінчивши факультет журналістики в Києві, працював журналістом. Побіч писав наполегливо вірші. Вірші почав писати ще з шкільних років.

Великий вплив на його формування національної свідомости мав його дід, ознайомлюючи його з давньою історією України, боротьбою народу, про масові переслідування, заслання, каторги, розстріли і голод.

Творчість Симоненка не уникнула цензури і жорстокої критики. Лиш одна збірка поезій вийшла за життя поета «Тиша і грім» 1962 р. Одначе збірка «Береги чекань», підготована до друку, не вийшла, вона розповсюджувалася в рукописах, аж поки досталася за межі України до видавництва «Сучасність» (Мюнхен), яке поміщує уривки із збірки.

Творчість Симоненка визначалася надзвичайною популярністю, що здебільша започатковує український рух опору 1960 —1970 рр., ширилася в «Самвидаві».

У першому десятилітті після його смерти совєтські критики спробами старалися паралізувати впливи «Самвидаву». Пізніше його твори заборонено.

Василь Симоненко помер 13 грудня 1963 р., маючи лиш 28 років, зіставляючи невмирущу творчість для поколінь, просякнуту духовними цінностями українського народу.

Україно, ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда і вродлива,
З тебе чудуватися повік.

Книжка про В. Симоненка А. Ткаченка видана в Києві 1990 р.

Дані:
«Жіночий Світ», травень 1993, ч. 5.
Яр. Стех
Енциклопедія України
в. 1984 — 1985, Канада.
І. Кошалівець

* * *

Я чую у ночі осінні,
Я марю крізь синій сніг:
Вростає туге коріння
У землю глевку із ніг.

Стають мої руки віттям,
Верхів'ям чоло стає,
Розкрилося ніжним суцвіттям
Збентежене серце моє.

Вростаю у небо високе,
Де зорі — жовті джмелі,
І чую: пульсують соки
У тіло моє з землі.

Зі мною говорять могили
Устами колишніх людей,
І їх нерозтрачені сили
Пливуть до моїх грудей.

О земле, жорстока і мила,
Ковтнула ти їхні дні —
Усе, що вони любили,
Віддай долюбить мені!

Усе, що вони не домріяли
У чорному ґвалті боїв,
Хай клекотом і завіями
Ввірветься в думки мої!

Вслухайтеся, земле і небо,
У рокіт страждань моїх —
Живу не лише для себе,
Я мушу жити й за них.

«Жіночий Світ»,
листопад — грудень 1977, ч. 11—12

* * *

В хаті сонячний промінь косо
На долівку ляга з вікна...
Твої чорні шовкові коси
Припорошила вже сивина...
Легкі зморшки обличчя
вкрили —
Цей життя трудового плід,
Але в кожному русі сила,
В очах юності видно слід,
Такою тебе завжди бачу,
Образ в серці такий несу —
Материнську любов гарячу
І душі твоєї красу.
Я хотів би, як ти, прожити.
Щоб не тліти,
а завжди горіть!
Щоб уміти,
як ти, любити,
Ненавидіть,
як ти,
уміть.

ВАСИЛЬ СТУС

(1938 — 1985)



Василь Стус — поет-дисидент. Народився в селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області 8 січня 1938 р.

Закінчив Донецький педагогічний інститут, продовжуючи дальше навчання в Інституті літератури.

Внаслідок його протесту проти засекречених арештів, закритих судів його виключено з Інституту. В 1972 році арештовано й засуджено на 5 років тяжкої праці в таборі і 3 роки заслання.

За приналежність до Гельсінської Групи наново його арештовано в 1980 р., засуджено на 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

Василь Стус не піддався тиску і був постійно переслідуваний, що спричинило його смерть. Помер 4 вересня 1985 р. в каральному таборі в Пермській області, один з найбільш талановитих і відважних поетів.

В. Стус почав писати поезії ще студентом, поміщуючи їх у журналах «Дніпро», «Зміна» 1963 — 1965 рр. Перша збірка поезій не вийшла друком з причин його участи в дисидентському русі.

Проте він продовжував писати, будучи заключеним. КҐБ систематично нищив його твори. Приблизно 600 праць: творів і перекладів знищено. Деякі чудом схоронилися й попали на Захід і вийшли збірками, як «Зимові дерева» 1970 р. та інші.

Перша збірка, що появилася в Україні, «Повернення» в «Самвидаві» в Івано-Франківську 1990 р. Остаточно признана його творчість 1990 р. офіційним першим виданням його поезій «Дорога болю». Послідували наступні видання творів, знайдені в архівах КҐБ.

В листопаді 1989 р. Василя Стуса разом з Олексою Тихим і Юрієм Литвином перепоховано на Байковому цвинтарі в Києві з супроводом 30-тисячної процесії як маніфестації національної єдности і ганьби тиранському режиму.

Дані:
Енциклопедія України
в. 1984 — 1985, Канада.
Д. Г. Струк

* * *

Як добре те, що смерти не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест,
що вам, лукаві судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст.
Що жив — любив і не набрався скверни
з ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій! До тебе я поверну
і в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим
обличчям.
Як син тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої очі,
і з рідною землею поріднюсь.

(Вірш написаний за ґратами)

ПАМ'ЯТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Ярій, друже, ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай — червону тінь калини,
на чорних водах — тінь її шукай,

де горстка нас. Малесенька щопта.
Лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання.
Бо калинова кров — така ж крута.

Вона така ж терпка, як в наших жилах,
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідою окошились.

«Жіночий Світ», лютий 1976, ч. 2

* * *

І не розмерз. І не відтерпнув. Ні.
З мордовських хуг — та в холод
нещадимий.
Тримай тепло під ребрами сухими
На чужиниці, ой на чужині!
Сягни рукою — і не засягнеш
Ні краю всерозлук, ні муки краю.
Та серця я, мій Господи, не маю
на свій талан. Це Ти мене береш,
немов шматок невироблений глини,
і місиш, мнеш і пальцями всіма
формуєш образ, щоб не задарма
іще один кавалок з України
сподобився тверді.
Знав я і терпінь!
І зиму знав — в колимську довгу пору.
І душу виробив — таку прозору,
що вже свою не одкидаю тінь.

Грудень 78

* * *

Господи, гніву пречистого благаю.
Не май за зле.
Де не стоятиму — вистою.
Спасибі за те,
що мале людське життя
хоч надією
довжу його в віку.
Вірою тугу розвію,
щоб бути завжди таким,
яким мене мати родила
і благословила в світи.
І добре, що не зуміла
мене від біди вберегти.

З циклу «Ув'язнена поезія»

ЧАСТИННА ТЕОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Архаїзми і неологізми

Архаїзми

Мова кожного народу поповнюється з розвитком суспільства, з історичними змінами. Вона збагачується новими словами завдяки розвитку техніки, науки, культури.

Літературна мова одночасно збагачується шляхом використання місцевих говірок, запозиченням слів з інших мов, словотворчістю самих письменників.

У мовному процесі часом зникають з ужитку окремі слова, вони поволі ідуть у забуття, а на їхнє місце приходять інші, нові.

Застарілі слова, що вийшли з ужитку, особливо з зникненням предметів, як ратище, самопал, сагайдак, сачок, називаються архаїзмами. Але історики, дослідники минулого, читачі історичних творів зустрічають ті слова. Для кожного, що хоче знати глибше рідну мову, доцільно знати забуті слова, вони є нашим скарбом. В історичних повістях минулих часів архаїзми надають стилю й своєрідного духу тієї доби.

Неологізми

Неологізми — нові слова, що виникають і приходять у мову з поступом техніки, науки, зв'язків з передовими країнами світу. Неологізми — загальновживані слова, наприклад: пеніциліна, аспірин, технологія, хемія, фізика, комбайн, танк і т. п.

Зустрічаються слова, властиві, зокрема, різним місцевостям. Письменники вживають їх у прямій мові, надаючи кольориту своїм героям й місцевості, де відбуваються події. Такі слова належать діалектизму.

Поділ художніх творів

Художня література є окремим видом мистецтва, вираженим словом. Кожний художній твір мусить мати тему і ідею. Тема — це про що письменник пише; ідея — головна його думка.

Художні твори поділяються на три літературні роди:

Епос, або епічні твори.

Лірику, або ліричні твори.

Драму, або драматичні твори.

Але кожний рід літератури — епос, лірика чи драма — має ще й свої види або жанри.

Епічні твори — це твори, в яких описуються події і розповідається про людей. В нашу добу епічні твори переважно пишуться прозою. Якщо ж події життя змальовані віршами, то такий твір належить до проміжного ліро-епічного роду літератури (поема, баляда).

До епосу, або епічних творів, належать: поема, байка, баляда (віршована форма), оповідання, повість, роман (прозова).

Ліричні твори — це твори, в яких найбільше віддзеркалені думки, настрої та почуття людини. Ліричний твір викликає в читача хвилюючі почуття, збуджує думку, викликає певний настрій, а часом збуджує патріотизм, закликає до дій. До ліричних творів належать поезії (вірші), пісні.

Драматичні твори — це твори, в яких життя показано в дії і які написані у формі діалогів і монологів, тобто розмови дійових осіб. Вони здебільша призначені до постанови на сцені.

До драматичних творів належать: драма, комедія, трагедія. В драмі зображено серйозний конфлікт, в комедії — веселий, в трагедії — сумний.

Художні засоби: гумор і сатира вживаються в літературних творах.

Гумор — дружнє показання хиб або недоліків.

Сатира — гостра вразлива насмішка.

Поема — це великий, звичайно віршований твір, з широко розгорнутим сюжетом. У поемах змальовано героїчні картини, важливі події. Для поеми властиві ди-

намізм, напруженість. Поеми бувають епічні («Енеїда» І. Котляревського), ліро-епічні (поеми Т. Шевченка), драматичні (поеми Лесі Українки).

Байка — це невеликий ліро-епічний твір з повчальним алегоричним (переносним) змістом. Більшість байок пишуться віршем. Під тваринами і рослинами в байці слід розуміти людей («Пан та Собака» — П. Гулак-Артемовський).

Балядою називається віршований твір легендарного або історичного змісту («Рибалка» — П. Гулак-Артемовський).

Оповідання — невеликий епічний твір, в якому змальовано окрему подію із життя людей («Горпина» — Марко Вовчок).

Повістю називається чималий розміром епічний твір, в якому змальовано ряд подій, що висвітлюють цілий ряд подій в житті головного героя («Микола Джеря» — І. Нечуй-Левицький).

Роман — це великий епічний твір, де охоплено багато подій і дійових осіб («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — Панас Мирний та Іван Білик).

Віршування

Літературні твори, тобто художня література, пишуться віршем і прозою.

Віршована мова від прозової відрізняється своєю ритмічністю. Ритм у поезії означає правильне чергування наголошених і ненаголошених складів. Рядок або вірш у поезії ділиться на стопи. Стопи можуть бути дво- і трискладові. Коли в двоскладовій стопі перший склад наголошений, а другий ненаголошений, тоді це трохей або хорей: *со́нце, ві́тер*. Коли ж другий склад наголошений, а перший ненаголошений, тоді це ямб: *коза́к, гора́*.

У трискладовій стопі може бути перший склад наголошений, і тоді стопа зветься дактиль: *де́рево, зо́лото*; може бути другий наголошений склад, і тоді це амфібрах: *доро́га, дале́кий*; з третім наголошеним складом стопа творить анапест: *боротьба́, чолові́к*.

Не завжди стопа вкладається в одне слово. Стопа може часом займати півслова або в одному слові буде дві стопи, залежно від того, скільки складів міститься у слові.

Хорей: В не́бі жа́йворонки в'ю́ться,
За́лива́ються́ся́, смію́ться… (*О. Олесь*)

Ямб: Ходи́ли та́м чи не́ ходи́ли,
Та все́ ж верну́лися́ наза́д… (*«Енеїда»*)

Рима

Римою називається співзвучне закінчення віршованих рядків, починаючи з останнього наголосу. Рими можуть бути точними і неточними. Точною римою зветься рима, в якій збігаються кінцеві звуки: *дорогої — молодої, заплачу — побачу.*

Неточними римами уважаються рими, в яких є лише приблизна співзвучність слів.

Рими можуть бути чоловічі, жіночі і трискладові. В чоловічих римах наголос на останньому складі слова: *козаки́ — байдаки́, краси́ — роси́*; в жіночих наголос на передостанньому складі: *світа́є — смерка́є*; в трьохскладовому — на третьому з кінця: *стебли́ночку — хвили́ночку.*

Строфа

Рими у вірші звичайно розміщуються в певному порядку. Частина вірша, у якій повторюється порядок рим, зветься строфою.

Строфи можуть мати різну кількість рядків. Найчастіше зустрічається строфа з чотирьох рядків, чотиривірш:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

(*Т. Шевченко*)

Композиція творів

Вивчаючи літературу, потрібно ознайомитися з принципами будови твору, тобто з композицією. Композиція — особливості розташування матеріялу в творі: початок, розвиток дії, закінчення тощо. Не завжди до-

тримано, особливо в модерних творах, клясичні принципи, усталену форму. Основна форма композиції твору прийнята, яку називаємо клясичною, має такі ступені розвитку: експозиція, зав'язка, розгорнення дії, кульмінація, розв'язка та деколи епілог.

Експозиція — це початкова частина твору, де автор знайомить читача з місцем дії, обставинами, часом, дійовими особами. Експозиція може бути подана на початку твору, після зав'язки і вкінці.

Зав'язка — місце в творі, де описуються перші кроки у розвитку сюжету, дії.

Кульмінація — моменти найбільшого напруження чи психологічної ситуації в розвитку дій.

Розв'язка — наслідки кульмінаційного напруження або боротьби.

Епілог — показ дій після розв'язки, показуючи дальшу долю героїв, що сталося з ними пізніше, доводячи розповідь аж до кінця їхнього життя.

Всі складові частини композиції найчастіше знаходяться у великих епічних творах. В багатопляновому творі навіть кожна сюжетна лінія може мати свою зав'язку і розвиток дії з кульмінаційними точками й розв'язками, але в творах малого жанру (новеля, коротке оповідання) бувають відсутні не лиш експозиція, а й інші складові частини композиції.

Основні способи викладу в художніх творах

Основними способами викладу в художньому творі є розповідь, опис і діалог. За їх допомогою письменник розгортає сюжет твору, зображає події, висловлює думки, переживання і почуття дійових осіб літературного твору.

Розповіддю називається повідомлення автора про вчинки, думки, переживання дійових осіб, послідовний виклад подій, у яких вони беруть участь.

У творі розповідь часто переплітається з описом і діалогами.

Описом називається змалювання в творі картин природи, устаткування, зовнішність осіб, як рівно ж подається характеристика.

Опис природи або місцевости в художньому творі називається пейзажем.

Діалогом називається розмова двох чи більше дійових осіб. Це один з найважливіших засобів розкриття характерів людей, бо під час розмови персонажі висловлюють свої думки, переживання, виявляють ставлення один до одного і навколишньої дійсности, дають оцінку тим чи іншим явищам, розкриваючи різні риси характерів.

Художні засоби

Тропи* — слова чи вирази, вжиті в переносному значенні, зіставлення двох чи кількох явищ, чимось подібних між собою, якимись особливостями чи ознаками.

Тропи збагачують мову, посилюють розуміння змальованих обставин, явищ, подій: краса природи (пейзаж), опис дійових осіб (портрети) тощо. До простих тропів належать епітети та порівняння. До складних — метафора, алегорія, іронія, гіперболя й інші.

Епітет — пояснюючий додаток до іменника для його прикраси чи підкреслення найбільш характеристичної його прикмети: *ясне* сонце, *синє* море, *чисте* поле, *сива* зозуля та інші. Найчастіше епітетами бувають прикметники, що стоять перед іменниками. Але можуть бути й інші частини мови. Іменники: вовки — сіроманці, Дніпро — Славутич. Крім постійних епітетів, бувають ще епітети метафоричні: *залізна* стійкість у бою.

Метафора — це вживання слів у переносному значенні на підставі подібности ознак зображуваних предметів чи явищ. Коротко кажучи, метафора — це скорочене порівняння. Мистецька сила метафори стисліша, лаконічніша, хоч метафори бувають короткі і поширені. Порівняння в'яжуться сполучниками: *як, мов, немов, неначе.* Дівчина, пише Шевченко, «день і ніч воркує, як голубка без голуба». Часом сполучник пропускається і порівняння висловлюється орудним відмінком. «Полечу зозулею», — каже княгиня Ярославна в «Слові о полку Ігореві».

Алегорія — спосіб висловлення думки іншим способом. При алегорії (персоніфікації, уособленні) олюдню-

---

* Від грецького «тропос» — поворот.

ються майже завжди якісь предмети, явища, пойняття, але алегоричними можуть бути і живі істоти. У байці Л. Глібова «Вовк та Ягня» алегоричні живі істоти, як і в байці Є. Гребінки «Ведмежий суд». Алегорія допомагає в художньому творі глибше визначити характери, взаємини. Алегоричними бувають не тільки літературні твори, але малярські і різьбарські.

Іронія — це тонкий, часто прихований жарт, кепкування, насмішка над ким-небудь, в чому є доля правди. Це вживання слова або виразу іноді в протилежному значенні до його змісту. Іронія — один з художніх засобів, що допомагає висміяти негативні сторони людини, вдачі, дій, поведінки. Вона часто близька до сатири.

Гіперболя — перебільшення. Коли в поемі «Слово о полку Ігореві» читаємо, що київський князь Святослав у час свого походу проти половців «зрівняв гори з яругами»... — то це гіперболя.

Ідіоми — властиві лише певній мові фразеологічні звороти, які дослівно не можна перекласти на іншу мову, бо окремі слова, що творять ідіоми, у сукупності набули цілком іншого змісту.

Тим часом ідіоми — це окраса кожної мови, вони теж належать до мистецької майстерности творів і художніх засобів, вони збагачують кожну мову. Ідіоми показують самобутність того чи іншого народу, його творчість протягом століть, вносять образовий колорит, властивість мислення народу. Наприклад: накивати п'ятами (втекти), припасти до серця (сподобатися).

Чимало ідіомів мають відтінок метафоричности: взяти на зуби, налетіла коса на камінь, дивитися крізь пальці, шукати вітра в полі, скакати в гречку.

Лєна ТИХОВСЬКА

ПРИСВЯТА УКРАЇНІ

Земле моя рідна, мій краю єдиний,
Без тебе були б ми ніщо,
Куди б вітер віяв, туди б похилились,
А славу народу в простори б несло.

Згубившись у морі вселеннім на хвилю,
Нелегко нанов виринать,
Нанов будувати, минуле шукати,
Чи проблиск ще б дався — не знать.

Минуле, хоч славне, почне оминатись,
Зникати з часом, іти в забуття,
Як можна збагнути нараз, що не знають,
Без натхнення, без почуття.

Минуле не знати, а хто ж тому винен,
Огонь хай не гасне, огонь хай горить,
Черпать треба силу, як воду з криниці,
Не можна заспати на мить.

Лишись на сторінках, як інші народи,
Поповни минуле і нове твори,
Цвіти ніжним цвітом, моя Батьківщино,
Моя Україно, вовіки живи.

Канада, 2004

* * *

Україна живе, Україна цвіте,
В синьо-жовтих вона потопає,
Майорить у очах у народу свого,
Народ волі й свободи жадає.

Україна живе, схід і захід
Навіки з'єднали,
І за правду народну святу
Одностайньою лавою стали.

Україна живе, Україна вільна,
Пишний цвіт її — дочки й сини,
Що нескорену матір вони
Від наруги з колін піднесли.

Україна живе і цвіте наяву,
І ніхто вже її не посягне.
Слава сили в народі самім,
Народ правду навіки осягне.

Україна живе, хай цвіте у серцях,
В кожнім подиху нової сили,
Щоб той прапор піднесений був
В поколіннях малої дитини.

2004, грудень

РАДА

Проснувсь козак, а з ним воля,
Встав з могили — ті ж степи,
Подивився — ген-ген линуть
До самої синяви.

Видно шлях, що протоптали,
Ним нісся стогін з-під землі,
З народу йшов, в народ вертався
Нескореної клич душі.

О, скільки горя, скільки крови
Пролила та «рада»!
Ой, Богдане, то не «рада»,
А Переяславська зрада.

Ні Виговський, ні Мазепа
Москви не признали,
В бій ішли як рівний з рівним,
За честь воювали.

Саме слово *Республіка*
«Раду» касувало,
Чи в Народній, чи в Радянській
Повновладність мало.

Пройшов Батий, сліди зітліли,
Царі не воскресають,
Тільки з гробів через підніжків
Руки простягають.

Чи нащадки Тамерлана
Панувать вернулись?
Однак назад попередні
Вертатися пнулись.

Вмер Богдан, і вмерла «рада»,
В обороні стали,
Віки боролись і вмирали,
Мову зберігали.

І Україна не простить,
Щоб наново братались,
Щоб чужу мову перебрали,
Рідної цурались.

Прислухався козак: лунає
В карпатській полонині,
Понад Дніпром і аж до Дону
Слава! Слава Україні.

МОВА

Мова вперед поступає,
Як життя людини,
Розвивається із часом,
Навіть і щоднини.

Пощастить і випаде
Щось комусь відкрити,
А до того нове слово
Треба закріпити.

Телевізор, холодильник,
Нове появилось,
Про що колись в давнину
Нікому й не снилось.

Якби предки наші встали,
То мови б злякались,
Бо не знали б, чому й звідки
Слова призбирались.

А тим часом діяспора
Мову дискутує,
Бо багато по-своєму
Собі галасує.

Нарікають, що у краю
Мова помішалась,
Лише мова в діяспорі
Чистою зосталась.

Бо ту мову, що винесли,
Правою вважають,
Залишили святинею
І не поповняють.

Хіба усі винаходи
Треба відкидати,
Щоби мову материнську
Лишить, не мішати.

Саме слово «діяспора»
Прийшлося вживати,
Щоб вихідців з України
Словом означати.

Забувають, що Росія
Від Києва брала
І багато чужих слів
За свої прибрала.

Не зашкодить повсякчас
Кореня шукати
Та й належне, відібране
Назад привертати.

Часом слово суперечне
Ліпше оминути,
Думку іншим окреслити,
Ніж зухвали чути.

Які слова відповідні,
Нелегко признати,
Лиш в державі найважніше
Свою мову мати.

ПРО АВТОРКУ

Лєна ОНУШКО-ТИХОВСЬКА народилася 1932 року на Лівобережній Україні в районовому селі Велика Білозірка Запорізької области в національно свідомій учительській родині Івана і Параскеви Онушко.

Дитячі роки провела в різних південно-східних місцевостях країни, де працював батько, спостерігаючи побут українського народу, народні звичаї, його культурні й національні надбання.

За винятком дитячих років і декількох років життя в Західній Німеччині країною її постійного побуту стала Канада.

Життя поза межами України й навчання в різних школах і дали можливість також глибше ознайомитися з культурними надбаннями інших народів.

Маючи нагоду викладати історію української літератури на Курсах Українознавства (рівня середньої школи) протягом довгих років, збагнула багатство душі українського народу, глибокі почуття, хвилюючі переживання, життя за гнітючих загрозливих умов, постійні наполегливі утиски розвитку української культури й мови, систематичне фальшування історичних фактів, а особливо неперевершену безмежну любов до своєї Богом даної землі, нарід якої стає невід'ємною частиною з покоління в покоління, залишаючи сліди на сторінках історії.

Не забуваючи свого кореня, мріяла про козацькі степи. Ця мрія виплекала бажання не лише бувати в Україні, степи якої в сучасний час мають унікальну красу і простір, але бути в інших країнах світу, любити понад усе своє й шанувати інших.

Відвідавши вперше після довгих років 1991 року Україну, ще більше поглибила любов і приналежність до українського народу, відчуваючи обов'язок своїм вкладом поповняти розвиток української літератури.

Твори авторки:
Мережі 1. 1998
Гумор у побуті. 2000
Ліра. 2001
Мережі II. 2003

ЗМІСТ

УКРАЇНА 5
Лєна Тиховська. Дніпро 7

ЛІТЕРАТУРА 11
Література, її завдання і значення. 12
УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ 14
Олександер Олесь-Кандиба. Минуле України в піснях. 15
Обжинки 17
Лєна Тиховська. Володарка степів. 19
Леся Українка. Купало на Волині. 20
Зозуля (*Народна пісня*) 23
Костинин син (*Народна казка*) 25
Легенди — стародавні перекази подвижного змісту. 30
Легенда 30
Колядки 30
«Бог предвічний народився!». 30
Нова радість стала 31
У Вифлеємі 32
Богдан Лепкий. На Святий вечір 33
Щедрівка 35
ЛІТЕРАТУРА ДАВНЬОЇ ДОБИ 36
Початки літературної праці. 36
Іван Франко. Притча про життя 38
Мандрівні мотиви 42
ЗАВ'ЯЗКИ ОРИҐІНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ. 43
Митрополит Іларіон. Молитва (*Переклад*) 44
Ігумен Данило. На гробі Господнім (*Переклад*). 46
«Повчення дітям» Володимира Мономаха 48
Володимир Мацьків. Золоті Ворота 50
Володимир Мацьків. Найдавніші монастирі в Україні. 51
Пісня про похід Ігоря («Слово о полку Ігореві») 53
Слово про похід Ігоря Святославича (*Дружинний епос*) 55
Плач княгині Ярославни 58

ЛІТОПИСИ.....60
Відтворений портрет Нестора.....62
Київський літопис (*Переклад*).....63
Галицько-Волинський літопис. (*Уривок. Переклад*). 65
Головні дані. Стара, або давня, доба.....67
Цінності літератури давньої доби.....69
СЕРЕДНЯ ДОБА.....70
Володимир Мацьків. Митрополит Петро Могила. 72
Михайло Маморський. Стародавні бурси і бурсаки.....74
За церкву і народність.....77
Іван Франко. Іван Вишенський (*Уривки*).....78
ІСТОРИЧНІ ПІСНІ І ДУМИ.....81
Маруся Богуславка.....83
Дума про козака Голоту (*Уривок*).....87
Дума про Олексія Поповича.....91
Павло Тичина. Дума.....94
КОЗАЧЧИНА.....96
Лист турецького султана запорожським козакам.....98
Відповідь запорожських козаків турецькому султанові. 98
ВІРШІ.....99
ДРАМАТИЧНЕ ПИСЬМЕНСТВО.....101
Богдан Лепкий. Вертеп (*Уривок з повісти «Мазепа»*).....103
НА ДОСВІТКАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОБУДЖЕННЯ 110
Роман Завадович. Мудрець з пастушою сопілкою.....112
Головні дані. Середня доба.....115
Напрямки в українській літературі 116
НОВА ДОБА.....118
Іван Франко. Котляревський.....118
Іван Котляревський 119
Виїмок з «Енеїди».....122
Наталка Полтавка (*Уривок*).....131
Петро Гулак-Артемовський. 136
Пан та Собака. 138

Рибалка (*Баляда*).....143
Григорій Квітка-Основ'яненко.....145
Конотопська відьма (*Уривки з повісти*).....147
Євген Гребінка.....153
Ведмежий суд.....155
Пшениця.....156
Рибалка.....156
Українська мелодія.....158
Тарас Шевченко.....159
Заповіт.....163
Княгиня (*Уривок з повісти*).....164
Гайдамаки (*Уривок*).....167
Сон (*Уривок*).....171
Кавказ (*Уривок*).....175
І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє (*Уривок*).....177
П. Куліш на похороні Т. Шевченка.....179
В. Білозерський над домовиною Т. Шевченка.....180
Культ Шевченка.....181
Ольга Марунич. Художникам.....182
Михайло Грушевський. Слава Тобі, наш Тарасе.....183
Перша канадська оцінка Шевченка.....187
Вулиця Шевченка.....188
Лєна Тиховська. Шевченко.....190
Іван Боднарук. Шевченкове слово на сторожі нації.....194
Лєна Тиховська. В століття поселення українців Канади.....198
Лєна Тиховська. Тарас Шевченко — душа українського народу.....200
ОЖИВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ У ЛЬВОВІ.....206
Маркіян Шашкевич.....206
Веснівка.....208
Підлисє.....209
Сидір Воробкевич. Рідна мова.....210

Пантелеймон Куліш.....211
Родина єдина.....213
Двобій (*Уривок з історичної повісти-хроніки п. з. «Чорна рада»*). 214
Леонід Глібів 217
Вовк та Ягня.....219
Журба.....222
Марко Вовчок 223
Горпина (*Скорочено*). 225
ЖУРНАЛ «ОСНОВА» — ЦЕНТР ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ.....229
Степан Руданський. 231
Окуляри.....231
Баба в церкві. 232
Юрій Федькович. 233
Довбуш 235
Сафат Зінич 236
ЕМСЬКИЙ УКАЗ. 238
Іван Нечуй-Левицький. 240
Микола Джеря (*Виїмок з повісти*).....242
Панас Мирний.....249
Піски в неволі (*Уривок з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»*).....251
ДРАМАТИЧНЕ ПИСЬМЕНСТВО XIX — XX ст 255
Іван Франко. 257
Каменярі. 259
Гимн (*Уривок*).....261
До великого моменту (*Уривок із твору «Великі роковини»*) 261
Земле моя!. 263
Перший Великдень на волі (*Уривок з поеми «Панські жарти»*). .263
Грицева шкільна наука. 266
Святвечірня казка *(З архіву Анни Франко-Ключко)*.....271
Леся Українка 275
Надія.....277

Конвалія 277
Мамо, іде вже зима... 279
Давня весна 280
Contra spem spero 281
Михайло Коцюбинський 282
Святий вечір на Гуцульщині (*Уривок з повісти «Тіні забутих предків»*) 284
Василь Стефаник 286
Вона — земля 287
Ольга Кобилянська 290
У неділю рано зілля копала (*Уривок*) 292
Богдан Лепкий 296
І в мене був свій рідний край 297
Сотниківна (*Уривок*) 299
Олександер (Кандиба) Олесь 306
Живи, Україно... 307
У свято незалежности і соборности 307
Наш край в неволі. 308
«Стріляйте, вішайте, катуйте.» 308
Жита! 309
О слово рідне! 309
Для всіх ти мертва і смішна 310
Подайте вістоньку... 311
Як жити хочеться! 311
Народе-страднику 312
Яка краса: відродження країни! 312
ПОСЕРЕД БУР. 314
Олесь Бабій. Під Крутами. 314
Роман Купчинський. Перше листопада 316
Святі гроби. 317
ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТИ В УКРАЇНІ І ПОСЛІДОВНА ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ. ...320
Микола Зеров. Київ з лівого берега. (*Сонет*) 321

Юрій Клен. «Помолимось за тих, що у розлуці» (*Уривок із збірки «Прокляті роки»*) 322
Павло Филипович. Нема словам лічби 323
Володимир Сосюра. Любіть Україну. 325
Ти воскреснеш, Україно! 326
Максим Рильський. Моєму краєві 327
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА ПОЗА МЕЖАМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ. 328
Евген Маланюк. Ісход. 329
З «Євангелії Піль» 329
Леонід Мосендз. «Христос воскрес!» 330
Богдан Кравців. Мати 331
З урочищ і гаїв. 332
ВІЧНІ БОРЦІ ЗА ВОЛЮ 333
Олег Ольжич 333
Незнаному воякові *(Уривок)* 335
Давнім трунком 335
Присвята. 336
Олена Теліга 337
Засудженим 339
Сучасникам 339
«Моя душа й по темнім трунку...» 340
«Гострі очі розкриті в морок...» 341
Іван Смолій 342
Наші дні молоді 344
Ой, попід гай зелененький... (*Розділ з повісти «У зеленому підгір'ї»*) 345
ШІСТДЕСЯТНИКИ. 351
Лист Олеся Бердника до Л. Брежнєва *(Уривки)*. 352
Олесь Бердник 354
Закляття. (*Містерія*). 355
Свята Україна. *(Дума про Рідну Матір)*. 357
«Україно моя, рідна Мати моя...» 359

Микола Руденко. Моєму народові. 360
Ліна Костенко. Вірш про самоту 361
«Ті журавлі і їх прощальні сурми…» 362
Василь Симоненко. 363
«Я чую у ночі осінні…» 364
«В хаті сонячний промінь косо…» 366
Василь Стус. 367
«Як добре те, що смерти не боюсь я…» 368
Пам'яті Алли Горської. 369
«І не розмерз. І не відтерпнув. Ні.» 370
«Господи, гніву пречистого благаю». 371
ЧАСТИННА ТЕОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. 372
Архаїзми і неологізми. 372
Поділ художніх творів. 373
Віршування 374
Композиція творів 375
Основні способи викладу в художніх творах 376
Художні засоби. 377
Лєна Тиховська. 379
Присвята Україні 379
«Україна живе, Україна цвіте…» 380
Рада 381
Мова. 382
ПРО АВТОРКУ 384

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

Літературно-художнє видання

ОНУШКО-ТИХОВСЬКА Лєна

ЛЕКЦІЇ
З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підписано до друку 3.11.2005. Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний №1. Гарнітура BookmanC. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 31,6. Обл.-вид. арк. 30,87.
Наклад 500 прим. Зам № 6-498

Видавництво імені Олени Теліги

Реєстраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95.
01010, Київ-10, вул. Івана Мазепи, 6.

ЗАТ "Віпол". ДК № 15
03151, Київ, вул. Волинська, 60

UKMA Library * Book

0572237